

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ А. С. МАКАРЕНКА

Корнус А. О.

**СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ
(економіко-географічне дослідження)**

Монографія

Суми
Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка
2019

УДК 911.3:30+614:613.95 (477.52)
К67

Рекомендовано до друку вченою радою Сумського державного
педагогічного університету імені А. С. Макаренка
(протокол №2 від 30.09.2019 року)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- Барановський М. О.** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя;
- Кисельов Ю. О.** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри геодезії картографії та кадастру Уманського національного університету садівництва;
- Мезенцев К. В.** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри економічної і соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Корнус А. О.

К67 **Сільське господарство Сумської області (економіко-географічне дослідження)** : монографія. Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. 100 с.

Монографія присвячена оцінці природних умов розвитку сільського господарства, його галузевої спеціалізації та територіальної структури. Розгляд зазначених питань дозволяє пояснити багато закономірностей організації та економічної ефективності окремих галузей сільськогосподарського виробництва, зрушень, що відбулися у сільськогосподарській спеціалізації як області в цілому, так і її окремих адміністративно-територіальних одиниць.

Монографія буде корисна для географів, економістів, вчителів, працівників сільського господарства, органів державної влади та місцевого самоврядування, викладачів та студентів закладів вищої освіти.

ISBN 978-966-698-277-6

© Корнус А. О., 2019

© СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019

ПЕРЕДМОВА

Сільське господарство – традиційно одна з основних галузей економіки господарства Сумської області, яка спеціалізується на зерновому господарстві, м'ясо-молочному і м'ясному тваринництві. За підсумками 2017 р. господарства області давали 4,1% сільськогосподарської продукції, що виробляється в Україні [37], у т.ч. 4,5% продукції рослинництва (11-е місце серед регіонів України і 2,9% – тваринництва (17-е місце). За окремими показниками, як от за посівами гречки, Сумська область займає лідируючі позиції в Україні. У сільському господарстві зайнято 16 тис. мешканців області, що становить 6,2% зайнятого населення регіону.

У 2018 р. обсяг виробництва валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств Сумщини, розрахований у постійних цінах 2010 р., склав 11,4 млрд. грн. У розрахунку на одну особу населення обсяг виробництва сільгосппродукції у Сумській області становив 10352 грн. (у середньому по Україні – 6321 грн.).

Загальна площа, відведена під урожай сільгоспкультур у 2019 р. склала 1172,1 тис. га, у т.ч. зернових культур – 681,18 тис. га, технічних культур – 352,17 тис. га, картоплі і овочів – 70,01 тис. га, кормових культур – 68,78 тис. га.

Станом на 1.01.2019 р. у Сумській області зареєстровано 1034 агроформування [38], у т.ч. 649 фермерських господарств і 385 сільськогосподарських підприємств, що ведуть свою діяльність на 1698,0 тис. га сільгоспугідь (71,3% від загальної площі області). У складі сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами представлені 261 товариство з обмеженою відповідальністю, 86 приватних підприємствами, 8 публічних акціонерних товариств, 9 приватних акціонерних товариств, 2 сільськогосподарські виробничі кооперативами та 9 підприємств з державною формою власності. Також у регіоні зареєстровано 48 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, з яких у 2018 р. діяли 18 [32]. Крім того, значна частина сільськогосподарської продукції виробляється у господарствах населення.

Дана монографія присвячена географічним аспектам диференціації сільськогосподарського виробництва, оцінці природних умов розвитку сільського господарства, передусім, агрокліматичних та агрогрунтових, питанням взаємовідносин фізико-географічних умов і галузевої спеціалізації та територіальної структури сільського господарства. Розгляд зазначених аспектів дозволяє пояснити багато закономірностей спеціалізації та економічної

ефективності окремих галузей сільськогосподарського виробництва, зрушень, що відбулися у сільськогосподарській спеціалізації як області в цілому, так і її окремих адміністративно-територіальних одиниць.

Робота спирається на використання статистичних даних про розміри посівних площ, чисельність поголів'я і продуктивність різних видів сільськогосподарських тварин, урожайність основних сільгоспкультур, оброблених за адміністративними одиницями Сумської області. На основі цих даних побудовані картодіаграми, графіки, таблиці, що доповнюють текстову інформацію. Розрахунки виконані на підставі статистичних матеріалів, що стосуються як діяльності великих сільськогосподарських підприємств, так і фермерських господарств та господарств населення.

Значна увага приділяється динаміці статистичних показників сільськогосподарського виробництва, що дозволяє виявити тенденції їх змін, а також обґрунтувати перспективи розвитку галузі. Динаміка структури посівних площ, поголів'я сільськогосподарських тварин та урожайність основних сільгоспкультур в цілому по Сумській області простежується з 1990 р., а за окремими показниками – починаючи з 1985 р.

Дана робота зорієнтована передусім на вчителів географії закладів загальної середньої освіти, оскільки діючою програмою шкільного курсу географії передбачене вивчення своєї області, викладачів та студентів закладів вищої освіти. Також вона може бути використана широким колом читачів, які цікавляться питаннями географії та економіки Сумської області, сільського господарства, краєзнавства.

РОЗДІЛ 1. ПРИРОДНІ УМОВИ ТА ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

1.1. Агрокліматичні умови рослинництва

Кліматичні чинники (агрокліматичні ресурси) розвитку сільського господарства включають кількість сонячного сйва, показники тепла, вологи, особливості вітрового режиму. Вони характеризують запаси вологи у ґрунті, місячні суми температур повітря та атмосферних опадів за період інтенсивної вегетації, складові теплового балансу, суми атмосферних опадів за теплий і холодний період та ін.

Загалом ці показники визначаються особливостями фізико-географічного положення, яке зумовлює розташування Сумської області в межах двох природних зон – мішано-лісової та лісостепової, що виділяються у більшості схем фізико-географічного районування території регіону [4, 19, 30, 31]. Північна частина області належить до Поліського краю мішанолісової зони, межа якої проходить по лінії Кролевець – Слоут – Свеса. Центральна і південна частина Сумської області, розташовані південніше від цієї лінії, входять до складу Лівобережнодніпровського та Східноукраїнського країв лісостепової недостатньо зволоженої теплої зони.

Згідно схеми агрокліматичного районування [3] територія області, розташована на північ від р. Сейм, належить до поліської агрокліматичної зони, а на південь від неї – до агрокліматичної зони центрального та східного лісостепу. В межах останньої виділяється два агрокліматичних райони, межа між якими проходить приблизно по долині р. Сули. Відтак у межах Сумської області умовно можна виділити три агрокліматичні смуги: північну, центральну і південну. Названі одиниці виділені з урахуванням річних сум опадів, кількості днів з опадами, співвідношення між рідкими і твердими опадами, ступеня континентальності клімату, характеристик сухості або зволоження території (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Значення деяких агрокліматичних показників у межах Сумської області [3]

Агрокліматичні смуги	Гідротермічний коефіцієнт ¹	Число днів за рік із середньодобовою t° повітря	
		від 5 до 15°C	вище за 15°C
Північна	1,9-2,1	90-95	105-110
Центральна	1,7-1,9	85-90	110-115
Південна	1,3-1,7	80-85	115-125

¹ Гідротермічний коефіцієнт (ГТК) – показник зволоженості території, що визначається відношенням суми опадів (в мм) за період з середньодобовими температурами повітря вище 10 °C до суми температур за той же час, зменшеної в 10 разів. Чим нижче показник ГТК, тим посушливіша територія.

Пізнша схема агрокліматичного районування уже не містить поділу зон на райони [1]. Згідно неї, територія Сумської області розташована на півдні від лінії Конотоп – Шалигіне, відноситься до так званої вологої, помірно теплої зони, а південна належить до недостатньо вологої, теплої зони. Показники цих агрокліматичних зон наведені у *табл. 1.2*.

Таблиця 1.2

Значення деяких показників агрокліматичних зон у межах Сумської області [1]

Агрокліматичні зони	Тривалість сонячного саява, годин/рік	Кількість опадів за теплий період, мм	Гідротермічний коефіцієнт	Тривалість безморозного періоду, дні	Традиційні сільськогосподарські культури
Волога, помірно тепла	1600-1800	400-500	1,3-2,0	150-160	Зернові, цукровий буряк, овочі, льон, ефіроолійні культури
Недостатньо волога, тепла	1700-2000	350-400	1,0-1,3	160-170	Зернові, цукровий буряк, плодівництво, ефіроолійні, олійно-жирові

Підсумовуючи та повертаючись до схеми фізико-географічного районування варто відзначити, що найбільша місячна тривалість сонячного саява становить 230-250 *годин* і спостерігається у липні, а найменша – у грудні (20-30 *годин*). Близько 80-85% річного тепла, що надходять на земну поверхню засвоюється нею, припадає на весну і літо. Тепловий режим залежить від тривалості безморозного періоду та часу з температурами, що впливають на вегетацію сільськогосподарських культур. У їх розподілі простежуються зональні відмінності між мішанолісовою і лісостеповою зонами, які, як вказувалося вище, виділяються на території області (*табл. 1.3*).

Таблиця 1.3

Середня тривалість безморозного періоду та періодів з температурами повітря, що забезпечують вегетацію рослинності [3]

Природні зони	Середня тривалість безморозного періоду	Середній багаторічний період (дні) з температурами повітря вищими за			
		0°C	+5°C	+10°C	+15°C
Мішанолісова	140-170	230-270	190-205	150-160	95-110
Лісостепова	150-180	230-275	190-210	155-170	100-125

Більшість сільськогосподарських культур вегетують після переходу середньодобової температури через +5°C. Теплолюбні культури вегетують при температурах повітря +10°C і більше. Найбільш активна вегетація сільськогосподарських рослин спостерігається при переході температур вище +15°C. Потреба рослин у теплі на період їх вегетації забезпечується сумами

температур за згадані періоди. При цьому суми температур за час з температурами вище $+5^{\circ}\text{C}$ визначають ту кількість тепла, яку отримують рослини за весь вегетаційний період. Кількість днів з температурою нижче -10°C становить 45-50, число днів з температурою вище 0°C у середньому становить 245-250. У розподілі тепла також помітні зональні відмінності, що проявляються через розподіл активних температур (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Суми позитивних температур повітря на території Сумської області [3]

Природні зони	Суми температур повітря			
	0°C	$+5^{\circ}\text{C}$	$+10^{\circ}\text{C}$	$+15^{\circ}\text{C}$
Мішанолісова	2800-3000	2700-2900	2400-2600	1600-2100
Лісостепова	2800-3400	2700-3300	2500-2900	1600-2500

Примітка: суми позитивних температур повітря (активних температур) отримують шляхом сумування середньодобових температур за період від переходу до певної температури навесні у бік вищих значень й зворотного її переходу восени.

Потреби деяких сільгоспкультур у теплі (сума активних температур вище 10°C) наведено у табл. 1.5.

Таблиця 1.5

Суми активних температур, необхідні для розвитку деяких сільгоспкультур

Рослина	Сума активних температур, $^{\circ}\text{C}$	Рослина	Сума активних температур, $^{\circ}\text{C}$
льон-довгунець	900-1300	яра та озима пшениця	1300-1700
ячмінь	960-1450	просо	1410-1950
овес	1000-1600	соняшник	1600-2300
кукурудза	1100-2900	рис	2000-3200
гречка	1200-1400	бавовник	2900-4000
картопля	1200-1800	виноград	2500-3300

Для визначення потреб сільськогосподарських рослин у теплі також користуються сумами ефективних температур. Це суми середньодобових температур, які відраховують від біологічного температурного мінімуму, при якому розвиваються рослини цього виду. Наприклад, біологічний нуль для пшениці становить $4-5^{\circ}\text{C}$, кукурудзи $9-10^{\circ}\text{C}$. Для Сумської області сума ефективних температур вище $+10^{\circ}\text{C}$ коливається від 800°C у північній частині до 1200°C – у південній (за температуру біологічного мінімуму взято $+5^{\circ}\text{C}$).

При зниженні температури повітря нижче критичної, відбувається коагуляція колоїдів протоплазми клітин та загибель сільськогосподарських рослин. Тривалість морозного (у повітрі) періоду в Сумській області збільшується з південного заходу на північний схід від 150 до 170 діб. Дати першого і останнього заморозку та тривалість безморозного періоду на території області наведені у табл. 1.6.

Варто відзначити суттєве зростання термічних ресурсів клімату, яке спостерігається останніми десятиліттями. Наприклад, за результатами спостережень за температурою повітря протягом 2005-2018 рр., середньорічна температура на метеостанції Дружба (Ямпільський район) склала $7,2^{\circ}\text{C}$ проти $5,8^{\circ}\text{C}$, що отримані за період 1961-1990 рр. У Конотопі середньорічна температура повітря зросла з $6,7^{\circ}\text{C}$ до $8,5^{\circ}\text{C}$, а у Сумах з $6,6^{\circ}\text{C}$ до $8,1^{\circ}\text{C}$ [20-23]. Тобто середньорічні температури повітря, розраховані за 2005-2018 рр. зросли на $1,4-1,8^{\circ}\text{C}$ порівняно з попереднім періодом спостережень 1961-1990 рр., що відповідає збільшенню тривалості літнього сезону на 14-18 діб.

Таблиця 1.6

Дати першого та останнього заморозку і тривалість (дні) безморозного періоду у повітрі та на поверхні ґрунту за результатами спостережень на метеостанціях Сумської області протягом 1961-1990 рр. [18]

	Дата останнього заморозку			Дата першого заморозку			Тривалість (дні) безморозного періоду		
	середня	найраніша	найпізніша	середня	найраніша	найпізніша	середня	найменша	найбільша
Дружба									
повітря	27.IV	5.IV	22.V	28.IX	31.VIII	25.X	153	125	185
ґрунт	9.V	16.IV	4.VI	22.IX	30.VIII	16.X	135	104	168
Глухів									
повітря	29.IV	10.IV	2.VI	27.IX	31.VIII	25.X	150	112	186
ґрунт	7.V	16.IV	26.V	24.IX	31.VIII	17.X	139	113	167
Конотоп									
повітря	22.IV	24.III	24.V	4.X	5.IX	8.XI	164	133	197
ґрунт	4.V	10.IV	26.V	28.IX	10.IX	21.X	146	115	174
Білопілья									
повітря	30.IV	3.IV	28.V	30.IX	10.IX	25.X	152	104	204
ґрунт	2.V	13.IV	28.V	27.IX	10.IX	20.X	147	104	174
Суми									
повітря	20.IV	24.III	2.VI	8.X	19.IX	9.XI	170	113	205
ґрунт	3.V	16.IV	23.V	25.IX	31.VIII	16.X	144	119	175
Ромни									
повітря	20.IV	28.III	14.V	7.X	16.IX	1.XI	169	129	206
ґрунт	2.V	15.IV	24.V	28.IX	9.IX	1.XI	148	123	172
Лебедин									
повітря	28.IV	30.III	24.V	2.X	10.IX	1.XI	156	121	193
ґрунт	2.V	15.IV	23.V	27.IX	31.VIII	19.X	147	119	167

Важливим кліматичним ресурсом є атмосферні опади, завдяки яким утворюються запаси вологи у ґрунті, що впливає на ріст рослин. У розподілі сум опадів спостерігається їх зменшення з півночі на південь від 650 до 550 мм. Найбільші запаси вологи в ґрунті спостерігаються весною, ними значною мірою забезпечується врожай сільськогосподарських культур. На Сумщині кількість опадів за холодний період становить 180-220 мм, за теплий період – 375-400 мм.

Варто відзначити, що у контексті кліматичних змін, збільшення температур повітря у Сумській області супроводжується деяким зменшенням кількості опадів, яке також територіально проявляється по різному (табл. 1.7). Наприклад, за результатами спостережень на метеостанції Дружба річна кількість опадів зменшилася на 9,8%, у Конотопі – на 5,1%, а у Сумах – лише на 1,2% [21].

Таблиця 1.7

Кількість атмосферних опадів за різні періоди спостережень на метеостанціях Сумської області

Період спостережень	Місяці												Рік
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
Дружба													
1961-1990	41	33	41	43	55	79	83	66	55	40	50	55	641
2005-2016	37	29	34	37	52	68	74	65	47	46	45	43	578
Конотоп													
1961-1990	41	33	38	42	43	71	88	58	44	37	46	49	590
2005-2016	35	39	32	36	54	65	76	62	46	49	47	42	583
Суми													
1961-1990	43	33	38	39	55	68	77	62	45	38	52	53	603
2005-2016	40	32	36	34	51	66	70	66	39	42	47	49	572

Певну загрозу сільському господарству несуть стихійні метеорологічні явища (посухи, суховії, град тощо). Повторюваність атмосферних засух¹ у Сумській області за багаторічними даними не перевищує 10% (від загальної кількості років). Невеликою – до 10 є і кількість суховіїв², а їх максимальна тривалість не перевищує 10-20 діб. У середньому за рік трапляється 1-2 дні з градом (максимально 6 днів) [3].

Враховуючи вищесказане можна стверджувати, що агрокліматичні ресурси Сумської області є сприятливими для вирощування більшості сільськогосподарських культур помірного поясу.

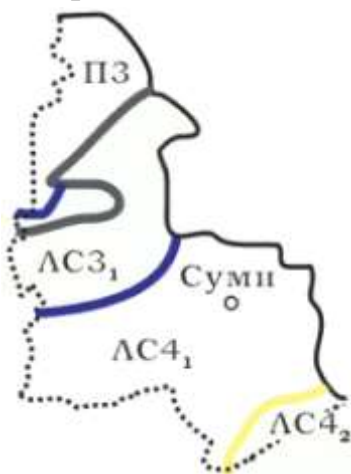
1.2. Агроґрунтові умови рослинництва

Усі землі Сумської області незалежно від їх цільового призначення, господарського використання і особливостей правового режиму, відносяться до земельних ресурсів та складають єдиний земельний фонд регіону. Земельні ресурси виступають територіальною базою розміщення господарських об'єктів, системи розселення населення, основним засобом сільгоспвиробництва.

¹ У якості критерію атмосферної засухи взяте значення гідротермічного коефіцієнту 0,6, що відповідає агрономічній сутності засухи, коли урожайність зернових хлібів знижується більше ніж на 20-25% середньої багаторічної величини для даного пункту.

² Як показник суховію взято поєднання наступних метеорологічних елементів: температури повітря $\geq 25^{\circ}\text{C}$, відносної вологості повітря $\leq 30\%$ і швидкості вітру ≥ 5 м/с, що спостерігаються одночасно.

Ґрунти області в основному представлені типовими, опідзоленими та іншими підтипами чорноземів, дерново-підзолистими, світло-сірими, сірими та темно-сірими лісовими ґрунтами. Згідно агроґрунтового районування [2], північна частина області відноситься до Лівобережної високої провінції агроґрунтової зони мішаних лісів, дерново-підзолистих типових і оглеєних ґрунтів Українського Полісся. Територія на південь від неї, приблизно до лінії Сміле – Терни – Ворожба (Білопільського району), належить до Північної підпровінції Лівобережної низинної провінції, а південніше від цієї лінії – до Північно-західної підпровінції Лівобережної високої провінції Лісостепової агроґрунтової зони чорноземів типових і сірих опідзолених ґрунтів. Крайній південний схід області (лівобережжя р. Ворскли) знаходиться в межах Східної підпровінції названої вище Лівобережної високої провінції (рис. 1.1).

П – агроґрунтова зона мішаних лісів, дерново-підзолистих типових і оглеєних ґрунтів Українського Полісся.

ПЗ – лівобережна висока провінція.

ЛС – агроґрунтова лісостепова зона чорноземів типових і сірих опідзолених ґрунтів.

ЛСЗ – Лівобережна низинна провінція.

ЛСЗ₁ – північна підпровінція.

ЛС4 – Лівобережна висока провінція.

ЛС4₁ – північно-західна підпровінція,

ЛС4₂ – східна підпровінція

Рис. 1.1. Фрагмент схеми агроґрунтового районування України (Сумська область) [2]

Детальніша схема районування, крім зон та провінцій, також містить поділ території Сумської області на агроґрунтові райони (рис. 1.2).

П – Українське Полісся

Пл – Лівобережна провінція Українського Полісся.

29 – Середино-Будський агроґрунтовий район.

30 – Шосткинський агроґрунтовий район.

Плн – Лівобережна низовинна провінція Українського Полісся.

ЛС – Зона лісостепу

ЛСлн – Лівобережна низовинна провінція лісостепової агроґрунтової зони.

61 – Київсько-Бахмацький агроґрунтовий район.

ЛСлв – Лівобережна висока провінція лісостепової агроґрунтової зони.

65 – Сумсько-Хорольський агроґрунтовий район.

66 – Зіньківський агроґрунтовий район.

67 – Тростянецький агроґрунтовий район.

68 – Богодухівський агроґрунтовий район.

Рис. 1.2. Фрагмент схеми агроґрунтового районування України (Сумська область) [3]

В межах Поліської провінції ґрунтоутворюючі породи в основному представлені піщаними та супіщаними воднольодовиковими відкладами, зрідка моренними суглинками. На решті території області переважають лесові суглинки та леси, а у межах річкових долин – піщані алювіальні відклади. У північній частині Сумської області переважають сірі лісові та дерново-підзолисті ґрунти, а у південній частини – чорноземи типові, чорноземи глибокі малогумусні та вилужені середньогумусні. На заплавах річок поширені дернові лучні, лучно-болотні і болотні ґрунти. Останні також зустрічаються і на позазаплавних просторах Полісся. Структура ґрунтового покриву області та агровиробнича оцінка ґрунтів наведена у *табл. 1.8*.

Таблиця 1.8

Структура ґрунтового покриву орних угідь Сумської області [13, 28]

Ґрунти	Площа орних земель		Середній бал бонітету
	тис. га	%	
Дерново-підзолисті піщані	25,0	1,9	30
Дерново-підзолисті супіщані і легкосуглинисті	108,4	8,2	35-40
Підзолисто-дернові супіщані і легкосуглинисті	12,9	1,0	40-50
Дернові зв'язанопіщані і супіщані	5,3	0,4	25-40
Світло-сірі та сірі лісові опідзолені	101,3	7,6	30-50
Темно-сірі опідзолені і чорноземи опідзолені	180,9	13,6	40-70
Темно-сірі опідзолені і опідзолені реградовані	29,7	2,2	50-75
Чорноземи опідзолені і оглєсні	14,2	1,1	40-50
Чорноземи типові потужні переважно малогумусні	722,4	54,6	60-85
Чорноземи потужні слабо-солонцюваті	6,9	0,5	60-75
Лучно-чорноземні переважно слабосолонцюваті суглинисті	46,1	3,5	55-70
Лучні переважно слабосолонцюваті суглинисті	17,7	1,3	45-60
Еродовані (середньо- і сильносуглинисті)	29,0	2,2	30-50

Площа сільськогосподарських угідь у Сумській області становить 1698,0 тис. га (71,3% від загальної площі області). Це свідчить про високий рівень сільськогосподарського освоєння та надмірну розораність її території. З них власне рілля становить 51,4% (1226,3 тис. га), сіножаті 11,6% (274,7 тис. га), пасовища 7,1% (169,4 тис. га) і багаторічні насадження 1% (24,4 тис. га). У природному стані (ліси, води, болота) знаходиться 19,3% території [14].

Важливими показниками агроґрунтових умов є термічний режим та вологість ґрунту. У липні в Сумській області вглиб ґрунту значення температури знижуються: на глибині 5-10 см температура ґрунту становить 22-24°C, на глибині 15 см вона знижується до 22°C, на глибині 20 см – 20°C, на глибині 40 см – 18-20°C, на глибині 80 см – 16-18°C і на глибині 160 см – 12-14°C. Натомість узимку спостерігається зворотний хід температур ґрунту: на глибині 20 см температура ґрунту становить -1..-2°C, на глибині 40 см 0...-1°C, на глибині 80 см температура ґрунту у січні вже позитивна – 2-3°C, а на

глибині 160 *см* – близько 4°C. Максимальна глибина промерзання ґрунту становить 150 *см* [3].

За результатами недавніх досліджень, виконаних за даними спостережень на метеостанції Конотоп (Белашова, 2019), максимальна глибина промерзання ґрунту становить 126 *см* (спостерігалася у лютому 1972 р.), а мінімальна – 24 *см* (у січні-лютому 2000 р.). За період 1953-1990 рр. середня максимальна глибина промерзання ґрунту становила 75,4 *см*, а за 1991-2014 рр. вона зменшилася до 62,7 *см*. У липні на метеостанції Конотоп протягом 1960-2014 рр. на глибині 20 *см* температура ґрунту становить 21,4°C, на глибині 40 *см* вона знижується до 19,8°C, на глибині 80 *см* – 17,9°C і на глибині 160 *см* – 14,4°C. У січні спостерігається зворотний хід температур ґрунту: на глибині 20 *см* температура ґрунту за результатами спостережень 1960-2014 рр. вже позитивна і становить 0,02°C, на глибині 40 *см* – 0,6°C, на глибині 80 *см* температура ґрунту у січні 2,1°C, а на глибині 160 *см* – близько 4,8°C. На глибині 3,2 *м* січнева і липнева температури ґрунту відрізняються уже незначно: 8,2°C і 9,9°C відповідно.

Ґрунтово-кліматичні умови зимівлі озимих культур в цілому є доволі сприятливими. Під такими культурами середня глибина промерзання ґрунту становить 80-85 *см*. Однак у 40% років температура ґрунту на глибині вузла кущіння (3 *см*) може опускатися до -12...-14°C (середня з абсолютних річних максимумів температури ґрунту). За даними [3], ймовірність значної загибелі посівів озимої пшениці середньої морозостійкості становить 30% (від загальної кількості років). Тривалість промерзання ґрунту становить 100-110 діб (від першої декади грудня до першої декади квітня). Від глибини промерзання ґрунту залежить активність поглинання вологи ґрунтом, інтенсивність стоку та змиву, який спостерігався у період сніготанення.

Що стосується запасів вологи у ґрунті, то навесні середні місячні запаси вологи у метровому шарі ґрунту при відновленні вегетації озимої пшениці по чорному пару становлять 170-175 *мм*, а середні місячні запаси вологи в орному шарі ґрунту (0-20 *см*) при посіві ранніх зернових – 35-36 *мм*. Восени середні місячні запаси вологи у метровому шарі ґрунту при посіві озимої пшениці по чорному пару становлять 125-155 *мм* (осінь), а середні місячні запаси вологи в орному шарі ґрунту при посіві озимої пшениці після чорного пару – 30 *мм*. Повторюваність років (в %) з середніми місячними запасами вологи до 10 *мм* (після стерневих попередників) становить 10-20%, а із запасами вологи більше 20 *мм* (після чорного пару) – 80-90%.

Несприятливим ґрунтово-кліматичним явищем є крижана кірка, яка утворюється на полях в холодний період року. Ймовірність повторюваності притертої крижаної кірки (в % від загальної кількості років) перевищує 75%, у

т.ч. крижаної кірки товщиною більше 3 см 35-50%. Варто відзначити, що дане явище може бути достатньо тривалим (ймовірність повторюваності притертої крижаної кірки тривалістю понад 3 декади становить близько 50% (від загальної кількості років).

Агрогрунтові умови Сумської області в цілому є сприятливими для вирощування більшості культур помірного поясу, а також для ведення органічного виробництва. Станом на 2017 р. таке виробництво впроваджене в господарствах Липоводолинського, Лебединського, Середино-Будського, Сумського, Роменського та Шосткинського районів на площі понад 2 тис. га [36].

Різноманітністю ґрунтів обумовлюються істотні відмінності при їх агровиробничій оцінці. Ця оцінка подається в умовних балах із середньою ціною 1 балу 0,36 ц/га зернових культур, або 2,4 ц/га цукрових буряків, або 4 ц/га картоплі. Згідно з цією шкалою, дерново-підзолисті ґрунти оцінюються у 18-21 балів; дернові ґрунти – 25-35 балів; болотні (осушені) ґрунти – 40 балів; сірі лісові ґрунти – 40-70 балів; лучні ґрунти – 50-70 балів; чорноземи потужні – 55-80 балів. Згідно якісної оцінки [1], ґрунти Сумської області відносяться переважно до середньородючих і малородючих (північна частина регіону).

Однак, надмірне розширення площі ріллі за рахунок схилених земель, досягнуте за роки екстенсивного ведення сільського господарства, призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення земельних угідь: ріллі, природних кормових угідь, лісів та водойм, що негативно позначилося на стійкості агроландшафтів і обумовило значну техногенну ураженість природних комплексів. Через кризу, що певний час сала місце у сільгоспвиробництві, в області виникли перелоги, а у зв'язку з відсутністю науково обґрунтованих сівозмін та внесення необхідної кількості органічних та мінеральних добрив, вирощування сільськогосподарських культур часто проводиться без дотримання ґрунтозахисної технології, що призводить до виснаження земель, дегуміфікації і зменшення родючості ґрунтів, їх деградації.

1.3. Природні умови розвитку тваринництва

Тваринництво – галузь сільського господарства, яка займається розведенням великої рогатої худоби, свинарством, птахівництвом тощо. На структуру, розміщення й спеціалізацію тваринництва впливає характер кормової бази, основою якої є природні угіддя – сіножаті і пасовища. І хоча тваринництво й менш залежне від природних умов порівняно із землеробством, адже тваринницькі комплекси можуть працювати на довізних кормах, а

виробничий процес у цій галузі більш механізований і сприяє його переведенню на промислову основу, тваринництво потребує значних площ не тільки для вирощування кормів, а також і для утилізації відходів, гною та посліду. Значна концентрація поголів'я худоби або птиці на обмеженій площі вимагає використання великої кількості води (промислове тваринництво є одним із найбільших водоспоживачів), що істотно впливає на водний баланс території, стан поверхневих та підземних вод.

У структурі сільськогосподарських угідь Сумської області сіножаті займають 11,6% (274,7 тис. га), а пасовища 7,1% (169,4 тис. га). Ці види угідь вказують на спосіб використання рослинності: сінокоси (сіножаті) – ділянки природних і сіяних кормових угідь, призначені для сінокосіння та виробництва консервованих кормів (сіна, сінажу, силосу), а пасовища – ділянки, травостої яких використовуються для випасання тварин.

Пасовищна трава є найдешевшим кормом. Корми із сіножатей і пасовищ Сумської області – повноцінні за поживністю, збалансовані за протеїном, містять необхідні для тварин вітаміни та макро- і мікроелементи. З поліпшених пасовищ і сіножатей одержують 200-250 ц/га пасовищного корму, 50-80 ц/га сіна. Один кілограм сухого лучного корму містить 0,8-0,9 кормових одиниць (к. од.), наближаючись за поживністю до концентрованих кормів [45].

Природні кормові угіддя класифікують за двома критеріями: фітоценологічному і фітотопологічному. Фітоценологічна класифікація заснована на характеристиці ознак, властивих рослинності (флористичний склад, зовнішній вигляд, особливості будови). За цією класифікацією виділяють злакові, бобово-злакові, злаково-різнотравні, осокові та інші типи луків. Фітотопологічна класифікація ґрунтується на відмінності й подібності умов росту і місцезнаходженню. Згідно неї, природні кормові угіддя поділяють на різні класи: материкові (рівнинні суходільні, низинні та западинні), заплавні, болотні та ін.

Суходільні луки розташовані на підвищених елементах рельєфу. Вони поділяються на різні типи: абсолютні суходоли, суходоли нормального зволоження, суходоли тимчасово надмірного зволоження та ін. Низинні та западинні луки розміщуються на знижених елементах рельєфу з близьким заляганням підземних вод, що часто є причиною стійкого і тимчасового підвищеного зволоження і навіть заболочування. На вологих низинних луках з бідними піщаними ґрунтами у травостої переважають такі трави, як біловус стиснутий, щучник дернистий, мітлиця звичайна і собача, костриця червона і овеча, тонконіг лучний, осока просяна та ін. Використовуються такі луки переважно для випасання худоби. Їх природна урожайність становить 7-12 ц/га сухої маси [45].

На низинних луках з дерновими, лучними та дерново-глейовими супіщаними і суглинистими ґрунтами в травостої поширені такі трави, як тимофіївка лучна, костриця лучна, мітлиця велетенська, тонконіг лучний, звичайний і болотний, щучник дернистий, конюшина лучна і повзуча, лядвенець рогатий, люцерна хмелевидна. Використовуються ці луки і як пасовища, і як сіножаті. Урожайність сіна доброї якості тут становить 15-20 ц/га [45].

Заплавні луки розташовані у заплавах річок. За тривалістю затоплення ці луки поділяють на тривалозаплавні (вода знаходиться в заплаві понад 30 днів), середньо- і короткозаплавні (вода стоїть у заплаві до 15 днів). Не витримують або погано витримують затоплення буркуни, пирій, житняки, еспарцет, зимуючий горох, ріпак та ін. Короткотривале затоплення (12-15 діб) витримують грястиця збірна, райграс високий, люцерна; середньовитривалими до затоплення (25-30 діб) є тимофіївка лучна, тонконіг лучний, костриця лучна, конюшина рожева, солодка звичайна; довготривале затоплення (понад 30 діб) витримують стоколос безостий, канарник очеретоподібний, бекманія звичайна, лисохвіст лучний, ситники, осока струнка, чина болотна та лучна. За ступенем зволоження заплавні луки поділяють на типи: луки високого рівня (сухі луки) – сформовані на підвищених формах мікрорельєфу заплави, де підґрунтові води залягають глибше 1,5 м; луки середнього рівня (вологі луки) – з глибиною залягання підземних вод 0,5-1,5 м; луки низького рівня (заболочені луки) – формуються на понижених елементах мікрорельєфу заплави [45].

Болотні луки характеризуються постійним надмірним зволоженням, наявністю торфовищ. Такі луки поділяють на низинні (ефтрофні), де у рослинному покриві переважають високорослі осоки, очерет, рогіз, болотне різнотрав'я (потребують осушення), верхові (оліготрофні) – вкриті суцільним килимом сфагнових мохів із розрідженою осоковою рослинністю (для кормовиробництва не придатні), перехідні (мезотроні) – характерне поєднання видів рослин, що ростуть як на низинних, так і на верхових лучно-болотних угіддях [45].

Площа природних кормових угідь у Сумській області (табл. 1.9) за останні майже чотири десятиліття збільшилася з 303,0 тис. га (у 1980 р.) до 444,1 тис. га (у 2017 р.).

Таблиця 1.9

Динаміка площ кормових угідь у Сумській області, тис. га

Види угідь	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2017
сіножаті	164,6	161,4	185,7	195,2	229,0	274,7	281,1	280,4	274,5
пасовища	138,4	143,2	165,9	171,2	172,0	169,4	167,2	166,8	169,6
Усього	303,0	304,6	351,6	366,4	401,0	444,1	448,3	447,2	444,1

Незважаючи на загальне збільшення площі кормових угідь, зменшилися площі, на яких проводиться поверхнєве і докорінне їх поліпшення, відтак знизилась продуктивність кормових угідь. Урожай сіна за останні роки не перевищує 14-15 ц/га, а пасовищної маси – 58 ц/га. Погіршився культуртехнічний стан природних сіножатей і пасовищ. У багатьох господарствах вони заросли чагарником, значні площі перезволожені, мають кислі або засолені ґрунти і потребують проведення на них меліоративних заходів. Великі площі взагалі уже непридатні для використання і поліпшення. На сучасному етапі розвитку кормовиробництва, в загальному балансі кормів частка кормів сіножатей та пасовищ залишається низькою і становить близько 5-7%. Це пояснюється незадовільним станом природних кормових угідь та їх низькою продуктивністю (не більше 3-5 ц к. од/га).

Висока потенційна продуктивність пасовищних угідь Сумської області підтверджується багатьма сучасними дослідженнями. Наприклад, вивчення продуктивності заплавної луки у долині р. Вел. Ромен [26] показало, що продуктивність луки на контрольних ділянках становить 127,89 ц сирової маси з 1 га, тоді як на пасовищах – лише 52,99 ц сирової маси з 1 га. Менша продуктивність пасовищ пояснюється недотриманням оптимального навантаження на луки – випас 2 гол. великої рогатої худоби (ВРХ) на 1 га пасовища, у зв'язку з чим відбувається поступова деградація лук.

Підвищення продуктивності сіножатей і пасовищ можна забезпечити систематичним поліпшенням. Названа проблема віддавна характерна для території Сумської області. Наприклад, наприкінці XIX століття дигресійні сінокоси в заплаві р. Десни давали малопродуктивні врожаї до 50-80 пудів сухого сіна з десятини, а на ділянках поліпшених луків врожаї сіна досягали 150-200 пудів з десятини (у зразкових маєтках, що належали князю Барятинському, у заплаві р. Клевені з поліпшених заплавної луки збирали сіна по 40-50 ц/десятини) [29]. Проведення тільки нескладного поліпшення підвищує продуктивність угідь в 1,5-2 рази, а докорінного поліпшення – у 4-5 разів. При раціональному використанні сіножатей та пасовищ з кожного їх гектара можна одержувати до 80-140 ц к. од [26].

1.4. Технічне забезпечення сільського господарства Сумської області

Суттєвий вплив на розвиток сільського господарства має його матеріально-технічне забезпечення в усіх категоріях господарств. Відтворення матеріально-технічного забезпечення агровиробництва у Сумській області певною мірою сповільнилося. Вартість основних засобів ведення сільського

господарства постійно зменшується, одночасно скорочується й парк сільськогосподарської техніки.

Порівняно з 1985 р. кількість тракторів у 2018 р. скоротилася у 4 рази, кількість зернозбиральних комбайнів – у 5,2 рази (табл. 1.10), хоча продуктивність сільськогосподарської техніки навпаки збільшилася. Лише протягом 2015-2018 рр. чисельність окремих видів сільськогосподарської техніки у Сумській області почала зростати.

Таблиця 1.10

Наявність основних видів сільськогосподарської техніки у сільгосппідприємствах

Рік	Трактори	Зернозбиральні комбайни	Вантажні автомобілі
1985	19568	4932	15803
1990	18205	5017	18723
1995	16581	3853	11323
2000	12215	2757	9514
2005	8656	2065	6719
2010	5532	1201	4083
2015	4561	905	3247
2018	4558	953	2289

Станом на 01.01.2018 р. у сільськогосподарських підприємствах області нараховується 4858 тракторів, 1419 плугів, 1807 культиваторів, 935 дискових борон, 1935 сівалок, 514 оприскувачів, 555 розкидачів мінеральних добрив, 164 розкидачі органічних добрив, 264 прес-підбирачі, 130 мобільних кормороздавачів, 953 зернозбиральних комбайни, у т.ч. 887 – іноземного виробництва, 3631 автомобіль, у т.ч. 2289 – вантажних, 323 доїльні установки, 158 холодильних установок [43].

Разом з тим, у Сумській області станом на 1.01.2018 р. відпрацювало свій ресурс 67% наявних тракторів, 59% зернозбиральних комбайнів, 81% бурякозбиральних комбайнів, 65% сівалок, 88% гичкозбиральних машин, 76% кукурудзозбиральних комбайнів, 78% культиваторів тощо (додаток А). Враховуючу високу зношеність техніки, агровиробниками області поряд з виробництвом сільськогосподарської продукції проводиться оновлення машино-тракторного парку (табл. 1.11).

Таблиця 1.11

Придбання основних видів сільськогосподарської техніки в Сумській області

Техніка	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Трактори	171	160	66	115	94	117	167	131	112	109	129
Зернозбиральні комбайни	50	85	42	51	37	38	45	35	47	48	50
Кормозбиральні комбайни	4	13	4	5	11	4	5	3	6	6	6
Бурякозбиральні комбайни	1	1	0	3	1	0	0	0	1	0	0
Жниварки	38	37	5	9	19	21	28	45	44	45	64
Ґрунтообробна техніка	180	115	48	109	103	166	142	94	146	162	151
Посівна техніка	88	105	51	74	83	80	73	57	50	53	67
Косарки	13	17	6	7	18	10	11	8	14	22	12

Незважаючи на придбання нової, підприємства змушені ремонтувати і уживану техніку. За оцінками [43], станом на 1.01.2018 р. потреба у коштах, необхідних для ремонту сільськогосподарської техніки, у цілому в області становить 263,6 *млн. грн.* (перш за все на ремонт тракторів – 101,3 *млн. грн.* і комбайнів 84,9 *млн. грн.*).

У цілому Сумська область має достатньо гарні умови для розвитку сільського господарства. Крім сприятливих агрокліматичних та агрогрунтових умов, регіон має певну матеріальну базу агровиробництва, відносно значну частку сільського населення, а також розвинену харчову промисловість.

РОЗДІЛ 2. ГЕОГРАФІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

До 1990 р. основою сільського господарства Сумської області було тваринництво [27]. На нього у 1990 році припадало 53,6% всієї валової продукції сільського господарства у регіоні. Проте у 1990 р. співвідношення змінилося на користь рослинництва, частка якого в загальному обсязі продукції тоді становила 51,2%. У 2004 році частка тваринництва склала всього лише 38,8%, у 2006 році – 46,1%. І сьогодні провідне положення в сільському господарстві області займає рослинництво, частка якого у валовій продукції сільського господарства перевищує 80%, натомість частка тваринництва становить лише 18,1% (табл. 2.1). При цьому частка господарств населення найбільш вагомою є саме у тваринництві, де вона складає 62,3% вартості продукції, тоді як у рослинництві ця частка становить менше 22%.

Таблиця 2.1

Продукція сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.), млрд. грн.

Продукція	1990		1995		2000		2005		2010		2015		2018	
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%
Усього	11,7	100	7,4	100	6,0	100	6,0	100	5,8	100	9,8	100	11,4	100
рослинництва	6,0	51,2	3,9	52,4	3,4	56,4	3,4	56,1	3,8	66,0	7,8	79,0	9,3	81,9
тваринництва	5,7	48,8	3,5	47,6	2,6	43,6	2,6	43,9	2,0	34,0	2,1	21,0	2,1	18,1

Протягом 1990-2010 рр. сільське господарство області зазнало немалих труднощів. Наприклад, за підсумками 2006 р. обсяг виробництва продукції сільського господарства до рівня 1990 р. становив 49,1%. Однак останніми роками агровиробництво в області суттєво зросло, майже досягнувши рівня 1990 р. При цьому виробництво продукції рослинництва у 2018 р. склало 135,9%, а тваринництва – лише 36,1% до рівня 1990 р. Відповідно, валове виробництво окремих видів продукції рослинництва у розрахунку на одну особу збільшилося, а тваринництва – зменшилося (табл. 2.2).

У 2006 р. в сільському господарстві області було зайнято 28,8 тис. осіб, що складало 5,3% найманих працівників, які трудилися в економіці Сумщини. Функціонувало 377 сільськогосподарських підприємств, із них господарських товариств – 251, приватних підприємств – 81, виробничих кооперативів – 18, державних підприємств – 7, підприємств інших форм власності – 11. Також в області діяло 798 фермерських господарств.

У 2016 р. в сільському господарстві було зайнято лише 16 тис. осіб, однак це становило уже 6,2% від усіх найманих працівників регіону. Станом

на 1.01.2019 р. у Сумській області було 1034 агроформування, з них 385 сільськогосподарських підприємств, у т.ч.: 271 товариство, 86 приватних підприємств, 9 виробничих кооперативів, 10 державних підприємств і 649 фермерських господарств [38]. Як бачимо, у 2019 р. порівняно з 2006 р. [28] кількість фермерських господарств скоротилося на 149 одиниць, а порівняно з 1995 р. – на 307 одиниць.

Таблиця 2.2

Виробництво основних видів продукції сільського господарства у Сумській області,
на одну особу [8, 9, 28, 33]

Види продукції	Роки							
	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2018
Зерно, <i>т</i>	1058,5	1318,6	982,6	728,5	906,2	1134,5	3339,3	4109,1
Цукрові буряки, <i>т</i>	1592,6	2077,8	1180,1	581,9	521,7	287,6	66,7	128,8
Соняшник, <i>т</i>	14,6	18,7	27,5	30,3	22,2	110,6	421,4	570,9
Картопля, <i>т</i>	922,5	656,5	439,9	698,3	742,7	839,8	955,3	919,9
Овочі, <i>т</i>	162,3	134,0	70,7	103,7	113,2	131,7	169,1	182,1
М'ясо, <i>кг</i>	105,4	107,4	64,4	50,8	45,7	34,6	41,0	61,3
Молоко, <i>кг</i>	671,9	716,2	511,9	361,1	403,4	368,9	375,6	377,7
Яйця, <i>шт</i>	373,0	372,0	212,7	214,4	300,9	229,6	373,7	360,0

Найбільша кількість таких господарств зареєстрована зараз у Буринському районі (91), а також Сумському та Роменському районах (у кожному більше 60 господарств). У користуванні фермерських господарств в області знаходиться 120,2 *тис. га* сільгоспугідь, що становить 7,1% їх загальної площі і 115,3 *тис. га* (9,4%) ріллі.

Якщо у 2006 р. основна частина (79,3%) посівних площ у фермерських господарствах зайнята під зернові, то у 2017 р. їх частка (разом із зернобобовими культурами) зменшилася до 63,1%, натомість частка земель, відведених під посіви соняшнику зросла з 3,4% до 21,4%. За останні 10 років частка поголів'я великої рогатої худоби, що утримується у фермерських господарствах, зросла з 2% до 3,7%, у т.ч. корів з 1,5% до 2,9%, частка поголів'я свиней не змінилася – 1,5%, а овець і кіз – скоротилася з 1,8% до 1,0%. Сьогодні фермерські господарства виробляють невелику частину сільськогосподарської продукції області: зернових і зернобобових – 10,3% (у 2006 р. – 11,3%), цукрових буряків – 50,4% (13,1%), соняшнику – 11,6 (8,8%), картоплі та овочів – по 0,1%, м'яса (у забійній вазі) – 1,7% (у 2006 р. – 0,5%), молока – 4,3% (1,3%).

Від загальноукраїнського виробництва (за підсумками 2017 р.) Сумська область дає 6% валового збору зернових і зернобобових культур, 1,7% цукрових буряків (у 2006 р. – 4%), 4,2% соняшнику (у 2006 р. – 0,6%), 5% картоплі, 2% овочів, а також 2% виробництва м'яса (у 2006 р. 4,2%), 4% – молока, 2,5% яєць, 4,7% меду і 1,1% вовни [37].

Продукція сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.) у 2016 р. склала 10192,5 *млн. грн.*, що складає 4% від валової продукції сільського господарства України. Між категоріями господарств виробництво продукції розподіляється наступним чином (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Продукція сільського господарства Сумської області (у постійних цінах 2010 р.),
млрд. грн.[28, 33, 42]

Продукція сільського господарства	Всі категорії господарств				у т.ч.							
					сільськогосподарські підприємства				господарства населення			
	1990	2000	2010	2017	1990	2000	2010	2017	1990	2000	2010	2017
Продукція рослинництва	6,0	3,4	3,8	8,2	4,9	1,9	2,2	6,1	1,1	1,5	1,6	2,1
Продукція тваринництва	5,7	2,6	2,0	2,0	3,7	0,8	0,6	0,8	2,0	1,8	1,3	1,3
Всього	11,7	5,8	5,8	10,2	8,6	2,7	2,8	6,8	3,1	3,3	3,0	3,3

2.1. Географія рослинництва

Рослинництво Сумщини має всі необхідні передумови для ефективного функціонування та розвитку. Ґрунтово-кліматичні умови регіону досить сприятливі для вирощування більшості сільськогосподарських культур. Виробництво продукції рослинництва важливе не тільки для задоволення потреб населення у продуктах харчування, а і для виготовлення кормів для ведення тваринництва. Рослинництво області має також значний експортний потенціал, перш за все, з експорту зернових культур. Наприклад, у 2017 р. експорт зернових становив 980,2 *тис. т*, що у 2,2 рази більше, ніж у 2016 р. У структурі експорту зернових переважає кукурудза (68,8%). Основна частина експортних поставок у 2017 р. була спрямовано до країн Європи – 37,4%, Азії – 37,2%, Африки – 24,5% (у 2016 р. географія експорту зернових культур була дещо іншою – 39,6% експортних поставок зернових було відвантажено до Африки, 29,6% – до Азії і 27,8% – до країн Європи).

2.1.2. Галузева структура рослинництва

Традиційно галузева структура рослинництва розраховується через співвідношення площ, що відводяться під посіви тих чи інших сільськогосподарських культур, або через обсяги виробництва останніх. Сьогодні основна частка посівних площ припадає на зернові та зернобобові (54,1%) і технічні (32,7%) культури (додаток Б). Відтак можна говорити, що Сумська область спеціалізується на вирощуванні зернових і зернобобових,

технічних культур, а також картоплі та овочів. Структура посівних площ наведена у *табл. 2.4*.

Таблиця 2.4

Посівні площі сільськогосподарських культур у Сумській області (усі категорії господарств; тис. га) [35]

	Зернові та зернобобові культури	Технічні культури	Картопля та овоче-баштанні культури	Кормові культури
1985	689,1	153,9	115,2	429,5
1990	609,8	162,4	100,6	489,9
1995	601,5	146,8	86,5	448,1
2000	548,5	104,9	90,3	315,8
2005	539,7	86,9	78,0	203,3
2010	616,9	187,1	73,8	112,4
2015	668,3	295,4	69,2	81,0
2017	613,7	371,3	72,0	78,5
2018	641,6	372,9	71,2	74,0

Під зерновими і зернобобовими культурами у 2018 р. в області було зайнято 641,6 тис. га, що на 14,5% більше, ніж у 2000 р. Валовий збір зерна (у вазі після обробки) у 2018 р. становив 4,473 млн. т і був найвищим за останні роки (*табл. 2.5*). Сьогодні валовий збір зерна в області набагато перевищує розрахунковий показник – 1 т зерна на людину. Урожайність зернових культур у 2018 р. становила 69,8 ц/га (у 1990 р. – 31,1 ц/га). З таким показником урожайності зернових та зернобобових культур Сумщина увійшла до п'ятірки кращих регіонів України. Основні зернові культури, які вирощуються в Сумській області, – кукурудза на зерно, озима пшениця, яра пшениця, озиме жито, ярий ячмінь, овес; круп'яні культури: гречка, просо; зернобобові культури: горох, квасоля, вика, люпин солодкий.

Таблиця 2.5

Валове виробництво основних зернових культур у Сумській області (по всіх категоріях господарств, тис. т) [5]

Культури	2001	2005	2010	2015	2016	2017	2018
Зернові, всього	1208,0	1119,0	1323,9	3739,8	3816,2	3686,2	4472,85
Кукурудза на зерно	28,0	98,0	476,6	2342,4	2616,5	2387,9	3276,1
Пшениця	574,0	480,0	535,8	1135,6	939,7	1030,8	909,9
у т.ч.: озима пшениця	549,0	436,0	505,4	1084,3	927,7	1021,6	897,2
яра пшениця	25,0	44,0	30,2	16,1	12,0	9,2	12,7
Ячмінь ярий	333,0	337,0	201,8	176,2	156,0	140,4	180,9
Жито озиме	107,0	71,0	36,4	25,7	18,1	26,9	20,7
Сорго				40,0		10,1	1,5

Провідне місце у зерновому господарстві області займають ярі культури, на які припадає 71% усіх посівних площ регіону. Домінуючою у валовому зборі зерна є кукурудза, якої у 2018 р. зібрано 3,276 млн. т, що становить 73,2%

усього валового збору зернових культур. Під посіви кукурудзи на зерно у 2018 р. було відведено 367,9 тис. га ріллі, що перевищує площу під усіма іншими зерновими і зернобобовими культурами разом узятими.

На другому місці серед зернових культур, як за розмірами посівних площ, так і за валовим збором, знаходиться озима пшениця (разом з тритикале). У 2018 р. з площі 178,4 тис. га цієї культури зібрано 897,2 тис. т, при середній урожайності – 50,3 ц/га (натомість ярої пшениці було зібрано 12,7 тис. т з площі 3,6 тис. га). Варто відзначити, що у зерновому господарстві області площі, відведені під урожай кукурудзи на зерно, постійно збільшуються, натомість посівні площі інших зернових – зменшуються. На жаль, також зменшуються площі, відведені під урожай гречки, проса та інших круп'яних культур. Наприклад, у 2018 р. гречку зібрано на площі лише 11,1 тис. га й намолочено 11,5 тис. т із середньообласним показником урожайності 10,4 ц/га.

Серед *технічних культур* у рослинництві Сумської області найбільш популярними є соняшник та соя (табл. 2.6). У 2018 р. соняшник вирощували на площі 213,3 тис. га, звідки було отримано 621,0 тис. т насіння, що на майже у 5 разів більше, ніж у 2010 р. і майже у 40 разів більше, ніж у 2001 р. Урожайність соняшнику протягом 2010-2015 рр. також збільшилася на 14 ц/га і склала у 2018 р. 29,1 ц/га. Посівні площі, відведені під урожай цієї культури, також зросли, хоча й не так суттєво, як це мало місце для кукурудзи на зерно.

Таблиця 2.6

Валове виробництво основних технічних культур у Сумській області (по всіх категоріях господарств, тис. т) [5]

Культури	2001	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Соняшник	16,0	27,0	128,7	237,7	288,7	418,9	423,8	470,8	488,4	516,3	621,0
Соя	2,0	8,0	43,4	78,0	89,8	118,9	168,3	220,8	327,1	271,9	313,0
Цукровий буряк	778,0	644,0	335,6	821,6	585,2	30,9	77,1	74,6	79,2	252,3	140,1
Ріпак	1,5	8,7	45,2	29,6	52,7	70	58,7	23,7	8,42	46,44	51,5
у т.ч.: озимий	0,9	1,3	27,7	11,7	30,9	53	49,4	21,6	4,1	44,5	49,2
ярий	0,6	7,4	17,5	17,9	21,9	17	9,3	2,1	4,4	1,9	2,3

Сої у 2018 р. у Сумській області вироблено 313,0 тис. т, при урожайності 22,7 ц/га. Вирощування сої у регіоні зростає надзвичайно стрімкими темпами. У 2018 р. її зібрано у 7,2 рази більше, ніж у 2010 р. і 156 разів більше, ніж у 2001 р., коли валовий збір сої становив лише 2 тис. т. Швидкими темпами відбувалося і нарощування виробництва ріпаку. Якщо у 2001 р. валовий збір даної культури становив 1,5 тис. т, то у 2010 р. цей показник зріс до 45,2 тис. т, а у 2018 р. – до 51,5 тис. т. Основне значення має озимий ріпак, насіння якого містить олію, що її використовують у лакофарбовій, миловарній, харчовій (маргариновій) та інших галузях промисловості.

Натомість виробництво інших, більш традиційних для області технічних культур, перш за все, цукрових буряків, суттєво скоротилося (хоча останніми роками у буряківництві спостерігалось деяке пожвавлення, зумовлене незначним відродженням цукрової промисловості). У 2018 р. в області було зібрано 140,1 тис. т цукрових буряків (додаток В.1), що у 2,4 рази менше, ніж у 2010 р. і 5,6 рази менше, ніж у 2001 р. У 2018 р. ця культура вирощувалася на площі лише 3,2 тис. га, проте її урожайність зросла до 440,9 ц/га, що на 38,5 ц/га більше порівняно із 2017 р.

З інших технічних культур, що вирощуються у Сумській області у незначній кількості, варто відзначити льон-довгунець та коноплі. Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років льон-довгунець збирали з площі 5-8,5 тис. га, а коноплі – 3-5,5 тис. га. У 2015 р. було зібрано 3,6 тис. т насіння льону-довгунця і 5,9 тис. т волокна. Виробництво насіння конопель у 2017 р. становило 0,8 тис. т, а волокна – 1 тис. т.

Вирощування кормових культур і картоплі в Сумській області стрімко скорочується. Якщо у 1990 р. на кормові культури припадало 36% посівних площ, а у 2000 р. – 29,8%, то у 2017 р. під урожай кормових культур було відведено лише 6,9% посівних площ.

За період 1985-2018 рр. площа, з якої зібрано урожай картоплі, зменшилася з 95,7 до 59,2 тис. га, однак урожайність цієї культури зросла. Валовий збір картоплі в області у 2018 р. становив близько 1 млн. т, при урожайності 169,2 ц/га (у 2000 р. – 0,93 млн. т і 120 ц/га, а у 1990 р. – 0,94 млн. т і 112 ц/га відповідно). При цьому у 2018 р. 99,5% валового збору картоплі припадало на господарства населення, що є найвищою часткою цієї категорії господарств серед усіх сільськогосподарських культур. Сьогодні в області на 1 особу виробляється більше 1000 кг картоплі. Сумська область посідає 9-е місце серед регіонів України за обсягами вирощування цієї культури (5% від загальноукраїнського виробництва). Її виробництво, як і більшості видів продукції рослинництва, залишається стабільним протягом останніх 5-6 років (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Виробництво основних видів продукції рослинництва на одну особу (кг) [7, 8, 33, 35]

Культури	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Зернові та зернобобові	3152,7	3492,8	3339,3	3441,5	3352,9	4109,1
Буряк цукровий фабричний	27,2	68,4	66,7	71,4	229,5	128,8
Соняшник	368,1	375,7	421,4	440,5	469,6	570,9
Картопля	959,4	1175,7	955,3	960,9	1007,2	919,9
Культури овочеві	166,4	172,2	169,1	180,8	167,2	182,1
Культури плодові та ягідні	14,1	14,7	15,4	14,1	15,5	19,5

Обсяги виробництва інших кормових культур у Сумській області наведено у *табл. 2.8*. За валовим збором серед культур цієї групи виділяються кормові коренеплоди (понад 3 млн. ц) і кормова кукурудза (понад 4 млн. ц).

Таблиця 2.8

Показники виробництва деяких кормових культур і картоплі у Сумській області
(по всіх категоріях господарств) [35]

Культури	2013	2014	2015	2016	2017
<i>Площа, з якої зібрано урожай, тис. га</i>					
Картопля	62,6	59,9	57,4	57,6	59,5
Коренеплоди кормові	9,8	10,0	10,0	11,0	10,7
Цукровий буряк кормовий	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5
Кукурудза кормова	18,3	16,7	15,5	14,0	14,5
Трави однорічні	18,5	17,2	15,9	14,1	14,8
у т.ч.: на сіно	12,7	13,0	11,3	10,1	11,3
на зелений корм	5,8	4,2	4,6	4,0	3,5
Трави багаторічні	32,4	32,5	31,2	37,2	35,6
у т.ч.: на сіно	24,2	25,4	24,5	29,2	28,0
на зелений корм	8,2	7,1	6,7	8,0	7,6
Сіножаті на сіно	155,5	169,5	163,8	133,1	124,7
<i>Валовий збір, тис. ц</i>					
Картопля	10918,8	13264,1	10683,8	10655,8	11073,7
Коренеплоди кормові	2887,0	2986,0	2783,2	3459,9	3005,5
Цукровий буряк кормовий	210,2	180,9	177,6	136,7	132,1
Кукурудза кормова	5072,3	5059,0	5084,3	4753,1	4435,8
Трави однорічні	975,5	980,6	811,4	968,2	917,7
у т.ч.: на сіно	309,5	434,6	261,7	316,0	401,4
на зелений корм	666,0	546,0	549,7	652,2	516,3
Трави багаторічні	2387,8	2500,7	2539	3450,7	2662
у т.ч.: на сіно	868,6	999,4	1053,1	1393,0	1259,9
на зелений корм	1519,2	1501,3	1485,9	2057,7	1402,1
Сіножаті на сіно	2725,3	2942,0	2735,4	2708,0	2764,2
<i>Урожайність з 1 га зібраної площі, ц</i>					
Картопля	174,5	221,5	186,0	185,0	186,2
Коренеплоди кормові	294,7	299,1	278,4	315,6	282,0
Цукровий буряк кормовий	362,9	374,0	378,0	285,8	265,5
Кукурудза кормова	277,8	303,8	327,2	339,2	306,0
Трави однорічні					
у т.ч.: на сіно	24,4	33,4	23,2	31,2	35,6
на зелений корм	115,1	130,8	119,3	163,2	145,5
Трави багаторічні					
у т.ч.: на сіно	36,0	39,4	43,1	47,7	45,0
на зелений корм	185,3	212,0	222,2	256,3	185,0
Сіножаті на сіно	17,5	17,4	16,7	20,3	22,2

Виробництво овочевих, плодових і ягідних культур у Сумській області не є провідним (додаток В.2). Наприклад, у 2018 р. овочі вирощувалися на площі 11,5 тис. га, їх виробництво склало 201,16 тис. т, а урожайність – 182,1 ц/га. У попередньому році виробництво овочів склало 183,9 тис. т при урожайності

165,0 ц/га (у 2016 р. – 188,7 ц/га) (табл. 2.9). У 2018 р. на Сумщині валове виробництво плодово-ягідної продукції склало 212 тис. ц, що на 42 тис. ц більше порівняно із 2017 р. З них 59% припадає на зерняткові культури, 24,5 – на кісточкові, і 15,6% – на ягідні культури [33].

Таблиця 2.9

Показники виробництва деяких овочевих, плодових і ягідних культур у Сумській області (по всіх категоріях господарств) [34, 35]

Культури	2013	2014	2015	2016	2017	2018
<i>Площа, з якої зібрано урожай, тис. га</i>						
Культури овочеві	10,2	10,3	10,0	10,6	11,1	11,5
Культури баштанні продовольчі	1,5	1,7	1,8	1,3	1,4	1,1
Культури плодові та ягідні	3,5	3,5	3,5	3,5	3,4	3,4
у т.ч.: зерняткові	1,7	1,7	1,7	1,7	1,6	1,8
кісточкові	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9
культури ягідні	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7
<i>Валовий збір, тис. ц</i>						
Культури овочеві	1894,2	1943,1	1891,6	2004,4	1838,7	1821,0
Культури баштанні продовольчі	97,7	125,2	137,0	80,7	47,2	74,7
Культури плодові та ягідні	159,9	164,5	171,7	155,6	170,1	212,0
у т.ч.: зерняткові	82,3	92,3	94,7	89,7	92,1	126,0
кісточкові	43,7	40,4	45,1	34,3	45,9	52,0
культури ягідні	33,0	31,3	31,3	31,0	31,4	33,0
горіхи	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7	1,1
Виноград	2,2	2,1	2,1	2,1	2,1	1,7
<i>Урожайність з 1 га зібраної площі, ц</i>						
Культури овочеві	184,9	189,4	189,3	188,7	165,0	201,16
Культури баштанні продовольчі	63,7	75,3	77,1	59,8	34,9	69,5
Культури плодові та ягідні	50,1	52,0	53,9	49,4	55,0	69,0
у т.ч.: зерняткові	48,9	55,1	56,1	54,3	58,7	70,0
кісточкові	50,1	46,3	51,7	39,1	52,3	59,4
культури ягідні	52,6	50,2	50,1	49,8	49,4	47,1
горіхи	16,9	15,5	16,8	17,1	18,0	30,0
Виноград	84,1	80,6	80,3	79,5	81,0	65,7

В області працюють близько 20 сільськогосподарських підприємств різних форм власності, що займаються вирощуванням плодів та ягід. Варто відзначити, що обсяги вирощування плодово-ягідної продукції у Сумській області сьогодні суттєво перевищують аналогічні показники, що спостерігалися на початку 2000-х років, коли в регіоні вирощувалось не більше 50 тис. ц плодово-ягідної продукції¹ на рік. Однак поки що вони не досягають урожаїв 1985-1989 рр., – тоді такої продукції вироблялося понад 800 тис. ц.

¹ Найменший урожай плодів і ягід було зібрано у 1999 р. – лише 17,4 тис. ц, хоча площа, з якої зібрано цей урожай, була у 3,4 рази більшою, ніж сьогодні. У 1999 р. зафіксована і найменша урожайність плодових і ягідних культур – 1,5 ц/га.

Площа, з якої було зібрано урожай плодово-ягідної продукції, у 2017 р. становила 3,4 тис. га, що у 2,4 рази менше, порівняно із 2000 р. і у 6,7 рази менше, порівняно із 1990 р., коли такої продукції вирощувалося на площі більше 20 тис. га. Збір плодово-ягідної продукції за підсумками 2017 р. становив 170,1 тис. ц (що на 9,3% більше, ніж у попередньому році) при урожайності 55,0 ц/га. У 2018 р. середня урожайність зросла до 69,0 ц/га (на 14 ц/га більше порівняно із 2017 р.). Зокрема у 2018 р. вироблено продукції зерняткових культур в обсязі 12,6 тис. т (на 3,4 тис. т більше порівняно із 2017 р.) (додаток Г). У свою чергу продукції кісточкових насаджень зібрано 5,2 тис. т (на 0,6 тис. т більше порівняно із 2017 р.), а урожайність при цьому становила – 59,4 ц/га, або на 7,1 ц/га більше, ніж у 2017 р. Ягідники забезпечили виробництво на рівні 3,3 тис. т (на 0,2 тис. т більше порівняно із 2017 р.).

Так само, як і у випадку з картоплею, понад 90% валового збору овочів, плодів і ягід припадає на господарства населення (табл. 2.10). Натомість понад 90% валового збору як зернових і зернобобових, так і технічних культур припадає на сільськогосподарські підприємства.

Таблиця 2.10

Структура рослинництва за категоріями господарств (у % до валового збору) [8, 35]

	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Сільськогосподарські підприємства						
Культури зернові та зернобобові	94,2	94,0	93,7	93,8	93,0	93,6
Буряк цукровий фабричний	–	79,2	82,5	82,9	94,9	91,8
Соняшник	96,7	96,4	96,4	96,7	96,1	97,1
Картопля	1,3	1,2	1,2	0,8	0,7	0,5
Культури овочеві	3,6	3,4	3,1	2,2	1,8	0,7
Культури плодові та ягідні	9,1	14,7	9,9	8,2	10,1	8,7
Господарства населення						
Культури зернові та зернобобові	5,8	6,0	6,3	6,2	7,0	6,4
Буряк цукровий фабричний	100,0	20,8	17,5	17,1	5,1	8,2
Соняшник	3,3	3,6	3,6	3,3	3,9	2,9
Картопля	98,7	98,8	98,8	99,2	99,3	99,5
Культури овочеві	96,4	96,6	96,9	97,8	98,2	99,3
Культури плодові та ягідні	90,9	85,3	90,1	91,8	89,9	91,3

У Сумській області спостерігається позитивна тенденція до вирощування нішових сільськогосподарських культур, зокрема в регіоні закладено промислові ділянки лохини та горіхів. У 2018 р. у програмі державної підтримки виноградарства, садівництва і хмелярства взяли участь три суб'єкти господарювання: ПП АФ «Обрій Сад», ТОВ «Сумський сад», підприємець Самофалов Д.М. (Роменський район) та ТОВ АФ «Інберрі» (Великописарівський район). Зазначеними підприємствами висаджені саджанці суниці, малини, лохини, горіху волоського та фундука, за що вони отримали

компенсацію витрат у розмірі 660,8 *тис. грн.* Загалом у 2018 р. суб'єкти господарювання регіону отримали коштів за цим напрямом на суму 716,2 *тис. грн.* [33].

2.1.2. Територіальна структура рослинництва

Диференціація агроґрунтових та агрокліматичних умов в межах Сумської області, різна кількість ріллі, соціально-економічні та інші особливості зумовлюють географічні відмінності у розміщенні рослинництва, створюючи його територіальну структуру. Найбільша частка посівів сільськогосподарських культур у загальній площі адміністративної одиниці характерна для Білопільського, Буринського та Липоводолинського районів – понад 50%, а найменша – у Середино-Будському і Ямпільському – менше 20%. Розміщення зернових культур в адміністративних районах області нерівномірне, хоча у всіх районах сільгоспвиробники займаються зерновим господарством. Протягом останніх років, площа, з якої зібрано урожай зернових та зернобобових культур, у Сумській області збільшується.

Географія вирощування зернових та зернобобових культур. Найбільші посівні площі, зайняті під зернові та зернобобові культури, знаходяться у Роменському, Сумському, Глухівському, Білопільському і Конотопському районах (понад 40 *тис. га* в кожному). Ці ж райони отримали і найбільший валовий збір зерна. Так, у Роменському районі валовий збір зерна у 2017 р. перевищив 366,5 *тис. т*, у Глухівському він склав 331,4 *тис. т*, Конотопському – 274,2 *тис. т*, Білопільському – 280,3 *тис. т*, у Сумському – 294,7 *тис. т*. Натомість найвища урожайність зернових та зернобобових культур у 2017 р. спостерігалася у Кролевецькому районі, де вона склала 78,4 *ц/га* (при середньообласному показнику 62,6 *ц/га*). Високою – більше 70 *ц/га* – урожайність була також у Недригайлівському та Роменському районах.

У 2018 р. площа, з якої було зібрано урожай зернових, порівняно із попереднім роком зросла на 4,3% – до 570,8 *тис. га*. Найбільші обсяги виробництва зернових і зернобобових культур були у Конотопському – 307,1 *тис. т*, Глухівському – 315,7 *тис. т*, Сумському – 342,3 *тис. т* і Білопільському – 365,4 *тис. т* районах, а у Роменському валовий збір урожаю цієї групи культур перевищив 558 *тис. т*. За підсумками 2018 р. середня урожайність зернових і зернобобових культур зросла до 73,3 *ц/га*, причому у Недригайлівському, Кролевецькому та Липоводолинському районах вона перевищила 80 *ц/га*, а у Роменському районі – 90 *ц/га* (рис. 2.1).

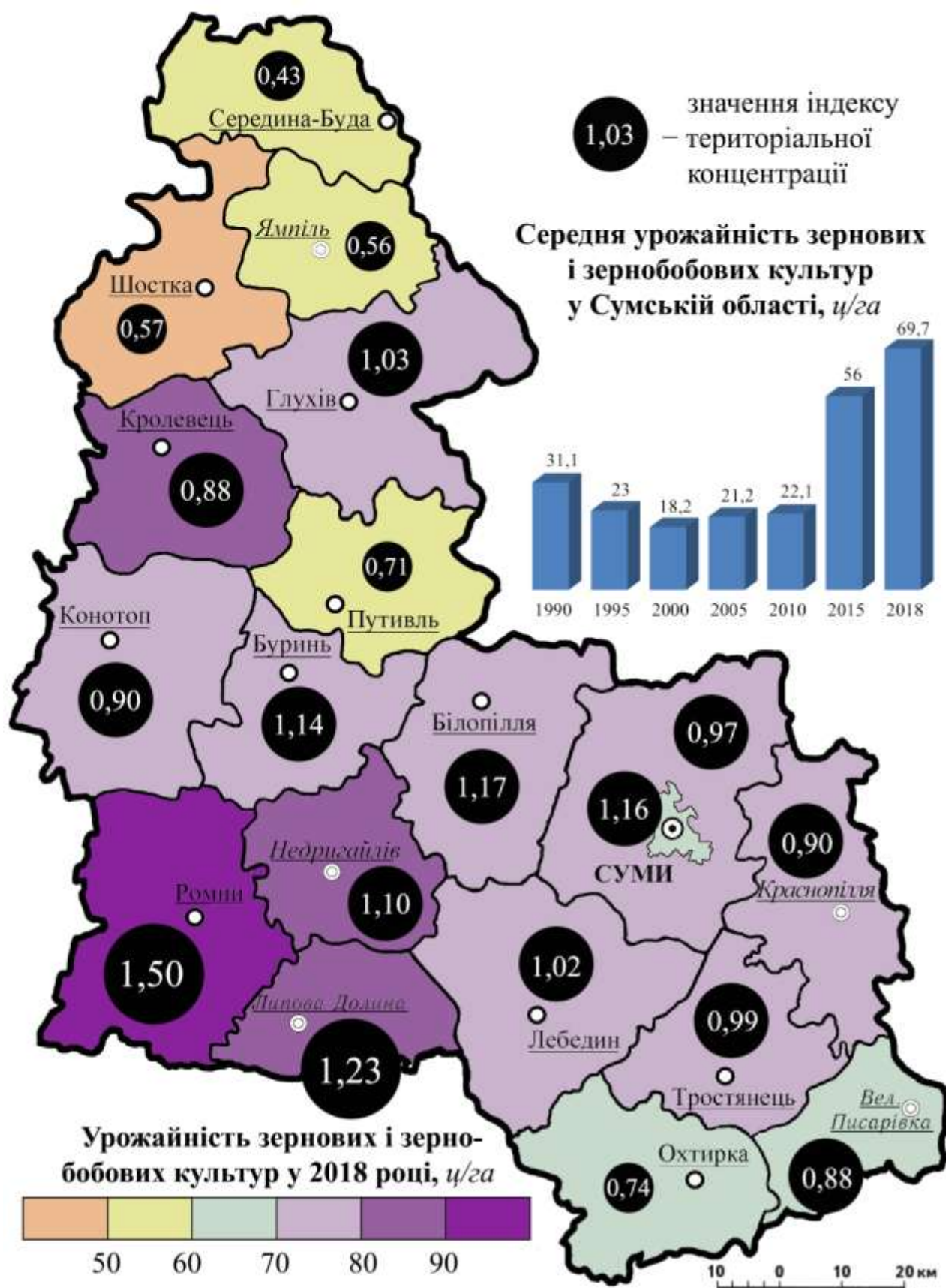

Рис. 2.1. Індекс територіальної концентрації вирощування сільськогосподарськими підприємствами зернових і зернобобових культур у 2018 р. за адміністративними одиницями Сумської області (розраховано за [7, 8, 35])

Для оцінки географічних відмінностей у обсягах вирощування зернових і зернобобових культур (а також у всіх наступних випадках) між різними адміністративними одиницями, з урахуванням площі земельних угідь у них, нами було обчислено значення індексу територіальної концентрації¹ валового збору урожаю культур названої групи.

Цей індекс показує географічну поляризацію у розвитку/розміщенні певного явища на території області й розраховується за формулою $I_{\text{тк}} = \frac{p \cdot S}{s \cdot P}$, де $I_{\text{тк}}$ – індекс територіальної концентрації, p – величина явища у певному адміністративному районі; P – величина явища у Сумській області; s – площа сільгоспугідь у районі; S – площа сільгоспугідь області).

Як бачимо (рис. 2.1), найвищі значення цього індексу характерні для Роменського, Липоводолинського, Білопільського і Буринського районів – 1,2-1,5. Найменше виробництво зернових і зернобобових культур сільгосп-підприємствами характерне для північних районів області – Шосткинського ($I_{\text{тк}} = 0,57$), Ямпільського (0,56) і, особливо, Середино-Будського ($I_{\text{тк}} = 0,43$).

Як уже зазначалося (див. 2.1.2), провідну роль у зерновому господарстві області відіграє *кукурудза*. Поляризація вирощування цієї культури за адміністративними одиницями Сумської області є більшою, ніж групи зернових і зернобобових у цілому, – значення $I_{\text{тк}}$ коливаються від 0,27 у Ямпільському районі до 1,36 – у Недригайлівському (рис. 2.2). Так само суттєво відрізняється і урожайність кукурудзи, яка тісно корелює з показниками територіальної концентрації її вирощування. Після Недригайлівського району, найбільша територіальна концентрація вирощування кукурудзи сільгосп-підприємствами характерна для Роменського ($I_{\text{тк}} = 1,33$), Буринського (1,32) та Липоводолинського ($I_{\text{тк}} = 1,20$) районів.

За показниками валового збору, основні райони виробництва кукурудзи – Роменський, Глухівський і Білопільський (у 2006 р. такими були Охтирський, Великописарівський і Роменський), тобто південні лісостепові райони області). Урожай кукурудзи на зерно в цих районах у 2017 р. становив 272,1 тис. т, 196,6 тис. т і 188,4 тис. т відповідно. Посівні площі під кукурудзу найбільшими були у Роменському, Білопільському і Буринському районах (35,1 тис. га, 24,6 тис. га і 24,4 тис. га відповідно). Однак у останньому урожайність цієї культури склала 71,2 ц/га, при середньообласному показнику 75,7 ц/га. Найвищою ж урожайність кукурудзи на зерно в 2017 р. була у Глухівському районі, де вона перевищила 90 ц/га.

¹ Значення індексу менше 1,0 свідчить про низьку концентрацію того чи іншого явища у певній адміністративній одиниці, якщо ж показник вище одиниці, можна говорити про високу, яка перевищує середньообласний рівень, його зосередженість тут (спеціалізацію певної адміністративної одиниці).

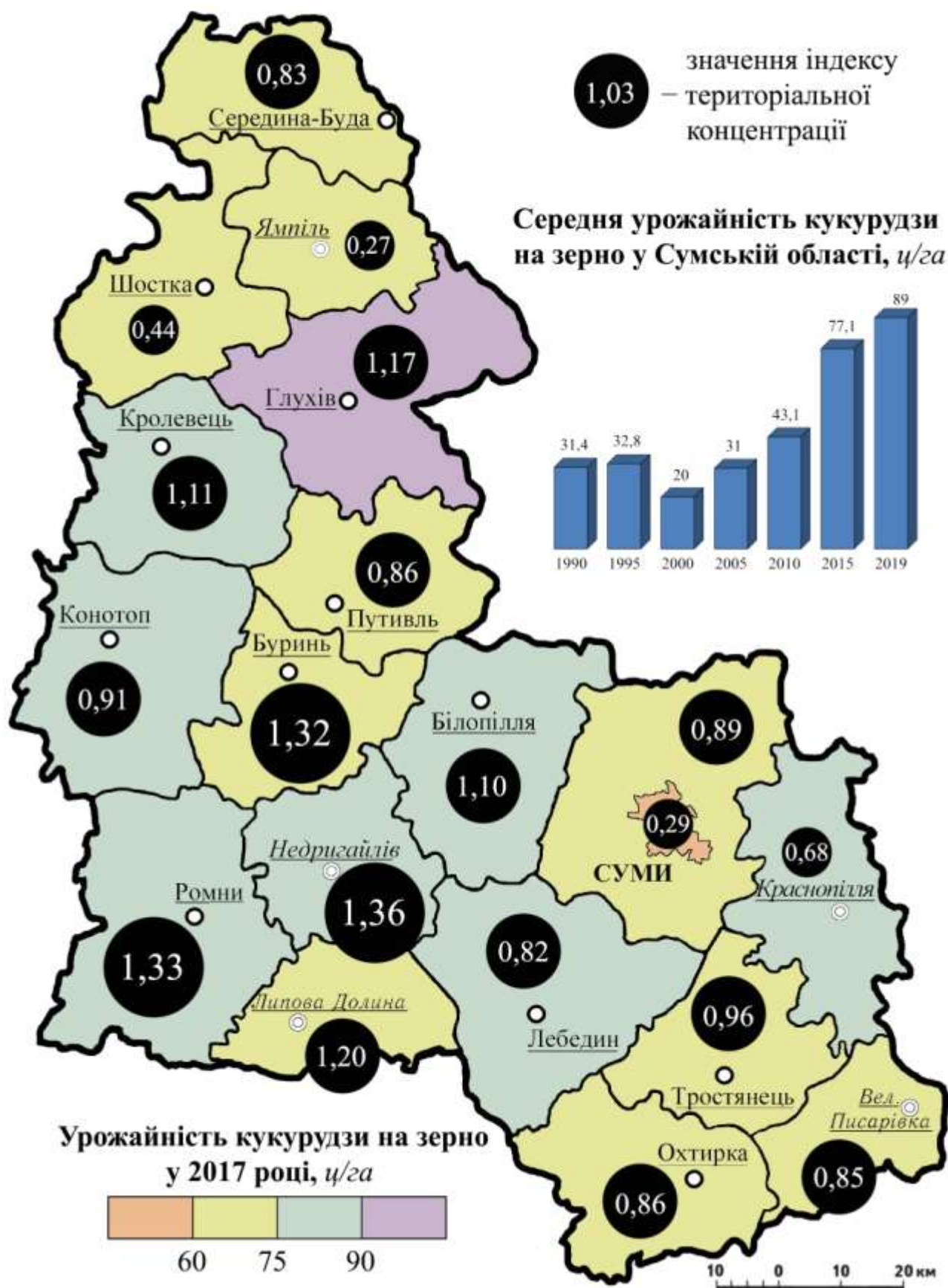

Рис. 2.2. Індекс територіальної концентрації вирощування сільськогосподарськими підприємствами кукурудзи на зерно у 2017 р. за адміністративними одиницями Сумської області (розраховано за [35])

За підсумками 2018 р., середня урожайність кукурудзи на зерно у Сумській області зросла на 19,1% порівняно із попереднім роком – до 89,0 *ц/га*. Причому у сільськогосподарських підприємствах це зростання склало 19,4% (90,4 *ц/га*), а у господарствах населення – 4,1% (урожайність кукурудзи на зерно у господарствах цієї категорії була значно меншою – 58,6 *ц/га*).

За показниками вирощування *озимої пшениці* виділяються Сумський, Глухівський і Білопільський райони (у кожному під посіви цієї культури відводиться понад 15 *тис. га*). Для цих же районів, а також для Тростянецького характерні і найвищі значення $I_{\text{ТК}}$ вирощування озимої пшениці сільгосппідприємствами (рис. 2.3): Глухівський ($I_{\text{ТК}} = 1,57$), Сумський ($I_{\text{ТК}} = 1,26$), Тростянецький ($I_{\text{ТК}} = 1,21$), Білопільський ($I_{\text{ТК}} = 1,17$). Територіальна концентрація вирощування озимої пшениці має ще більші відмінності у розрізі адміністративних одиниць, порівняно з вирощуванням кукурудзи на зерно. Значення $I_{\text{ТК}}$ коливаються від 0,25 у Середино-Будському районі до 1,57 – у Глухівському. У сільськогосподарських підприємствах Глухівського району, а також Конотопського і Кролевецького у 2017 р. була зафіксована і найвища урожайність озимої пшениці – 61-62 *ц/га* (при середньообласному показнику 53,2 *ц/га*). Натомість найнижчою вона була у Ямпільському 43,7 *ц/га* та Охтирському 44,4 *ц/га* районах. За підсумками 2018 р., середня урожайність озимої пшениці у Сумській області зменшилася на 2,5% порівняно із попереднім роком – до 50,0 *ц/га*. Причому, якщо у сільськогосподарських підприємствах це зменшення склало 3,0% (51,5 *ц/га*), то у господарствах населення урожайність озимої пшениці навпаки зросла на 11,1%, але все одно була меншою – лише 40,0 *ц/га*.

У Сумському, Глухівському і Білопільському районах найбільшими є й посівні площі *ярої пшениці*. Шосткинський, Конотопський і Ямпільський райони вирізняються за посівами та виробництвом *озимого жита*, що визначається особливостями ґрунтових і кліматичних умов північних районів області. Значний збір *озимого жита* характерний також для Кролевецького і Середино-Будського районів. Основними районами вирощування *ярого ячменю* є Сумський, Конотопський і Глухівський – у кожному з них за підсумками 2017 р. зібрано понад 75 *тис. т* цієї культури. Шосткинський, Путивльський і Глухівський райони виділяють за виробництвом *вівса*. Що до останнього, то варто відзначити, що посіви вівса географічно розміщені досить нерівномірно, а сільськогосподарські підприємства Великописарівського району і Сумської міської ОТГ¹ узагалі не займаються вирощуванням цієї культури (рис. 2.4).

¹ У 2019 р. було створену Сумську міську об'єднану територіальну громаду, до якої увійшли м. Суми і населені пункти Піщанської сільської ради (села Піщане, Верхнє Піщане, Житейське, Загірське, Кириківщина і Трохименкове).

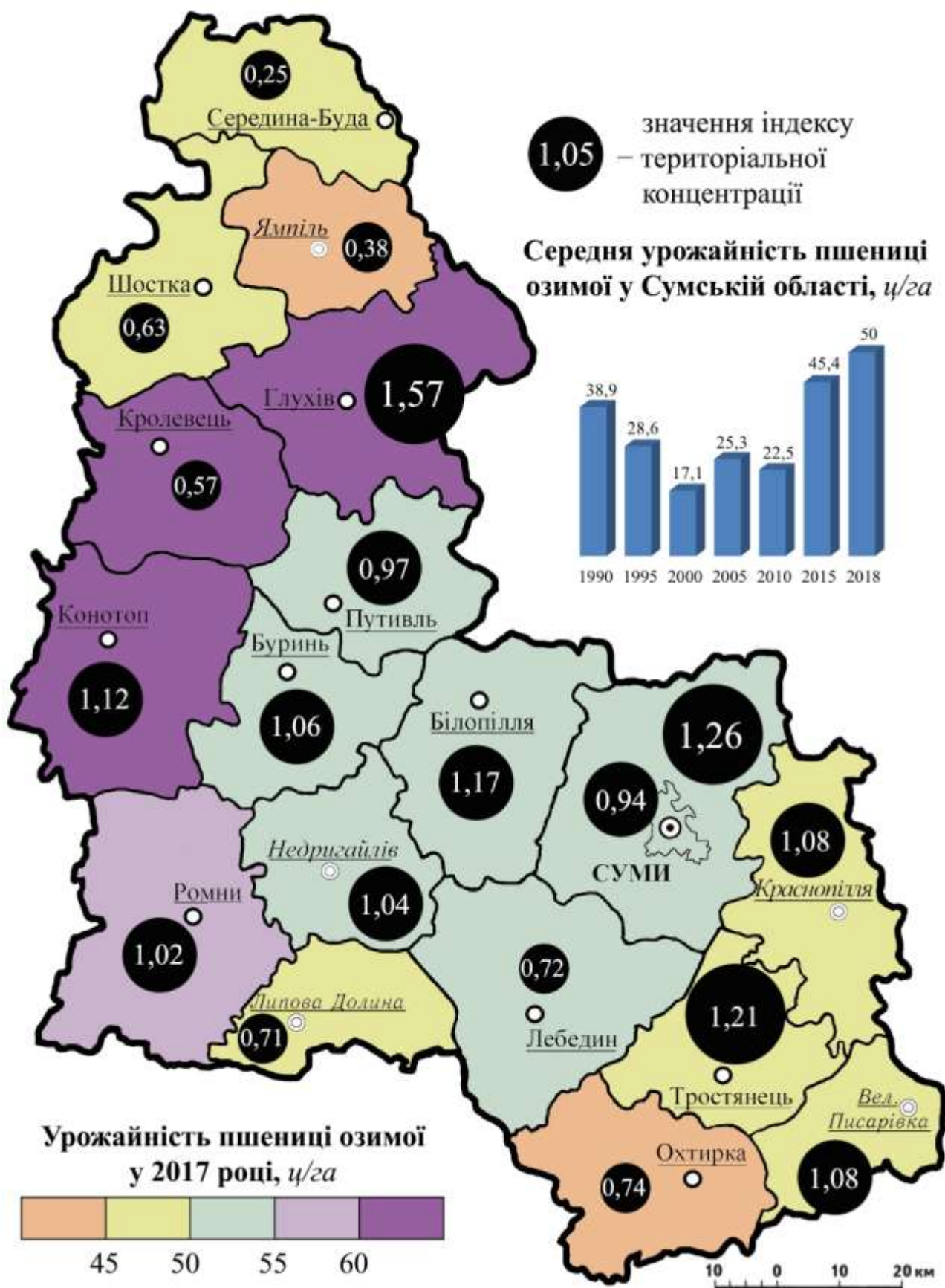

Рис. 2.3. Індекс територіальної концентрації вирощування сільськогосподарськими підприємствами озимої пшениці у 2017 р. за адміністративними одиницями Сумської області (розраховано за [7, 8, 35])

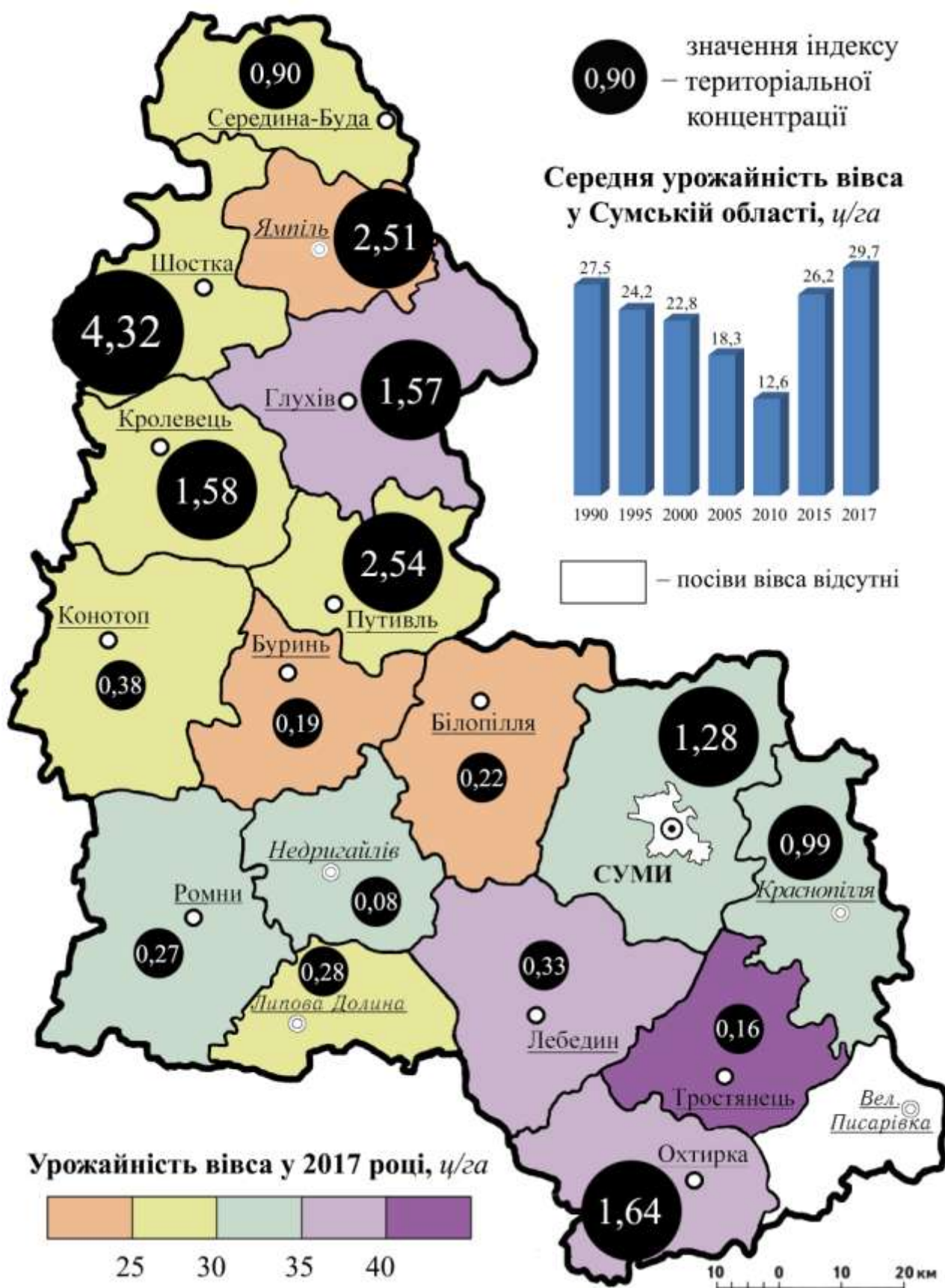

Рис. 2.4. Індекс територіальної концентрації вирощування сільськогосподарськими підприємствами вівса у 2017 р. за адміністративними одиницями Сумської області (розраховано за [35])

Як бачимо з рис. 2.4, значення I_{TK} вирощування вівса сільгосппідприємствами коливаються від 0,08 у Недригайлівському районі до 4,32 – у Шосткинському. Інакше кажучи, найбільш поляризовані адміністративно-територіальні одиниці Сумської області відрізняються за цим показником більше, ніж у 50 разів. Крім Шосткинського, високими значеннями I_{TK} вирощування вівса вирізняються Путивльський ($I_{TK} = 2,54$), Ямпільський ($I_{TK} = 2,51$), Охтирський ($I_{TK} = 1,64$), Глухівський та Кролевецький ($I_{TK} = 1,57-1,58$) райони. Разом з тим, найвища урожайність цієї культури була у Тростянецькому районі – 43,2 ц/га, хоча значення I_{TK} вирощування вівса тут було лише 0,16. Натомість у найбільш «вівсяному» Шосткинському районі урожайність склала 29,8 ц/га, що було на рівні середньої для області – 29,6 ц/га.

Гречку вирощують у всіх адміністративних одиницях Сумської області (за винятком Сумської міської ОТГ), однак найбільшим валовий збір цієї культури є у сільгосппідприємствах Липоводолинського, Сумського і Краснопільського районів – понад 20 тис. ц у кожному. Великими є посівні площі, відведені під урожай гречки у Шосткинському районі, однак урожайність її тут менша – лише 9,2 ц/га. За значеннями I_{TK} вирощування гречки (рис. 2.5) «найкращий» і «найгірший» райони відрізняються більше, ніж у 30 разів. Вирощування цієї культури зосереджене, передусім, на землях Липоводолинського району ($I_{TK} = 4,05$), а також Шосткинського ($I_{TK} = 2,01$), Краснопільського ($I_{TK} = 1,99$), Охтирського ($I_{TK} = 1,35$) та Сумського ($I_{TK} = 1,49$) районів. Менше всього гречку вирощують у Кролевецькому ($I_{TK} = 0,13$), Путивльському ($I_{TK} = 0,18$), Середино-Будському та Тростянецькому ($I_{TK} = 0,20-0,22$) районах. У цих же районах, зокрема у Путивльському, і найменша урожайність гречки – лише 3,2 ц/га, при середньообласному показнику 11,5 ц/га. Найвища урожайність гречки була отримана у Липоводолинському і Недригайлівському районах – 20,2 і 15,4 ц/га відповідно.

Вирощування сільськогосподарськими підприємствами власне зернобобових культур (горох, боби, люпин, квасоля; без зернових та сої) також представлене практично у всіх адміністративно-територіальних одиницях Сумської області, окрім Путивльського району та сільських населених пунктів Сумської міської ОТГ (рис. 2.6). За валовим збором зернобобових культур виділяються Глухівський, Роменський і Шосткинський райони. У двох останніх урожай цієї групи сільгоспкультур у 2017 р. становив близько 50 тис. ц, а у Шосткинському районі їх було зібрано майже 90 тис. ц. Хоча у Шосткинському районі урожайність зернобобових також була далеко не найвищою – 20,7 ц/га, тоді як середньообласний показник склав 29,3 ц/га.

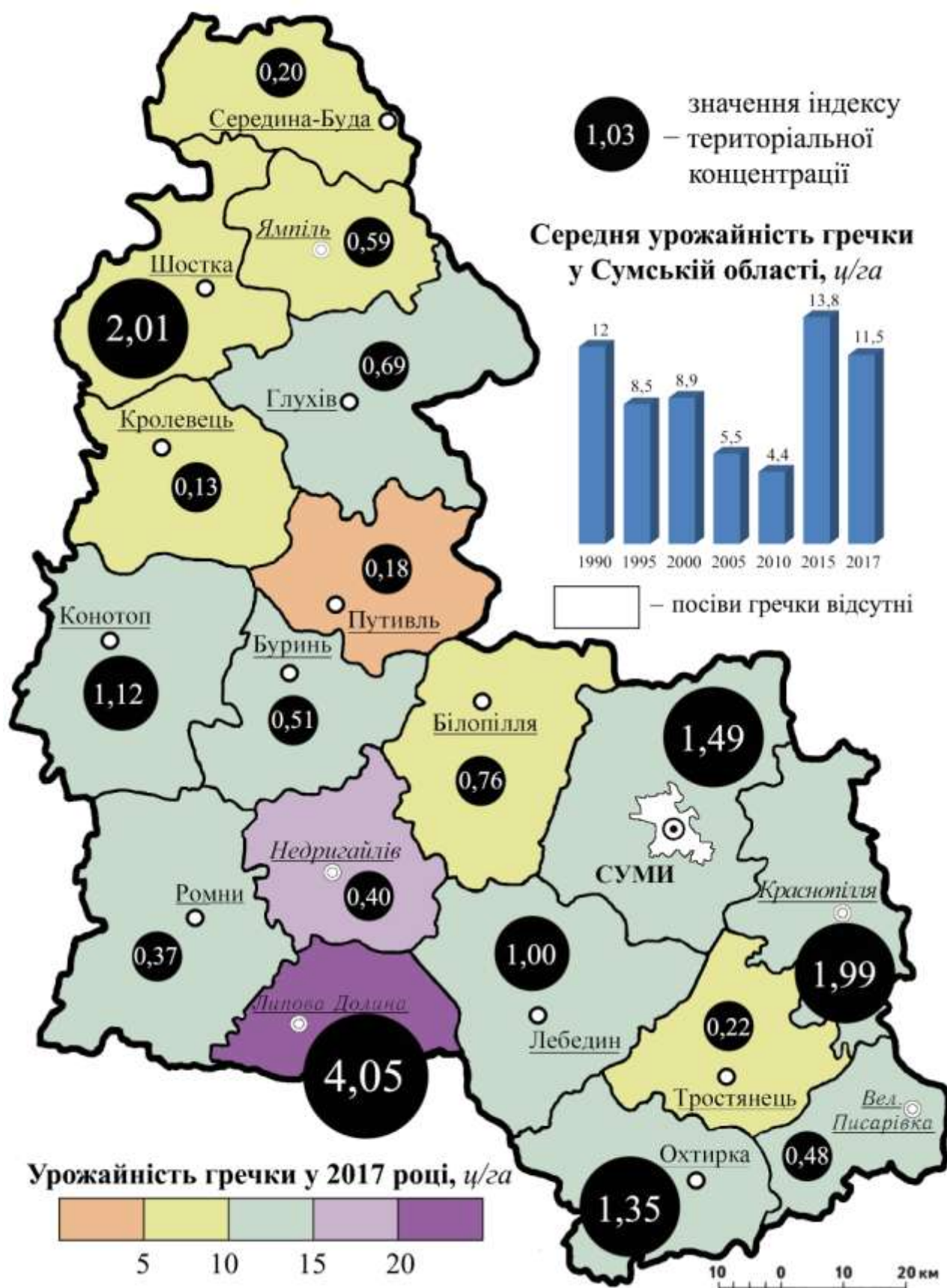

Рис. 2.5. Територіальна концентрація вирощування сільськогосподарськими підприємствами гречки у 2017 р. за адміністративними одиницями Сумської області (розраховано за [35])

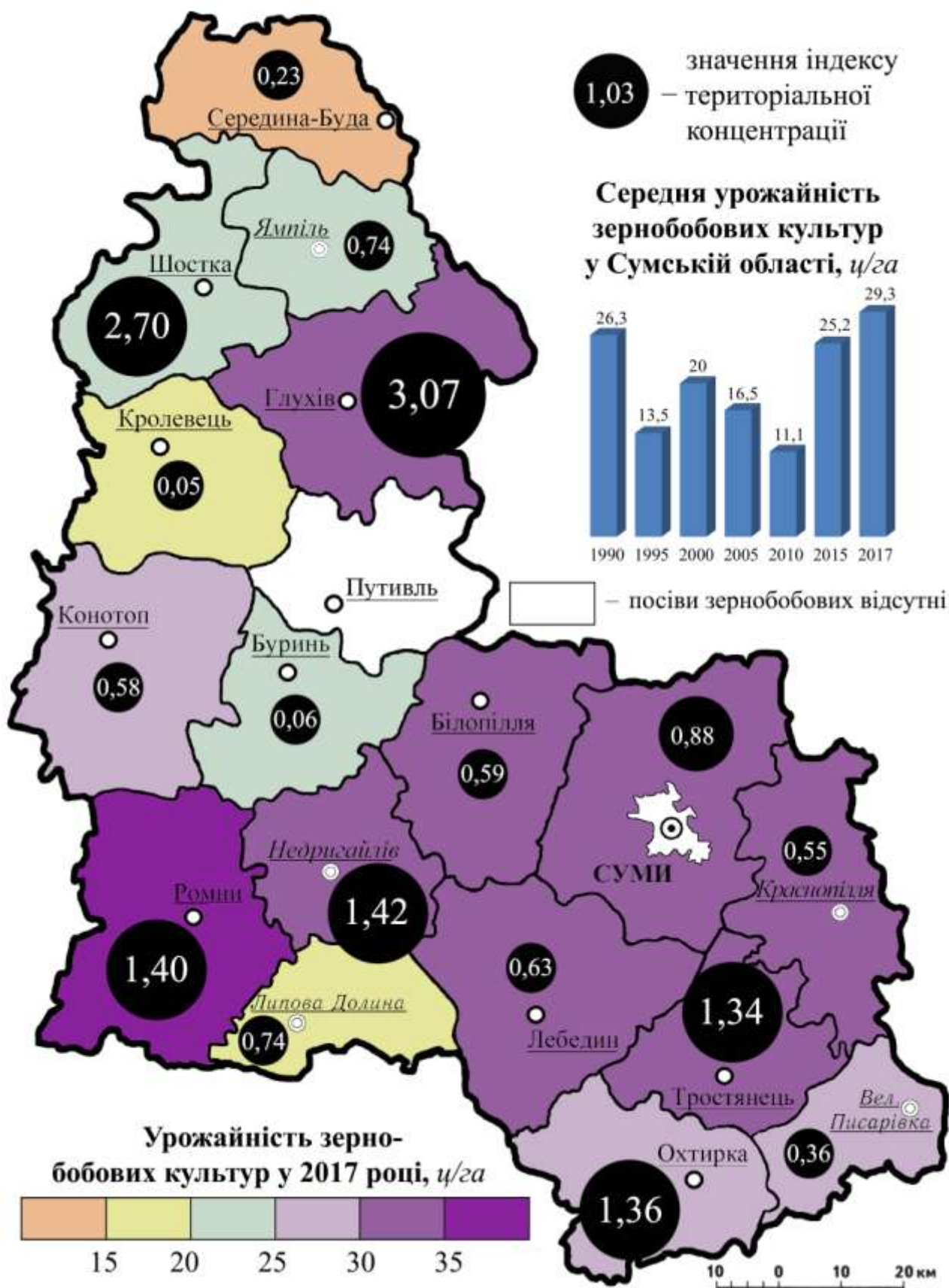

Рис. 2.6. Територіальна концентрація вирощування сільськогосподарськими підприємствами зернобобових культур у 2017 р. за адміністративними одиницями Сумської області (розраховано за [7, 8, 35])

Найменша урожайність зернобобових культур у сільгосп підприємствах – лише 9,8 ц/га зафіксована в Середино-Будському районі, а найвища – 39,4 ц/га, – у Роменському. Високою (30-35 ц/га) урожайність зернобобових є у Лебединському, Тростянецькому, Краснопільському, Білопільському, Недригайлівському, Сумському і Глухівському районах. Найбільше виробництво культур цієї групи сконцентроване у сільськогосподарських підприємствах Глухівського району ($I_{\text{ТК}} = 3,07$), а також Шосткинського ($I_{\text{ТК}} = 2,70$), Роменського ($I_{\text{ТК}} = 1,40$) та Недригайлівського ($I_{\text{ТК}} = 1,42$) районів. Менше всього вирощування гречки сконцентроване у Кролевецькому та Буринському ($I_{\text{ТК}} = 0,05-0,06$) районах. Відтак, «найкращий» і «найгірший» район Сумської області за індексом територіальної концентрації вирощування зернобобових культур і їх урожайністю відрізняються у 61,4 і 4 рази відповідно.

Географія вирощування технічних та кормових культур. Як уже вказувалося (див. 2.2.1), провідною технічною культурою у Сумській області, як за обсягами посівних площ, так і за валовим збором, є *соняшник*, який «прийшов на зміну» цукровому буряку. Нині соняшник вирощують у всіх районах області, а також на землях Сумської міської ОТГ та навіть на землях Конотопської і Лебединської міськрад. Але найбільші площі під урожай цієї культури у 2017 р. були відведені у Роменському (24,9 тис. га), Конотопському (18,9 тис. га) і Білопільському (15,7 тис. га) районах. Відтак у цих районах було зібрано і найбільший урожай соняшнику: у Роменському районі – 646 тис. ц, у Конотопському – 474 тис. ц і Білопільському – 373 тис. ц. Проте найвищу урожайність соняшнику за підсумками 2017 р. отримано у Кролевецькому, Липоводолинському і Охтирському районах (34,0 ц/га, 28,9 ц/га і 28,6 ц/га відповідно), при середньообласному показнику 25,6 ц/га.

За підсумками 2018 р. посівні площі, відведені сільськогосподарськими підприємствами під урожай соняшнику, збільшилися ще на 6%, досягнувши рекордних 205,3 тис. га. Причому у Великописарівському, Недригайлівському, Сумському, Тростянецькому районах посівні площі під соняшником порівняно з попереднім роком зросли на 25-50%, а у Середино-Будському – на 60,7%. Разом з тим, в окремих районах, як от у Білопільському чи Кролевецькому, посівні площі, відведені під урожай соняшнику скоротилися на 10-15%, а у сільськогосподарських підприємствах Лебединського району посіви соняшнику у 2018 р. скоротилися порівняно з попереднім роком на 35%.

Таким чином, найбільший валовий збір соняшнику у 2018 р. був у Роменському, Конотопському і Сумському районах – понад 500 тис. ц у кожному. Найвища урожайність цієї культури була отримана у сільськогосподарських підприємствах Краснопільського і Тростянецького районів – понад 33 ц/га, при середньообласному показнику 29 ц/га (рис. 2.7).

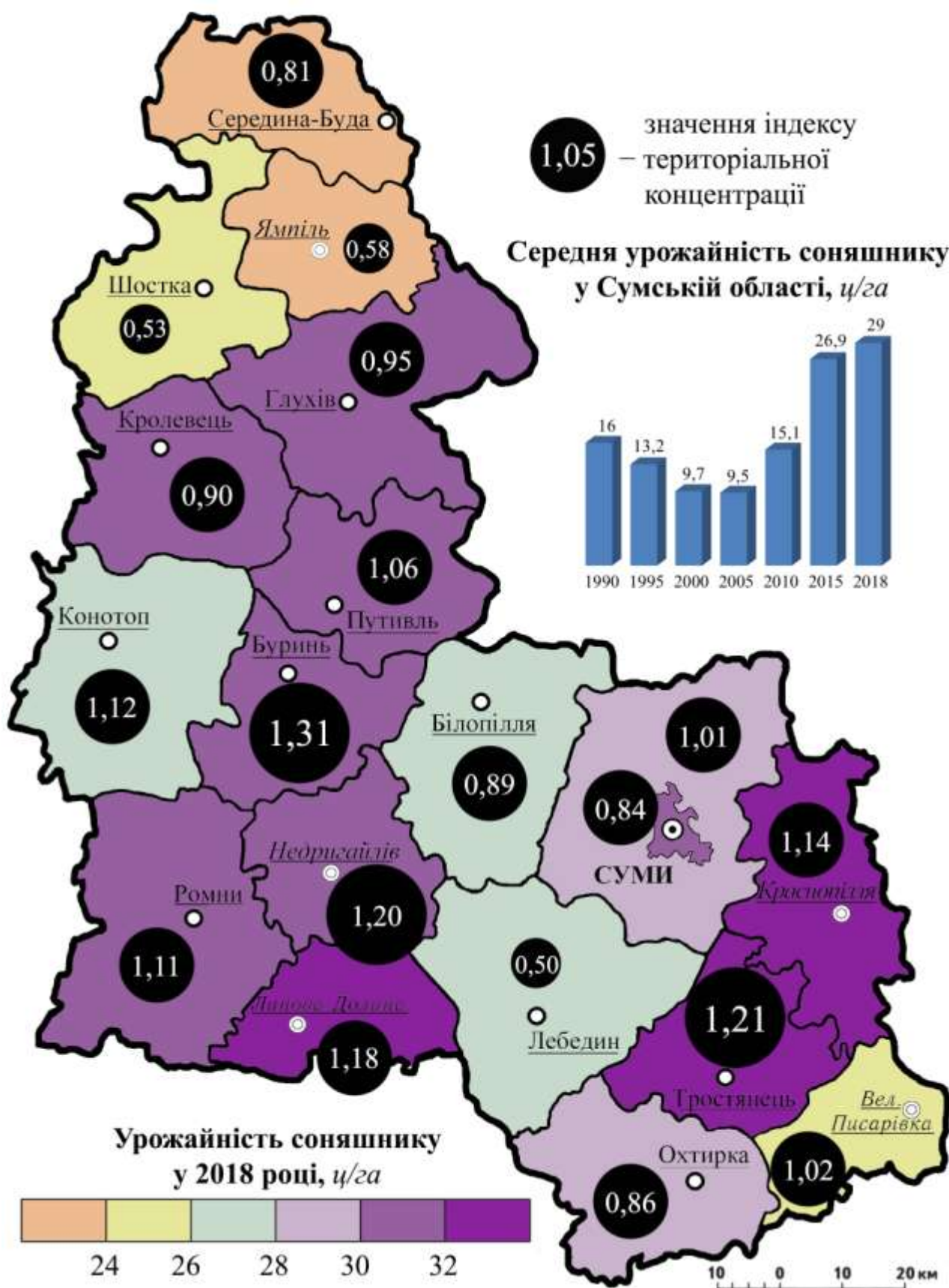

Рис. 2.7. Територіальна концентрація вирощування сільськогосподарськими підприємствами соняшнику у 2018 р. за адміністративними одиницями Сумської області (розраховано за [10, 35])

При цьому у Тростянецькому районі виробництво соняшнику сільськогосподарськими підприємствами у 2018 р. перевищило показник попереднього року у 2,25 рази (більше зростання було тільки у підприємствах Сумської ОТГ – 2,9 рази), а його урожайність зросла на 45%. Найнижчу урожайність – 20,8 ц/га спостерігаємо у Ямпільському районі. Тут, порівняно з попереднім роком, вона скоротилася на 15,4%.

З урахуванням загальної площі земельних угідь, найбільше виробництво соняшнику за підсумками 2018 р. було сконцентроване у сільськогосподарських підприємствах Буринського району ($I_{\text{ТК}} = 1,31$), а також Тростянецького та Недригайлівського ($I_{\text{ТК}} = 1,20-1,21$) районів. Менше всього вирощування соняшнику сконцентроване у Лебединському ($I_{\text{ТК}} = 0,50$), Шосткинському ($I_{\text{ТК}} = 0,53$) та Ямпільському ($I_{\text{ТК}} = 0,58$) районах. В цілому ж вирощування соняшнику за адміністративними одиницями є достатньо рівномірним. Крайні значення $I_{\text{ТК}}$ відрізняються лише у 2,6 рази.

Те ж саме, що про соняшник, можна сказати й про іншу технічну культуру – сою, яку також вирощують у всіх районах області. Найбільший урожай сої у 2017 р. зібрано у Білопільському (376 тис. ц), Лебединському (314 тис. ц) і Сумському (233 тис. ц) районах. У цих же районах і найбільші посівні площі, відведені під урожай цієї культури (понад 12 тис. га у кожному). Найменше сої вирощують у сільськогосподарських підприємствах північних районів області – Середино-Будському і Ямпільському.

Названі географічні особливості підкреслюють значення індексів територіальної концентрації вирощування сої (рис. 2.8), які є найбільшими для Білопільського ($I_{\text{ТК}} = 1,89$), Лебединського ($I_{\text{ТК}} = 1,68$) і Недригайлівського районів ($I_{\text{ТК}} = 1,41$). Відносно високою концентрація вирощування цієї культури була також на землях сільськогосподарських підприємств Сумської міської ОТГ і у Великописарівському районі ($I_{\text{ТК}} = 1,28-1,29$). Найнижчі значення $I_{\text{ТК}}$ вирощування сої зафіксовані у Ямпільському ($I_{\text{ТК}} = 0,01$), Шосткинському ($I_{\text{ТК}} = 0,05$) і Середино-Будському ($I_{\text{ТК}} = 0,21$) районах. Хоча найвища у Сумській області урожайність сої спостерігається в сільськогосподарських підприємствах Глухівського та Путивльського районів – 21,7 та 21,1 ц/га відповідно. Найнижча урожайність сої – 10,9 ц/га (при середньообласному показнику 18,5 ц/га), – у Шосткинському районі.

На третьому місці серед технічних культур, за часткою посівних площ у сільськогосподарських підприємствах Сумської області у 2017 р., знаходиться озимий ріпак.

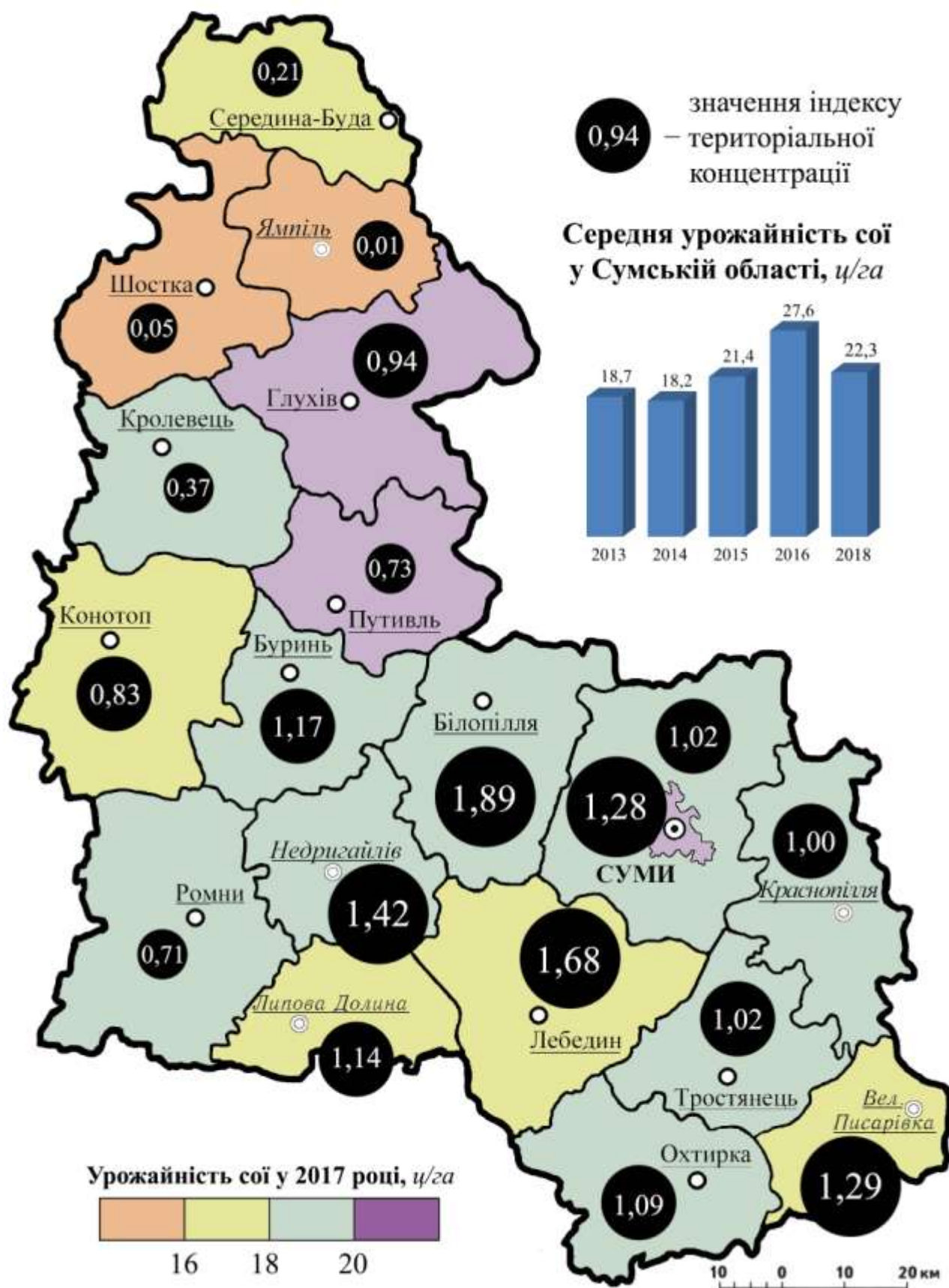

Рис. 2.8. Територіальна концентрація вирощування сільськогосподарськими підприємствами сої у 2017 р. за адміністративними одиницями Сумської області (розраховано за [35])

Основними районами вирощування ріпаку є Лебединський, Глухівський і Конотопський (більше 1 тис. га у кожному, а у Лебединському навіть більше 2,5 тис. га). У цих же районах і найвищі валовий збір та урожайність озимого ріпаку, яка за підсумками 2017 р. становить близько 40 ц/га.

Крім названих вище технічних культур, у Сумській області набули поширення цукрові буряки, льон-довгунець, коноплі. Однак під урожай традиційної для регіону технічної культури – *цукрового буряку* у 2018 р. було відведено лише 3,177 тис. га (лише 0,85% площ, відведених під посіви технічних культур), тоді як у 2017 р. – 5,755 тис. га (у 2007 р. цукровим буряком у Сумській області було засіяно 21,4 тис. га, а у 1990 р. – 119 тис. га). Хоча Сумська область входить у «стару» зону бурякосіяння разом з Вінницькою, Житомирською, Київською, Кіровоградською, Полтавською, Харківською, Хмельницькою, Черкаською та Чернігівською областями [27]. У 2006 р. на цукровий буряк припадало 30,8% (у 1996 р. – 76,7%) посівних площ, відведених під технічні культури. Валовий збір буряку у 2006 р. становив 0,9 млн. т, а урожайність – 275 ц/га. У 2017 р. цієї культури було зібрано лише 0,2 млн. т при урожайності 416 ц/га. За підсумками 2018 р. виробництво цукрового буряку скоротилося майже удвічі – до 0,14 млн. т, при урожайності 440,9 ц/га.

Якщо у 2006 р. посівом буряків у Сумській області займалися у сільгосппідприємствах всіх адміністративних районів, окрім Середино-Будського, Шосткинського і Ямпільського, то у 2017 р. до останніх додалися Великописарівський, Глухівський, Кролевецький, Липоводолинський, Недригайлівський, Путивльський і Тростянецький. Іншими словами, цукровий буряк перестали вирощувати у більшості районів області. У 2006 р. найбільший валовий збір цукрового буряку був у сільськогосподарських підприємствах Сумського (більше 154,6 тис. т), Буринського (більше 90 тис. т), Конотопського (близько 87 тис. т) районів; сьогодні основними бурякосіючими районами є Білопільський, Охтирський, Роменський і Конотопський.

Виробництво *льону-довгунця* у Сумській області зосереджене у північних районах, передусім у Глухівському. Хоча раніше (у промисловому масштабі льон-довгунець вирощується у регіоні починаючи з 1977 р.) посіви цієї культури знаходилися також у Конотопському, Кролевецькому, Путивльському, Середино-Будському, Шосткинському, Ямпільському районах, які розташовані у мішанолісовій і північній частині лісостепової зони. У 2018 р. під урожай льону-довгунця було відведено 0,53 тис. га, а олійного льону – лише 0,05 тис. га. У структурі посівних площ льон-довгунець займає менше 0,3% від усіх земель, відведених під урожай технічних культур (у 1990 р. ця частка становила 4,4%). Продовжується скорочення валового збору льону

(волокно). У 2015 р. було зібрано 1 *тис. т* льоноволокна, проти 3,1 *тис. т* у 2006 р. і 5,3 *тис. т* у 1990 р.

Скоротилися також посіви конопель – до 500 *га* у 2015 р. (у 2006 р. під коноплі було зайнято 1 *тис. га* ріллі). У наш час обробіткою конопель займаються у Глухівському районі. У Глухові працює науково-дослідний інститут луб'яних культур Національної академії аграрних наук, який займається проблемами вирощування збирання, первинної переробки та селекції луб'яних культур (льону, конопель, кенафу, джуту і канатнику). Інститут може у повному обсязі забезпечувати потреби українських льонозаводників в елітному насінні.

Переробкою льону і конопель займається компанія «Лінен оф Десна» – одне з найбільших підприємств України, яке працює по повному циклу виробництва, починаючи з вирощування льону та технічних конопель, первинної переробки лляної і конопляної сировини та закінчуючи виробництвом 100% лляного полотна, натурального льонопенькового шпагату та мотузки, паливних брикетів та розсипного утеплювача (костриця льону або конопель). Виробничі потужності «Лінен оф Десна» складаються з льонозаводу та конопляної лінії у місті Глухів. Левова частина виробленого волокна реалізовується за межі України для потреб прядильних та текстильних підприємств, решта – переробляється на власній шпагатній фабриці, розташованій у с. Марчихина-Буда (Ямпільський район), на льонопеньковий шпагат і мотузку. Інше підприємство цієї галузі – ВАТ Коровинський коноплезавод зупинилося у 2012 р.

Основною кормовою культурою у Сумській області є *картопля*. І хоча це досить поширена в регіоні культура, посівні площі, відведені під її урожай скорочуються. У 2018 р. вони становили 59,0 *тис. га* (99,4% до рівня 2017 р.), тоді як у 2007 р. під урожай картоплі було відведено 64,3 *тис. га*. Сьогодні під урожай картоплі відведено 6,8% усіх посівних площ області (у 2007 р. ця частка становила 7,5%). Не зважаючи на скорочення посівних площ, валовий збір картоплі за останні роки збільшився і у 2017 р. становив 11073,7 *тис. ц* при урожайності 186,2 *ц/га* (у 2016 р. – 10655,8 *тис. ц* і 185,0 *ц/га* відповідно). У той час, як у 2007 р. з більшої площі було зібрано 10492,7 *тис. ц*, а у 1991 р. з площі близько 100 *тис. га* було зібрано лише 9393,4 *тис. ц* картоплі. Варто відзначити, що останніми роками валовий збір картоплі є достатньо стабільним і тримається на рівні близько 1,0-1,3 *млн. т*, причому її урожайність є доволі високою (найбільша була зафіксована у 2014 р. 221,5 *ц/га*, тоді як у 2007 р. – 163 *ц/га*). Через несприятливі погодні умови у 2018 р. картоплі вирощено дещо менше – 10000,7 *тис. ц* (90,4% до рівня 2017 р.), із урожайністю 169,2 *ц/га* (90,9% до рівня 2017 р.).

За валовим збором картоплі в області вирізняється Недригайлівський район, де у 2018 р. її накопано 570 тис. т при врожайності 409 ц/га (усі категорії господарств). Відтак на цей район припадає понад 50% усього валового збору картоплі в області. Значення $I_{\text{ТК}}$ вирощування картоплі у Недригайлівському районі становить 15,87 (рис. 2.9). Тут же спостерігається і найвища урожайність цієї культури у сільськогосподарських підприємствах – 245,8 ц/га. Значними є показники концентрації вирощування картоплі у сільськогосподарських підприємствах Краснопільського району ($I_{\text{ТК}} = 2,25$). Найнижча урожайність картоплі у сільськогосподарських підприємствах Шосткинського і Ямпільського районів – менше 50 ц/га.

Як уже вказувалося, понад 99% урожаю цієї культури дають господарства населення. Протягом 2017-2018 рр. у сільськогосподарських підприємствах Сумської області площі, відведені під посадку картоплі, скоротилися на 47,8% і склали лише 178 га, а підприємства Путивльського, Тростянецького і Великописарівського районів узагалі не займаються картоплярством. Господарства населення вирощують картоплю на площі майже 59 тис. га. Важливо підкреслили, що картопля – це одночасно продовольча та технічна культура. У Сумській області вона раніше використовувалася для виробництва спирту і крохмалю, хоча крохмально-патокова промисловість у регіоні втрачена, а спиртова переживає серйозну кризу [25].

Географія овочівництва та вирощування плодів і ягід. Овочівництво – одна з важливих галузей сільського господарства Сумської області. Як і у картоплярстві, левову частку (99,3%) загального збору овочів забезпечують господарства населення. Валовий збір овочів в області у 2018 р. становив 201,2 тис. т, із урожайністю 182,1 ц/га (у т.ч. овочів відкритого ґрунту 198 тис. т із урожайністю 179,9 ц/га). У 2017 р. виробництво овочів складало 183,9 тис. т при урожайності 165,0 ц/га (у 2016 р. – 188,7 ц/га).

Завдяки зростанню виробництва овочів останніми роками, воно досягло рівня 1990 р. (у 2017 р. – 96%, а у 2018 р. – 105,5% від рівня виробництва овочевої продукції у 1990 р.). В основному це пов'язано із збільшенням урожайності овочевих культур, яка у 2018 р. склала 179,9 ц/га, що на 10,4% більше, ніж у попередньому році¹ (найбільша урожайність овочів була відзначена у 2004 р. – 207 ц/га (у 1990 р. – 138 ц/га). Разом з тим, за останні десятиліття спостерігається скорочення посівних площ, зайнятих під овочами (у 2017 р. вони склали 80% від розмірів посівних площ, відведених під урожай овочів у 1990 р., а у 2018 р. скоротилися ще на 0,8%).

¹ Урожайність овочів відкритого ґрунту.

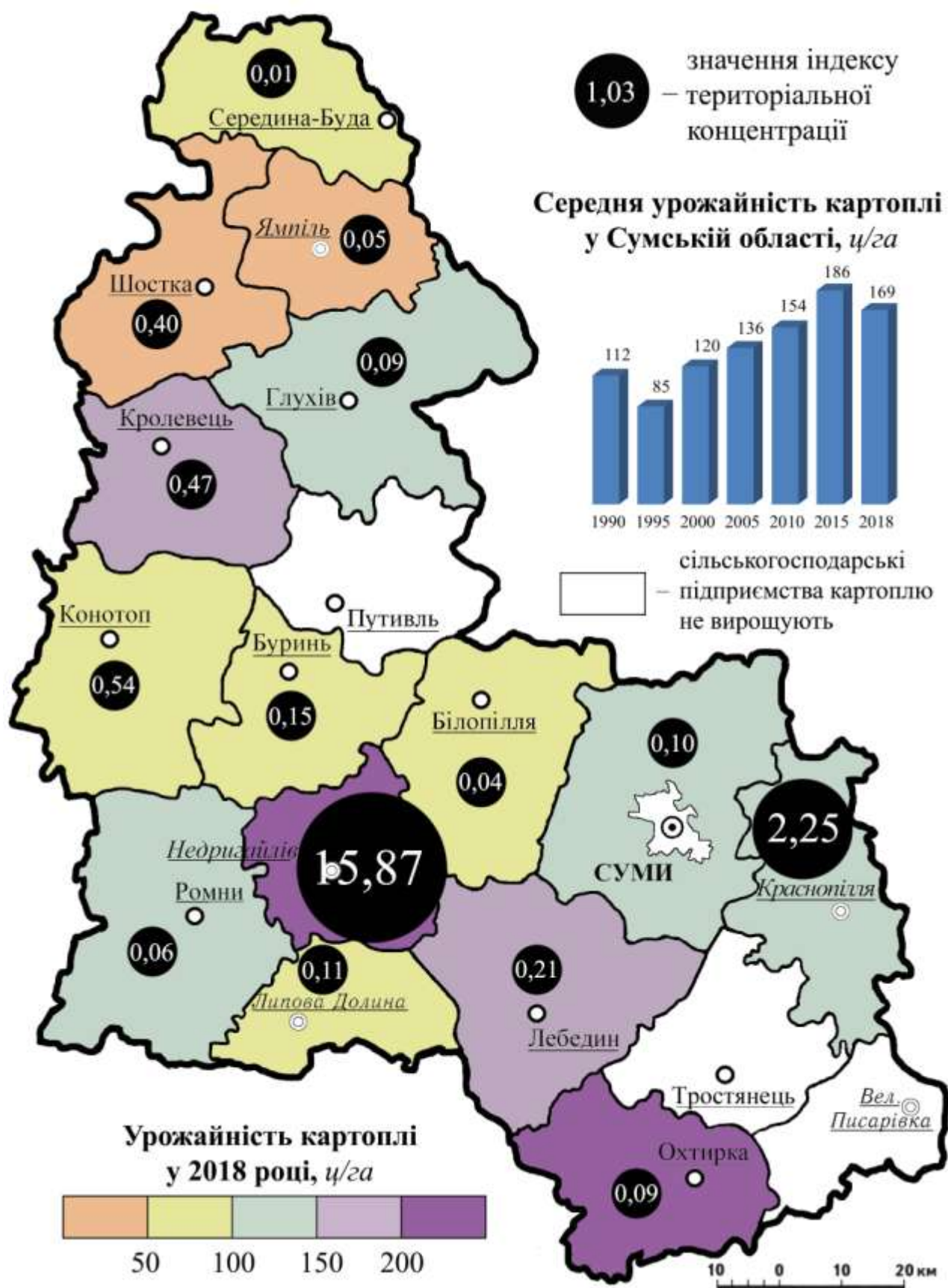

Рис. 2.9. Територіальна концентрація вирощування сільськогосподарськими підприємствами картоплі у 2017 р. за адміністративними одиницями Сумської області (розраховано за [8, 35])

У географічному аспекті найбільші обсяги вирощування овочів характерні для південних районів області, передусім Недригайлівського і Охтирського. В Охтирському районі у 2017 р. було зібрано 9,4 *тис. ц* овочів, що становить 28,1% їх загального виробництва у регіоні. У Недригайлівському районі за підсумками 2018 р. було вирощено 12,6 *тис. ц* овочів (6,2% виробництва овочевої продукції в області за відповідний рік). Значні обсяги вирощування овочевої продукції у 2017 р. також спостерігаються у Сумському районі – 7,1 *тис. ц* (21,1%), м. Суми (Сумська міська ОТГ) – 2,4 *тис. ц* (7,2%) і Роменському районі – 1,6 *тис. ц* (4,7%). Як бачимо, господарства цих п'яти адміністративних одиниць дають понад 60% виробництва овочевих культур у Сумській області. Більше того, сільськогосподарські підприємства Шосткинського, Путивльського, Тростянецького і Великописарівського районів узагалі не займаються овочівництвом. Відтак можна стверджувати, що овочівництво у регіоні має суттєву географічну поляризацію.

Названі закономірності підтверджуються розрахованими нами коефіцієнтами територіальної концентрації виробництва овочевої продукції сільськогосподарськими підприємствами. Найбільші значення $I_{\text{ТК}}$ характерні для Сумського району ($I_{\text{ТК}} = 2,53$), а особливо для Недригайлівського ($I_{\text{ТК}} = 9,70$) і Охтирського ($I_{\text{ТК}} = 5,28$). Однак понад усе виробництво овочів сконцентроване на землях сільськогосподарських підприємств Сумської міської ОТГ, де значення $I_{\text{ТК}}$ виробництва овочевої продукції становить 41,3. Найвище і найнижче значення $I_{\text{ТК}}$ виробництва овочів підприємствами між різними адміністративними одиницями відрізняються у 4130 разів (*рис. 2.10*).

В області отримали розвиток *садівництво і ягідництво*, які найбільш поширені в господарствах населення й також мають суттєві географічні відмінності. Валовий збір фруктів і ягід – незначний і за підсумками 2018 р. становив 21,2 *тис. т*, що на 4,2 *тис. т* більше до рівня 2017 р. Увага до цієї галузі збільшується, наприклад, у 2007 р. в Сумській області було вирощено лише 7,9 *тис. т* плодів і ягід.

Насадження плодових і ягідних культур сьогодні займають 3,4 *тис. га* (у 2007 р. – 3,2 *тис. га*), що у 6 разів менше, ніж у 1990 р. У складі насаджень переважають зерняткові культури (яблуня, груша), які також дають найбільший валовий збір плодово-ягідної продукції. Поширення отримали і кісточкові культури (сливи, вишні, черешні, абрикоси), а також ягідні насадження (малина, полуниця, смородина чорна і червона та інші культури, які представлені численними сортами).

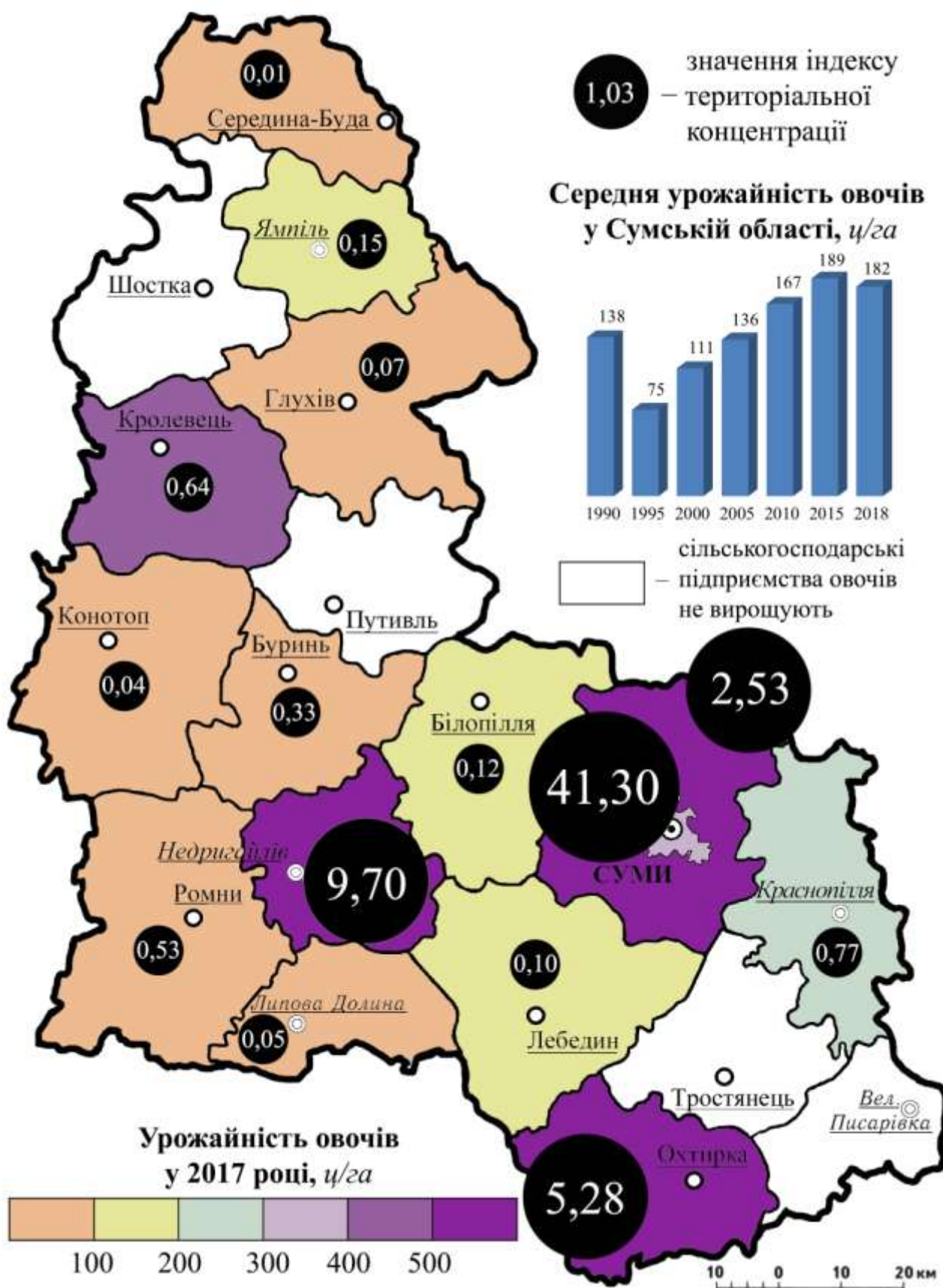

Рис. 2.10. Територіальна концентрація вирощування сільськогосподарськими підприємствами овочів у 2017 р. за адміністративними одиницями Сумської області (розраховано за [8, 35])

За підсумками 2018 р., 91,3% плодів і ягід у Сумській області вирощено в господарствах населення (у 2017 р. – 89,9%). Що стосується сільськогосподарських підприємств, то основними районами – виробниками цього виду продукції традиційно є Охтирський і Конотопський, на які відповідно припадає 47,4% та 43,9% виробництва плодів та ягід у регіоні (рис. 2.11). Індeksi територіальної концентрації для цих адміністративних одиниць мають значення 8,89 і 5,40 відповідно. У цих же районах були і найбільші показники урожайності плодів та ягід: 58,9 та 47,6 ц/га. Разом з тим, у восьми адміністративно-територіальних одиницях області (м. Суми, Буринському, Великописарівському, Недригайлівському, Путивльському, Середино-Будському, Тростянецькому і Ямпільському районах) товарне виробництво плодово-ягідної продукції сільськогосподарськими підприємствами відсутнє.

Якщо аналізувати географічний розподіл насаджень плодових і ягідних культур у плодоносному віці, то найбільша площа їх у Конотопському районі (159 га), а також у Охтирському (139 га). Таким чином на ці два райони припадає 35,3% площ, відведених сільгосппідприємствами під урожай даної продукції. Загалом вирощування плодів і ягід не належить до галузей спеціалізації сільського господарства Сумської області. Її частка у виробництві плодово-ягідної продукції України становить 0,8% [37].

2.2. Географія тваринництва

Тваринництво розглядається як стратегічно важлива галузь у загальній структурі сільськогосподарського виробництва, де його частка у валовому виробництві має складати близько 50%. При успішному розвитку галузі значна кількість сільських мешканців має робочі місця, зменшуються соціальні проблеми села. Ефективний розвиток тваринництва є важливим чинником забезпечення населення повноцінними продуктами харчування. Приведення у відповідність до науково-обґрунтованих норм кількості й калорійності харчових продуктів, які щодня має споживати людина, можливе лише за умови використання продукції тваринного походження. Крім того, завдяки широкому використанню пасовищ, підтримується функціонування антропогенно-перетворених ландшафтів даного типу, що позитивно впливає на загальний екологічний стан регіону.

– 49 –

Природно-кліматичні умови Сумщини дозволяють забезпечити тваринництво кормами високої якості та у достатній кількості. Для зимово-стійлового періоду це – кукурудзяний силос, сінаж з багаторічних трав, монокорм з однолітніх посівів, сіно сіяних та лучних трав, концентровані корми в оптимальних пропорціях, включаючи сою. У літній період (з середини травня до середини вересня) реальним є застосування енергозберігаючих технологій при цілодобовому порційному (системному) випасанні. Основним напрямом розвитку галузі є суттєве збільшення обсягів виробництва всіх видів тваринницької продукції, особливо молока, яловичини, свинини, м'яса птиці. Додатковим резервом економічної ефективності галузі має бути підвищення якості вироблених продуктів та їх екологічна безпечність.

Серед областей України, за чисельністю поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ) Сумська область посідає 7 місце, за кількістю корів – 4 місце, за валовим виробництвом молока 7 місце [42]. Завдяки впровадженню сучасних технологій утримання й годівлі тварин, є всі можливості суттєво підвищити рентабельність тваринництва, створити кращі умови для роботи працівників цієї галузі. Таку задачу вирішує впровадження безприв'язного утримання, випасання в електропастухах, балансування раціонів за допомогою соєвих домішок (соєве молоко, соєва мука), годівля сухими концентрованими кормами свиней, птиці [41].

Варто також відзначити, що у Сумській області сконцентровано значний і сучасний науковий потенціал тваринництва, представлений науково-дослідницькими установами: Інститутом сільського господарства Північного Сходу НААНУ, науковою лабораторією Інституту розведення і генетики тварин НААНУ, Сумським національним аграрним університетом, які забезпечують розробку і науковий супровід нових технологій, що впроваджуються у тваринницькій галузі, та готують кваліфіковані кадри.

Сучасний розвиток тваринництва неможливий без якісної племінної роботи. Мережа племінних підприємств тваринництва в Сумській області налічує 15 господарств, які мають статус суб'єктів племінної справи. Серед них ТОВ «Сумський селекційний центр» (підприємство з племінної справи у тваринництві III категорії), 9 племінних заводів з розведення ВРХ, 2 племінних заводи з розведення риби, 11 племінних репродукторів з розведення ВРХ, 3 племінних репродуктори з розведення птиці, 2 племінних репродуктори з розведення свиней і по одному племінному репродуктору з розведення бджіл і коней (*див. додаток Е*). Названі підприємства спроможні забезпечити системне надходження до тваринницьких товарних господарств Сумської області високоякісного ремонтного молодняку, суттєво сприяючи підвищенню рівня продуктивності та якості продукції тваринництва, виробленої у регіоні [41].

2.2.1. Галузева структура тваринництва

Тваринництвом займаються як сільськогосподарські підприємства, так і селянські фермерські господарства, велика частина певних видів тваринницької продукції вирощується у господарствах населення. Із наявних 390 сільськогосподарських підприємств області близько 200 займаються тваринництвом, з них 126 – утримують велику рогату худобу, 121 – корів, 64 – свиней, 31 – овець, 12 – птицю (*додаток Д*). На початок 2018 р. в господарствах усіх категорій Сумської області налічувалось 149,7 тис. гол. ВРХ, з них 80,5 тис. гол. корів; а також 115,1 тис. гол. свиней; 39,8 тис. гол. овець та кіз; 6,9 тис. гол. коней; 4923,8 тис. гол. птиці.

Скотарство – основна галузь тваринництва Сумської області, яка забезпечує населення такими життєво необхідними продуктами, як м'ясо та молоко. Крім того, ця галузь забезпечує інші: землеробство – органічними добривами, а промисловість – сировиною. Воно спеціалізується на м'ясомолочному та молочному напрямках і має непогані умови для розвитку, пов'язані з наявністю достатньої кормової бази. В основному у регіоні розводять лебединську та симентальську породи ВРХ.

Не зважаючи на сприятливі умови, в області протягом 1991-2016 рр. тривала тенденція скорочення поголів'я (*рис. 2.12*) худоби. Лише останніми роками за певними групами сільськогосподарських тварин, зокрема ВРХ і корів, відзначено деяке зростання їх чисельності (*див. додаток Ж*). Станом на 1.01.2019 р. в усіх категоріях господарств Сумської області налічувалося великої рогатої худоби – 146,1 тис. гол., у т.ч. корів – 75,9 тис. гол., свиней – 114,7 тис. гол., овець – 41,0 тис. гол., птиці – 4,9 млн. голів. Як уже було сказано вище, у 2018 р. поголів'я ВРХ і корів було дещо більшим – тоді у регіоні налічувалося 149,7 тис. гол. ВРХ, у тому числі 80,5 тис. корів (що становить 16,1% і 22,9% до рівня 1990 р.).

Особливо стрімко процес скорочення поголів'я проходив протягом 1995-2008 рр. (*рис. 2.12*). У 2008 р. в області нараховувалось 212,4 тис. гол. ВРХ, у т.ч. 123,7 тис. гол. корів, що становить відповідно 22,9% і 35,2% до рівня 1990 р. Значна частина (47,4% ВРХ і 57,9% корів) сьогодні вирощується у господарствах населення; у 2008 р. ця категорія господарств охоплювала 39,8% поголів'я ВРХ і 59,5% корів (у 1990 р. в господарствах населення утримувалося лише 8,9% усього поголів'я ВРХ і 19,9% корів).

У 2017 р. у Сумській області вироблено 416,0 тис. т молока всіх видів у всіх категоріях господарств. Порівняно із 2016 р., виробництво молока збільшилося на 0,3% і становило 416,0 тис. т, в т.ч. у сільськогосподарських

підприємствах¹ – на 0,6% (176,3 тис. т), у господарствах населення – на 0,1% (239,7 тис. т).

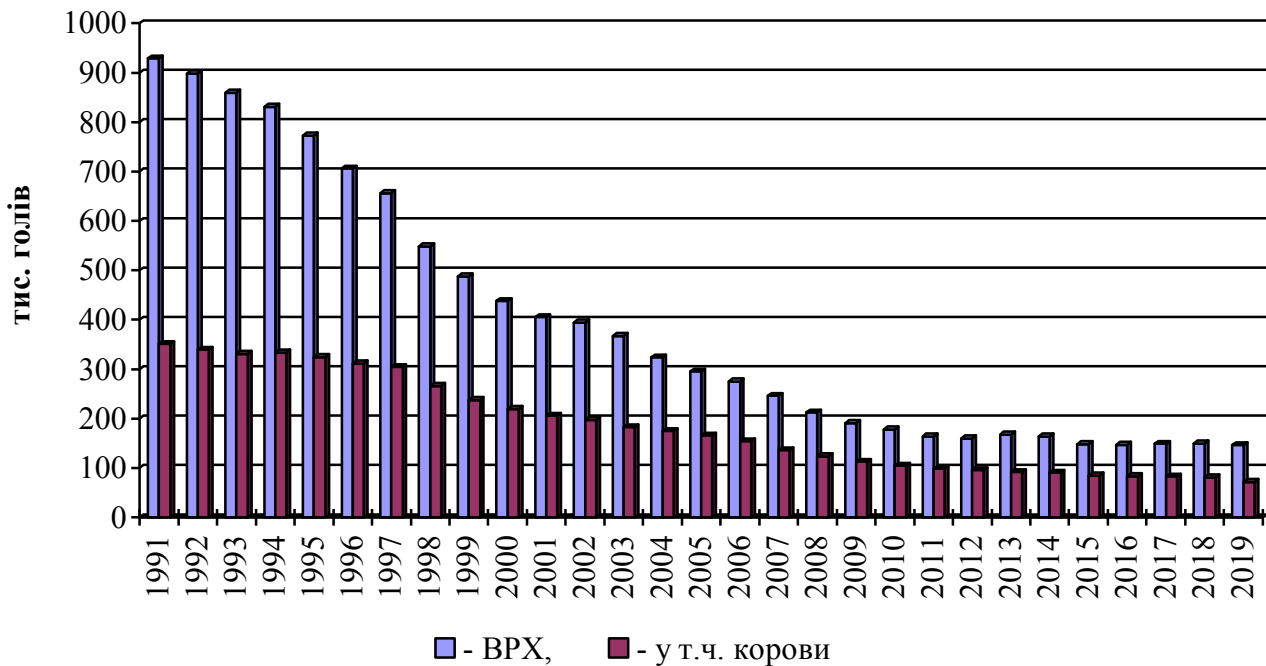

Рис. 2.12. Динаміка чисельності поголів'я ВРХ у Сумській області (усі категорії господарств) [17, 39-42]

Сьогодні більша частина молока виробляється у господарствах населення (рис. 2.13), однак частка цієї категорії господарств у виробництві молока протягом 2010-2018 рр. поступово знижується. Якщо брати молоко з високими показниками якості, то на сільськогосподарські підприємства припадає 64% виробництва такого молока.

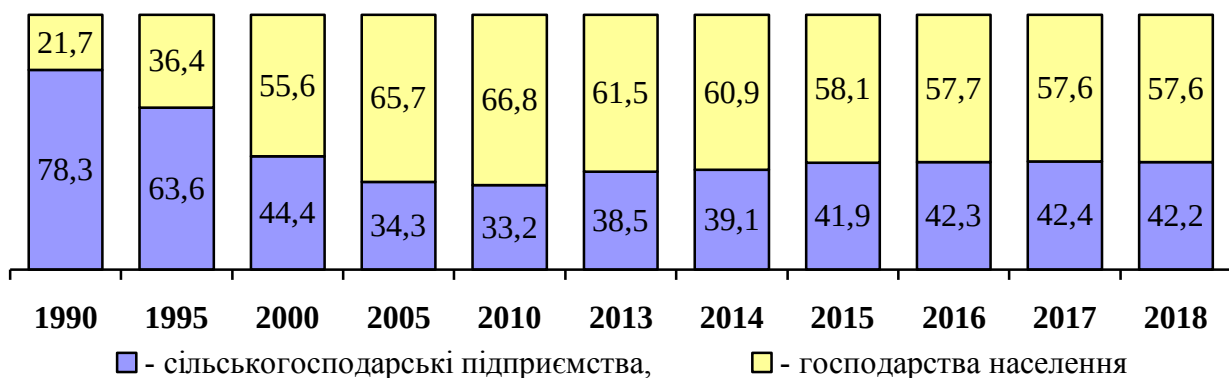

Рис. 2.13. Частка сільськогосподарських підприємств та господарств населення у загальному виробництві молока всіх видів (%) [17, 39-42]

¹ Сьогодні в області функціонує 32 великотоварних сільськогосподарських підприємств з поголів'ям молочних корів 400 гол. і більше.

Що стосується сільськогосподарських підприємств, то, незважаючи на скорочення поголів'я корів протягом 2006-2018 рр. з 65,8 до 33,9 *тис. голів*, валовий удій молока зріс, і останніми роками тримається на рівні 170-175 *тис. т* (рис. 2.14). Так, за підсумками 2018 р. виробництво молока усіх видів склало 173,5 *тис. т*.

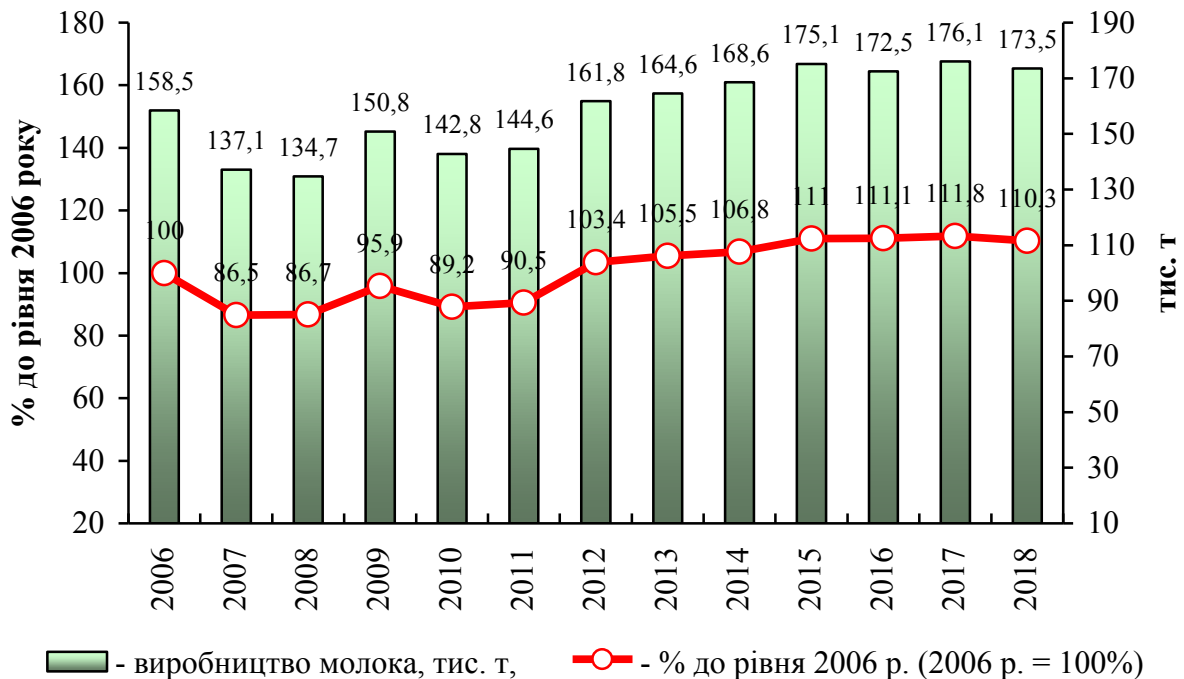
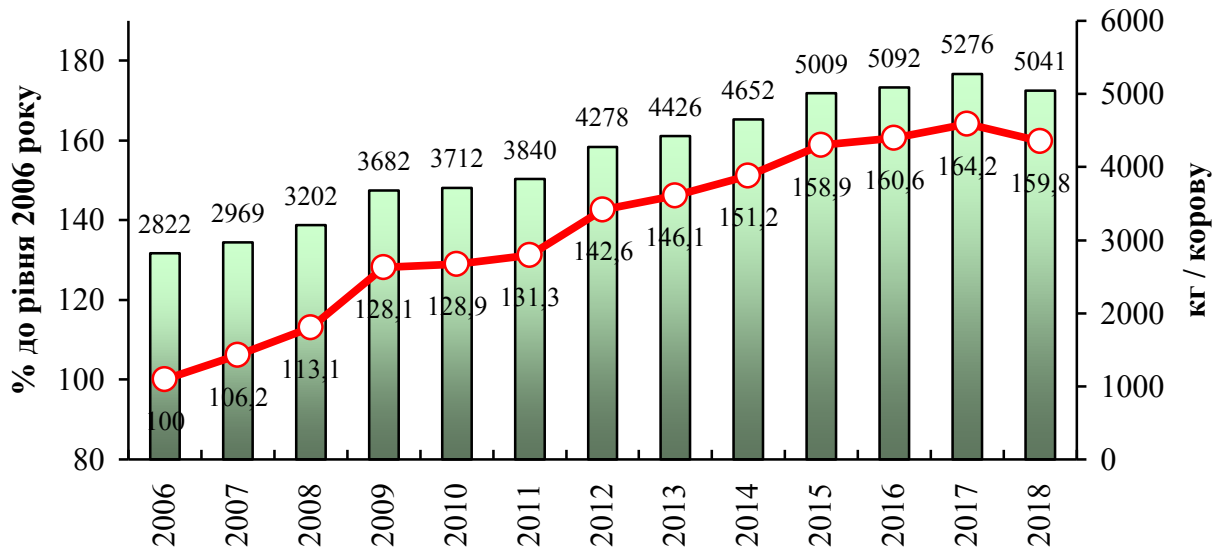

Рис. 2.14. Динаміка виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах Сумської області протягом 2006-2018 рр.

Сьогодні в Сумській області діє 18 сучасних доїльних залів. У 42 сільськогосподарських підприємствах встановлено 85 молокопроводів. Впровадження новітніх енергозберігаючих технологій, залучення інвестицій у тваринництво, значно вплинули на підвищення продуктивності дійного стада, збільшення валового виробництва молока та його якості. За підсумками 2018 р., надій молока на корову становить 5041 *кг*. Це свідчить про те, що за останні роки у сільськогосподарських підприємствах усіх форм власності спостерігається підвищення продуктивності дійного стада (рис. 2.15). Наприклад, у 2006 р. надій молока від однієї корови складав лише 3229 *кг*. Слід відзначити, що за стандартами, тварина вважається непридатною для молочного стада, якщо середньорічний удій молока менше 3000 *кг*. Проте у 2006 р. у сільгосппідприємствах області середньорічний удій навіть не досягав цієї норми. У господарствах населення він виявився вищим і становив 3602 *кг* та перевищив середньоукраїнський показник (3220 *кг*).

■ - середньорічний надій молока, кг на корову, —○— - % до рівня 2006 р. (2006 р. = 100%)

Рис. 2.15. Динаміка продуктивності корів у Сумській області протягом 2006-2018 рр.
(усі категорії господарств) [9, 40, 42]

Племінна база Сумської області у галузі молочного скотарства, як уже зазначалося вище, представлена 9 племінними заводами (в яких утримується близько 2,1 тис. корів) та 11 племінними репродукторами (1,8 тис. гол. корів). Крім названих лебединської і симентальської, розводяться й інші породи: українська чорно-ряба молочна, українська бура молочна, українська червоно-ряба молочна, швіцька порода. Один племрепродуктор спеціалізується на світло-аквітанській породі корів.

Крім виробництва молока та молочної продукції, на забій було реалізовано 9,9 тис. т ВРХ (у живій масі). У зв'язку із загальним зменшенням поголів'я ВРХ (станом на 01.07.2018 р. в сільськогосподарських підприємствах області утримується 3,6 тис. гол. великої рогатої худоби м'ясного напрямку продуктивності, з них 1,0 тис. гол. корів), заготівля м'яса також зменшується. Наприклад, у 1990 р. на забій було реалізовано 153,6 тис. т м'яса яловичини та телятини (у забійній вазі), у 1995 р. – 90,5 тис. т, у 1999 р. – 71,5 тис. т, а у 2012 р. – лише 10,1 тис. т.

За останні роки відбувається деяке зменшення ваги однієї голови ВРХ, проданої заготівельним організаціям – 355 кг у 2018 р. проти 396 кг у 2006 р. Разом із значним зниженням чисельності поголів'я ВРХ, це несприятливо відбивається на виробництві м'яса яловичини і телятини (40% до рівня 1990 р.). Відгодівлю ВРХ займається 1-2 господарства у кожному районі області. На 1 га ріллі в Сумській області припадає біля 0,2 гол. ВРХ, в Україні – 0,3

(у 1999 р. було відповідно 0,5 і 2,1). Екологічно доцільно мати на 1 га ріллі 1-3 голови ВРХ [27].

Свинарство – друга за значенням галузь тваринництва, на яку припадає 33,7% загального виробництва м'яса в Сумській області. За підсумками 2017 р., частка свинини у загальному виробництві м'яса в Сумській області становить 28,6% і поступово зростає (2016 р. – 24%, 2015 р. – 20,4%).

Так само як і у скотарстві, поголів'я свиней суттєво скоротилося. Всього у регіоні на 01.07.2018 р. налічується по всіх категоріях господарств 123,0 *тис. гол.* свиней, у т.ч. в сільськогосподарських підприємствах – 50,3 *тис. голів.* Це дещо більше, ніж на початок 2018 р., коли в Сумській області утримувалося 115,1 *тис. гол.* свиней. Порівняно з 2016 р. кількість свиней у 2017 р. збільшилася на 16,0 *тис. гол.* (на 12,2%), причому у сільськогосподарських підприємствах порівняно з 2016 р. поголів'я свиней зменшилося на 1,9%, тоді як у господарствах населення воно навпаки зросло на 19,0%). Однак уже на 1.01.2019 р. поголів'я свиней скоротилося до 114,7 *тис. гол.*, а в цілому, порівняно із 2008 р., поголів'я свиней у Сумській області зменшилося більше, ніж удвічі, а порівняно із 1990 р. – майже у 4 рази (рис. 2.16).

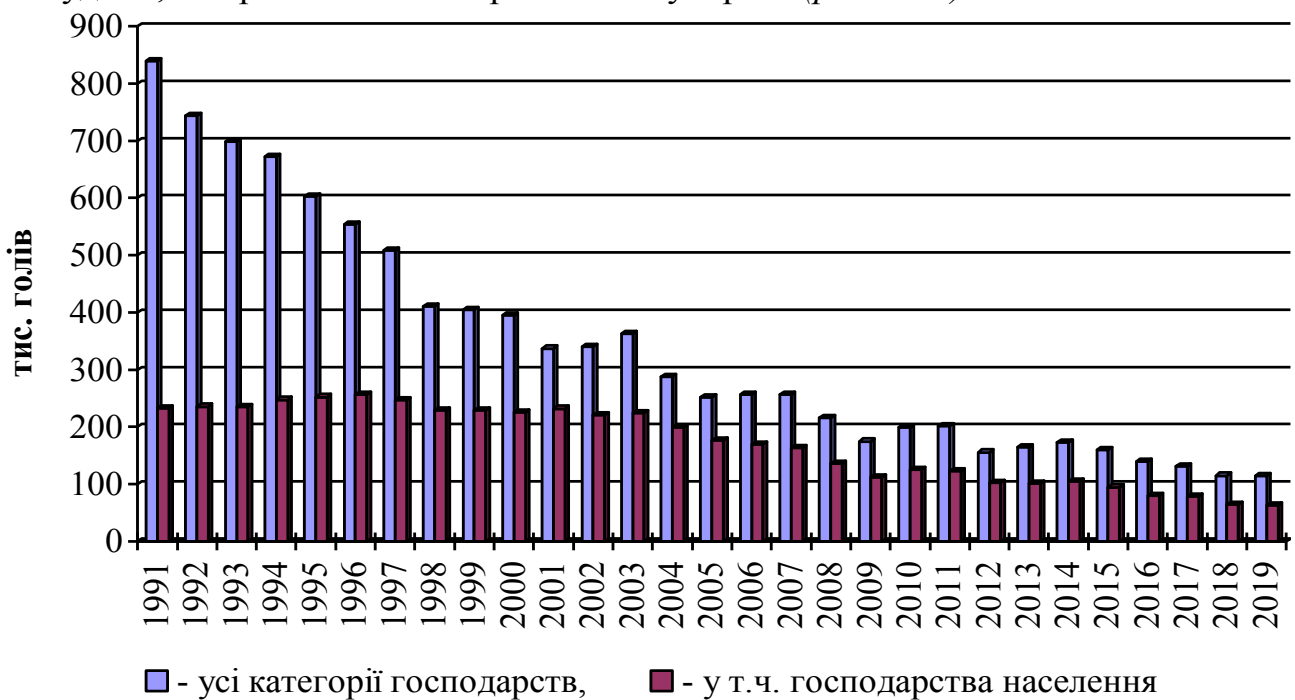

Рис. 2.16. Динаміка чисельності поголів'я свиней у Сумській області (станом на початок року, *тис. голів*) [17, 39-42]

Хоча ця галузь тваринництва теоретично має непогані умови для розвитку, чому сприяє спеціалізація сільського господарства області на вирощуванні фуражного зерна та картоплі. Основна порода свиней – українська біла (95% поголів'я), а також миргородська – 3% та інші – 2%. Два племінних

репродуктори з розведення свиней, крім великої білої породи, вирощують також породу ланграс.

Сьогодні, як і у попередні десятиліття, більша частина (55,4%) поголів'я свиней припадає на господарства населення (свинарством в області займається лише 60 сільгосппідприємств). Однак частка цієї категорії господарств поступово скорочується, наприклад, у 2006 р. питома вага поголів'я свиней, що вирощувалася у господарствах населення становила 65,8%. Тоді вони давали 84,4% м'яса свинини, яке виробляється в області, а сьогодні – 72,7%. Господарства Сумської області також займаються вирощуванням і реалізацією поросят. Наприклад, за шість місяців 2018 р. було отримано 36,2 *тис. гол.* поросят, з яких більше 25 *тис. гол.* (станом 01.07.2018 р.) було реалізовано населенню.

Незважаючи на те, що свинарство одна з найбільш «дешевих» галузей тваринництва (для виробництва 1 кг продукції витрачається 8 кг рослинного білка¹), поголів'я свиней в області продовжує скорочуватись² (2008 р. – 25,8%, 2018 р. – 13,7% до рівня 1990 р.). До речі, в Сумській області на виробництво 1 центнера вагового приросту свиней витрачається 7,86 ц кормів, а на отримання 1 ц приросту ВРХ – 8,74 ц кормів. Середньодобові прирости свиней складають 415 г (середньодобові прирости на відгодівлі ВРХ складають понад 800 г) [27].

Вівчарство. Одна з галузей тваринництва Сумської області, яка характеризується своєю невибагливістю до кормової бази³ та умов утримання, – вівчарство, значення якого постійно зменшується. Хоча свого часу в деяких селах працювали цілі спеціалізовані вівчарські господарства. На початок 2018 р. в регіоні утримується 11,0 *тис. гол.* овець, що становить лише 4,7% від рівня 1991 р. (*рис. 2.17*). Сьогодні основна частина (55,5%) овець знаходяться в господарствах населення, де за 2016-2018 рр. навіть спостерігається незначне збільшення чисельності цих тварин. Значне зменшення загальної чисельності поголів'я овець відповідно призвело й до зменшення об'ємів настригу вовни. За підсумками 2017 р. було настрижено лише 21 т вовни, що становить 3% (у 2007 р. – 5,2%) до рівня 1990 р. Більшу частину вовни (71,4%) також заготовлено у господарствах населення (у 2018 р. у сільськогосподарських підприємствах овечої вовни було настрижено лише 8 т).

Частка вівчарства у виробництві м'яса в області завжди була незначна, зараз вона продовжує скорочуватися (менше 0,2%). За 2017 р. було реалізовано

¹ Для порівняння: на 1 кг продукції ВРХ необхідно 20 кг рослинного білка; бройлерам – 5-6 кг білка (для виробництва 1 кг м'яса).

² Поголів'я свиней у сільськогосподарських підприємствах Сумської області скорочується починаючи із 1986 р., натомість у господарствах населення чисельність свиней зростала до 1996 р.

³ На утримання овець протягом року витрачається 80% соковитих, 15% грубих і лише 5% концентрованих кормів.

437 ц баранини. В області є 1 племінний репродуктор – ТОВ «Плодорозсадник» Охтирського району, який займається розведенням овець української м'ясововнової породи харківського типу. У цього підприємства найбільше овече поголів'я – 1,1 тис. гол. [11].

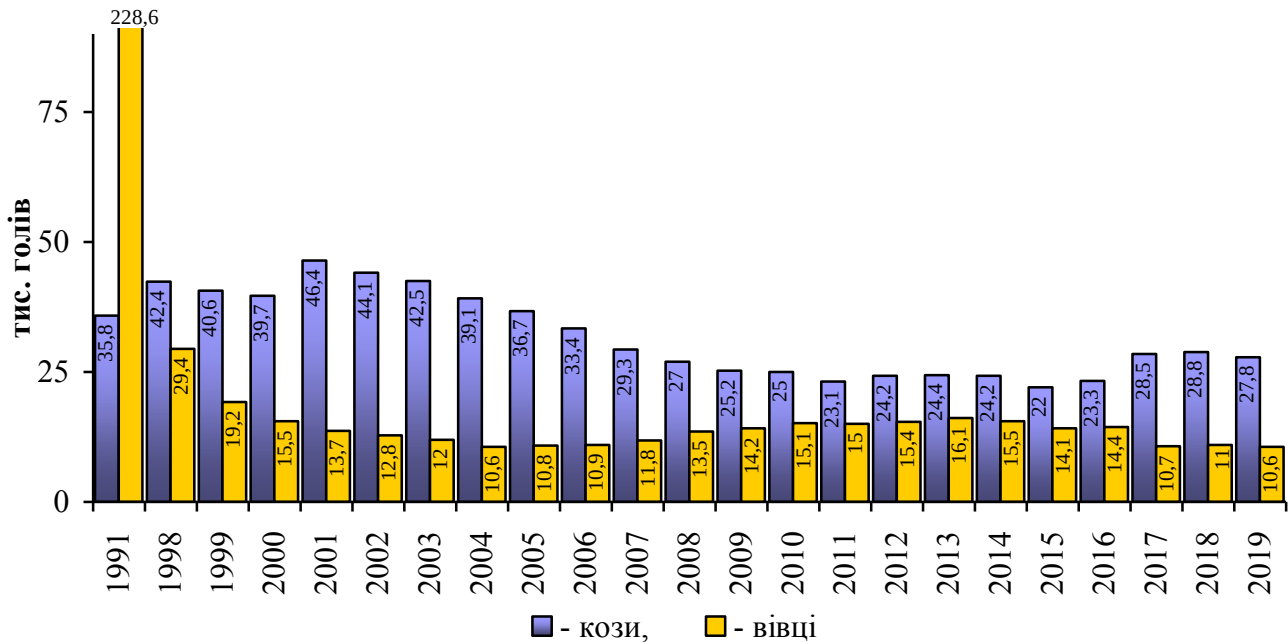

Рис. 2.17. Динаміка чисельності поголів'я овець та кіз у Сумській області (станом на початок року тис. голів) [11, 17, 42]

Козівництво. У Сумській області, крім овець, також розводять кіз. Для козівництва здебільшого характерні ті ж самі тенденції, що й для вівчарства, хоча саме поголів'я кіз, звичайно, більше. У 2018 р. у господарствах усіх категорій їх було 28,8 тис. голів, тобто у 2,6 рази більше, ніж овець. Варто відзначити, що у 1991 р. було навпаки, – поголів'я овець (232,8 тис. голів) було у 7,4 рази більшим, ніж чисельність кіз (31,6 тис. голів). Відтак за 1991-2018 рр. поголів'я кіз скоротилося на 2,8 тис. гол. і на сьогодні становить 91,1% від рівня 1991 р. Так само, як і у вівчарстві, більша частина кіз, можна сказати навіть усе їх поголів'я (99,7%), утримується сьогодні в господарствах населення.

На початок 2019 р. в усіх категоріях господарств Сумської області нараховувалося 48,1 тис. гол. овець та кіз, тоді як у 2017 р. їх було 39,8 тис. голів. Порівняно з 2016 р. у сільськогосподарських підприємствах поголів'я овець та кіз зменшилося на 9,1%, натомість у господарствах населення воно зросло на 3,3%. У сільськогосподарських підприємствах утримується 5,1 тис. гол. овець і лише близько 100 кіз.

Птахівництво розвинене в області повсюдно, оскільки є прибутковою галуззю господарства. У сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення розводять переважно курей, а також качок та гусей.

Протягом року від однієї курки можна отримати 250-300 і більше яєць, від качки 180-200 *шт*, від гуски – 40-50 *шт*. Якщо 60% курячих яєць і всі яйця, одержані від качки і гуски проінкубувати й виростити молодняк, то можна одержати білого м'яса на 1 курку 100-120 *кг*, на качку 250-300 *кг*, на гуску – 130-180 *кг*.

На початку 1990-х років в області працювало 12 крупних птахогосподарств, у т.ч. у м. Ворожбі Білопільського району, у с. Косівщині Сумського району, смт. Ямполі, Великій Писарівці, м. Білопіль, м. Краснопіль, с. Віхове Недригайлівського району, с. Ворсклі (м. Тростянець) Тростянецького району, с. Кровному Сумського району, а також у м. Шостці і смт. Воронежі. Згодом багато з них припинили виробляти продукцію. Останніми роками галузь птахівництва відроджується, однак чисельність поголів'я птиці поки що становить 68,1% до рівня 1991 р. У регіоні знову працює 12 сільгосппідприємств, які займаються вирощуванням птиці. Її вони мають 1189,9 *тис. голів*, з них 990,8 *тис. гол.* курей, 16,4 *тис. гол.* качок, 102,6 *тис. гол.* індиків та 79,6 *тис. гол.* перепелів. Станом на 01.07.2018 р. в усіх категоріях господарств налічується 7055,7 *тис. гол.* птиці всіх видів¹. Порівняно з 2016 р. у 2017 р. кількість птиці зменшилася на 304,9 *тис. гол.* (на 5,8%), причому у сільськогосподарських підприємствах поголів'я птиці зменшилося на 7,9%, а у господарствах населення – на 5,2%.

Станом на 1.01.2019 р. всіма категоріями господарств вироблено 390,8 *млн. шт* яєць всіх видів (що становить 73,4% до рівня 1991 р.), у т.ч. сільськогосподарськими підприємствами вироблено 139,9 *млн. шт* (35,8%). На одну курку-несучку одержано по 195 *шт* яєць. За підсумками 2017 р. виробництво яєць від птиці всіх видів в усіх категоріях господарств порівняно з 2016 р. зменшилося на 17,9 *млн. шт* (на 4,5%) і склало 382,7 *млн. шт*. Сільськогосподарськими підприємствами у 2017 р. було вироблено 134,4 *млн. шт* яєць, що на 13,2% менше, ніж у попередньому році, а у господарствах населення виробництво збільшилося на 1,0% і склало 248,3 *млн. шт*.

Для порівняння у 2005 р. було вироблено 371,6 *млн. шт* яєць, що становить 130,5% до рівня 2000 р. (*рис. 2.18*). Натомість у 2007 р. їх вироблено на 60 *млн. шт* менше. При цьому більшу частину продукції (55,7%) тоді також давали господарства населення.

Окрім яєць, птахівництво дає 28,6% загального виробництва м'яса у Сумській області (у 2006 р. – 13,4%), однак, це лише 55,7% від рівня 1990 р.

¹ На початок 2018 р. в господарствах Сумської області усіх категорій налічувалось 4923,8 *тис. гол.* птиці (11-е місце серед областей України). За 2017 р. було вироблено 382,7 *млн. шт.* яєць усіх типів (16-е місце серед областей України) [42].

Частина продукції птахівництва надходить до Сумської області з інших регіонів України.

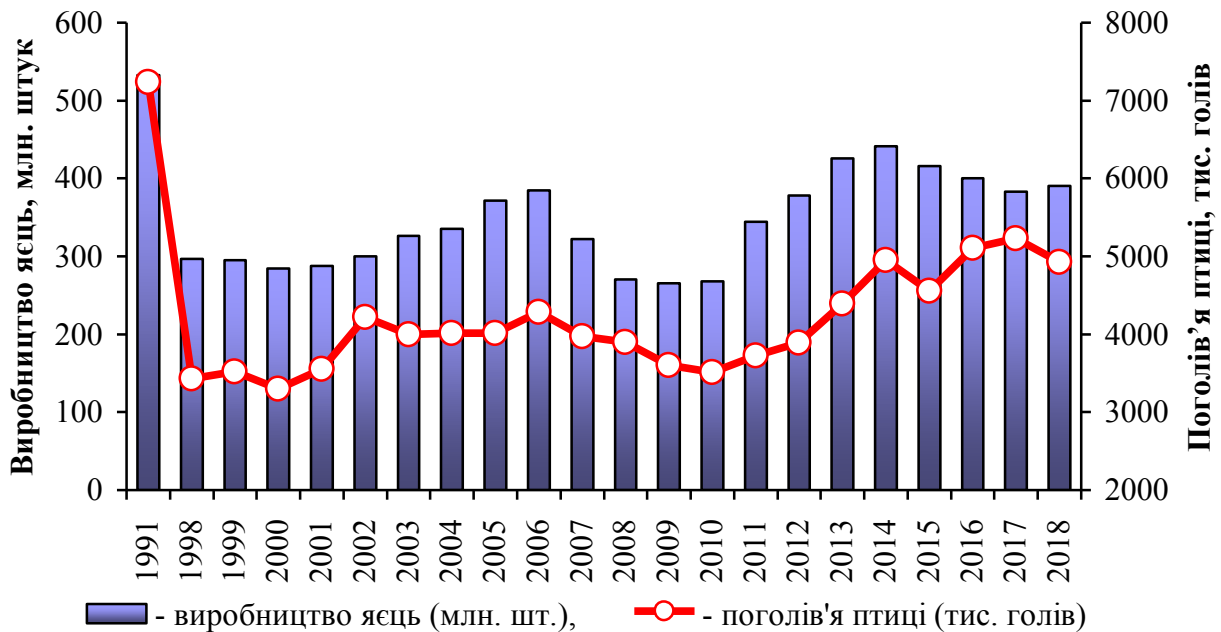

Рис. 2.18. Динаміка продуктивності птахівництва у Сумській області протягом 1991-2018 рр., усі категорії господарств (станом на початок кожного року) [9, 42]

Варто відзначити, що останніми роками частка яєць птиці, отриманих у сільськогосподарських підприємствах є набагато меншою від господарств населення й складає 35-36% (рис. 2.19).

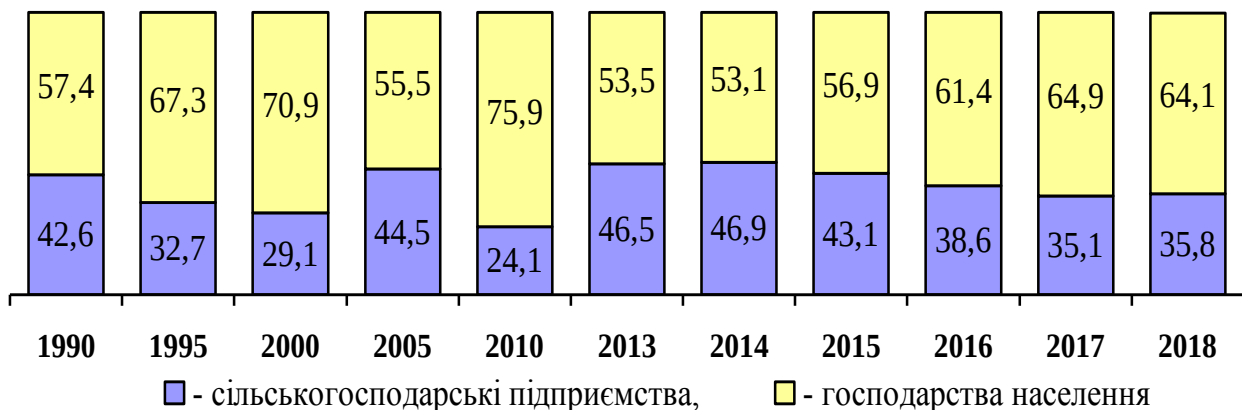

Рис. 2.19. Частка сільськогосподарських підприємств та господарств населення у загальному виробництві яєць усіх видів (%) [9, 42]

До складу сільського господарства Сумської області входить також *ставкове рибництво*. У регіоні розводять переважно дзеркального коропа та товстолобика. Ця галузь господарства знаходиться в основному у віданні об'єднання «Укррибгосп». У 2006 р. в його складі було зареєстровано 15 рибогосподарських підприємств, якими у виловлено 1546 т риби, з якої 65,1% припадало на коропа. За підсумками 2018 р. у Сумській області

виловлено 2304,2 т риби [12]. Незважаючи на таке збільшення, об'єми вилову риби зараз досягають лише 80,8% від рівня 1995 р. (у 2006 р. – 63,5%). На одного жителя області припадало у 2006 р. припадало 1,4 кг ставкової риби на рік, а у 2016 р. – 2,1 кг.

Кролівництво на Сумщині розповсюджене в господарствах населення. Крім м'яса, воно дає й основну хутрову сировину області. Раніше кролівництвом займалася ферма у с. Чернеччина Сумського району, де розводили кролів, тхорів та норок.

Хутрове звірівництво раніше було представлене в деяких господарствах, зокрема в Охтирському, Конотопському та Сумському районах. Зараз ця галузь представлена лише в деяких господарствах населення.

Бджільництво досить поширена галузь в області. Зараз, в основному, представлена пасіками в господарствах населення, які становлять 90% усіх пасік Сумщини. Щорічно в області отримують від 2,5 до 3,1 тис. т товарного меду, який реалізується переважно на території області.

Підсумовуючи можемо сказати, що виробництво основних видів продукції тваринництва у Сумській області скорочується, з незначними винятками, як от виробництво меду (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Виробництво основних видів продукції тваринництва у Сумській області за всіма категоріями господарств

Роки	М'ясо (у забійній масі), тис. т	Молоко всіх видів, тис. т	Яйця від птиці всіх видів, млн. шт	Вовна всіх видів, т	Мед, т
1985	150,4	953,4	532,0	696	...
1990	153,6	1024,7	532,2	703	1589
1995	90,5	718,9	298,7	308	...
2000	67,5	479,6	284,7	45	3290
2005	56,4	498,2	371,6	31	2510
2010	40,4	430,5	267,9	37	2554
2015	43,8	417,6	415,5	25	2956
2017	44,1	416,0	382,7	21	3112
2018	45,4	410,1	390,8	25	...

Незважаючи на те, що сьогодні окремі галузі тваринництва підтримуються державою, по відношенню до рівня 1990 р. обсяги виробництва молока у Сумській області становить 43,6%, м'яса – 29,3%, яєць – 51,6%, вовни – 3% (див. також додаток 3).

2.2.2. Територіальна структура тваринництва

Вирощування сільськогосподарських тварин та реалізація їх м'яса на забій, здійснюється у всіх адміністративно-територіальних одиницях Сумської

області. У 2018 р. на Сумщині вироблено 66,7 *тис. т* м'яса (реалізація худоби та птиці на забій у живій масі), 410,1 *тис. т* молока та 390,8 *млн. шт* яєць. Як уже зазначалося, станом на 1 січня 2019 р. чисельність поголів'я худоби та птиці в усіх категоріях господарств становила: великої рогатої худоби – 146,1 *тис. гол.* (у т.ч. корів – 75,9 *тис. голів*), свиней – 114,7 *тис. голів*, овець та кіз – 41,0 *тис. голів*, птиці – 4902,0 *тис. голів*. Показники чисельності сільськогосподарських тварин і реалізації на забій м'яса розподіляються між адміністративно-територіальними одиницями нерівномірно.

За значеннями індексу територіальної концентрації валового виробництва тваринницької продукції у сільськогосподарських підприємствах виділяються Сумський ($I_{\text{ТК}} = 5,54$) та прилеглі до нього Краснопільський ($I_{\text{ТК}} = 1,67$), і Тростянецький райони ($I_{\text{ТК}} = 1,08$) райони. Поляризація вирощування сільськогосподарських тварин за адміністративними одиницями Сумської області є дуже високою – «найкращий» і «найгірші» (Середино-Будський і Ямпільський райони з $I_{\text{ТК}} = 0,08$) відрізняються майже у 70 разів (*рис. 2.20*). Так само суттєво відрізняються і обсяги реалізації на забій м'яса тварин, вирощених у сільськогосподарських підприємствах, які знову є найбільшими у Сумському та Краснопільському районах. Разом з господарствами Буринського, Тростянецького та Конотопського районів вони забезпечують понад 75% виробництва м'яса у загальному підсумку по області.

Географія скотарства. Поголів'я великої рогатої худоби розподіляється за адміністративними районами нерівномірно. Найбільш чисельне поголів'я ВРХ у сільськогосподарських підприємствах Конотопського (12060 *голів*) і Сумського (10312 *голів*) районів. На ці два райони припадає більше 1/4 (28,4%) поголів'я ВРХ, що утримується у сільськогосподарських підприємствах області. Те саме стосується й поголів'я корів, яке є найбільш чисельним у Конотопському та Сумському районах (у кожному понад 4000 *голів*). Значним є стадо корів також у Глухівському, Лебединському, Кролевецькому, Буринському, Роменському і Охтирському (понад 2000 *гол.* у кожному).

З урахуванням площі земельних угідь, поголів'я ВРХ найбільше територіально сконцентроване у Конотопському і Охтирському ($I_{\text{ТК}} = 1,88$ -1,89), а також у Тростянецькому ($I_{\text{ТК}} = 1,59$) та Сумському ($I_{\text{ТК}} = 1,55$) районах (*рис. 2.21*). Найменша концентрація поголів'я ВРХ у сільськогосподарських підприємствах характерна для північних районів області – Ямпільського (0,18) і Середино-Будського ($I_{\text{ТК}} = 0,21$). Господарства Конотопського і Сумського районів вирізняються і найбільшими ваговими обсягами вирощування ВРХ.

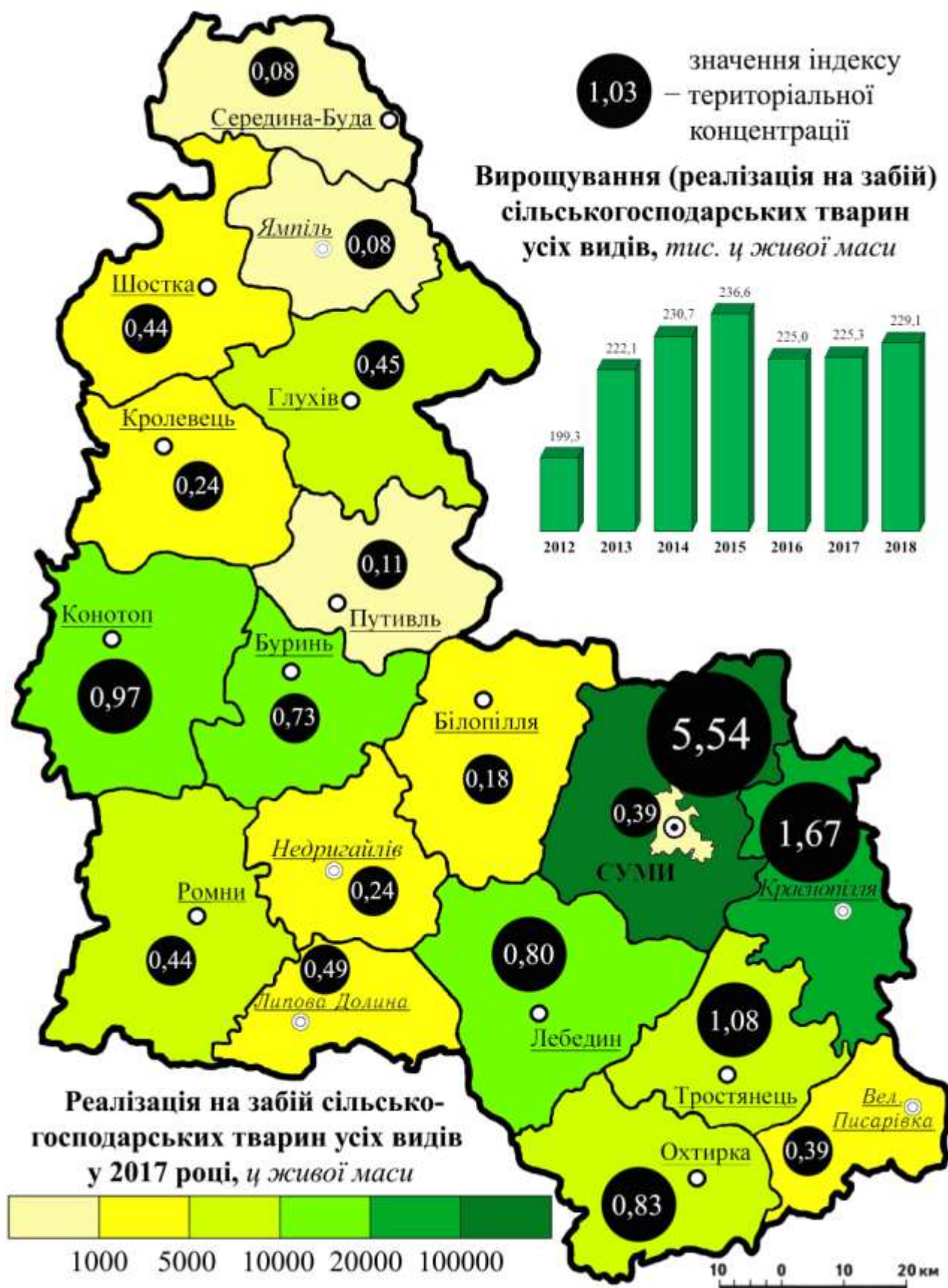

Рис. 2.20. Територіальна концентрація вирощування сільгосппідприємствами (реалізація на забій) сільськогосподарських тварин у 2017 р. за адміністративними одиницями Сумської області (розраховано за [42])

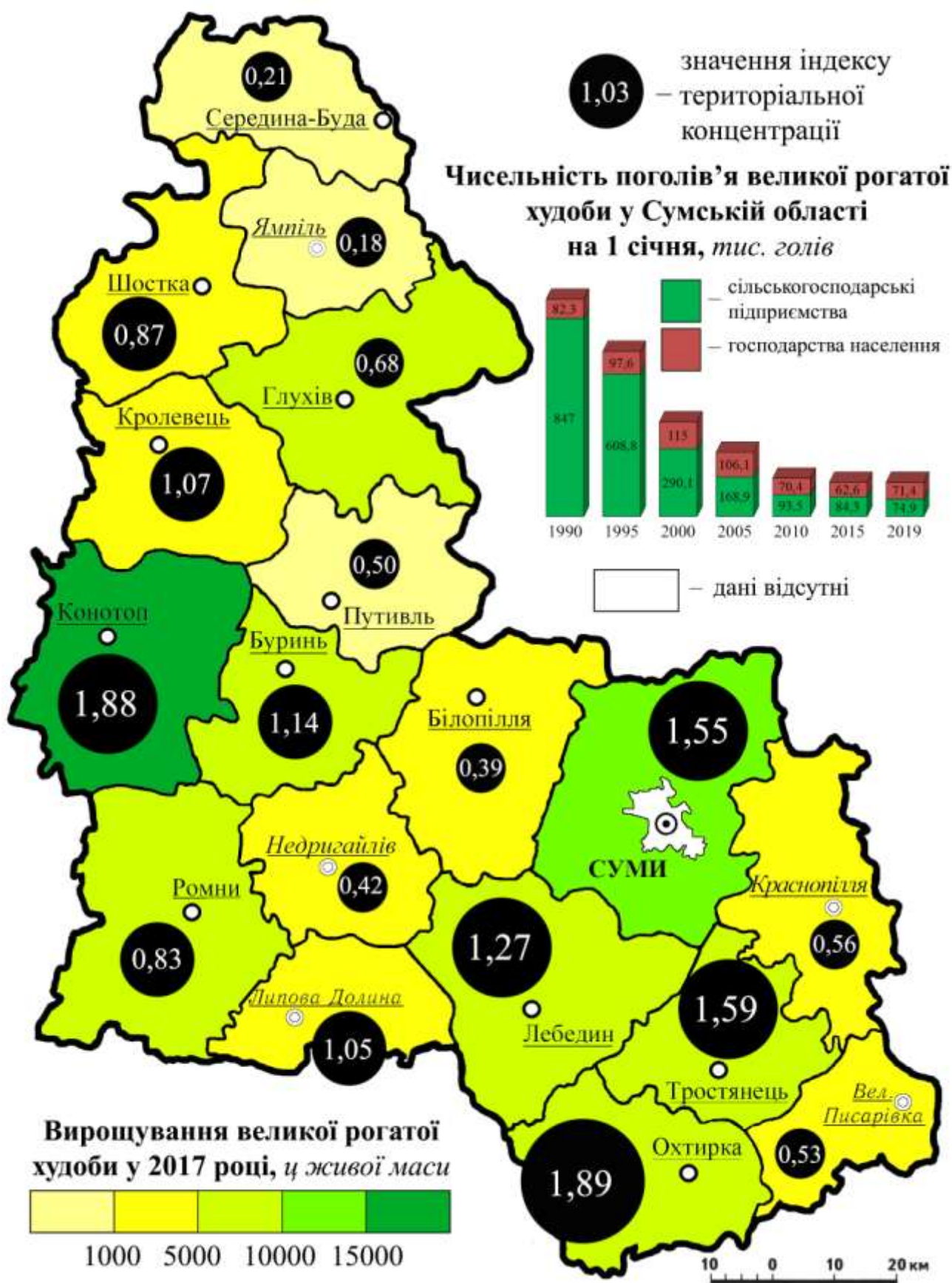

Рис. 2.21. Територіальна концентрація вирощування сільськогосподарськими підприємствами великої рогатої худоби у 2017 р. за адміністративними одиницями Сумської області (розраховано за [16, 42])

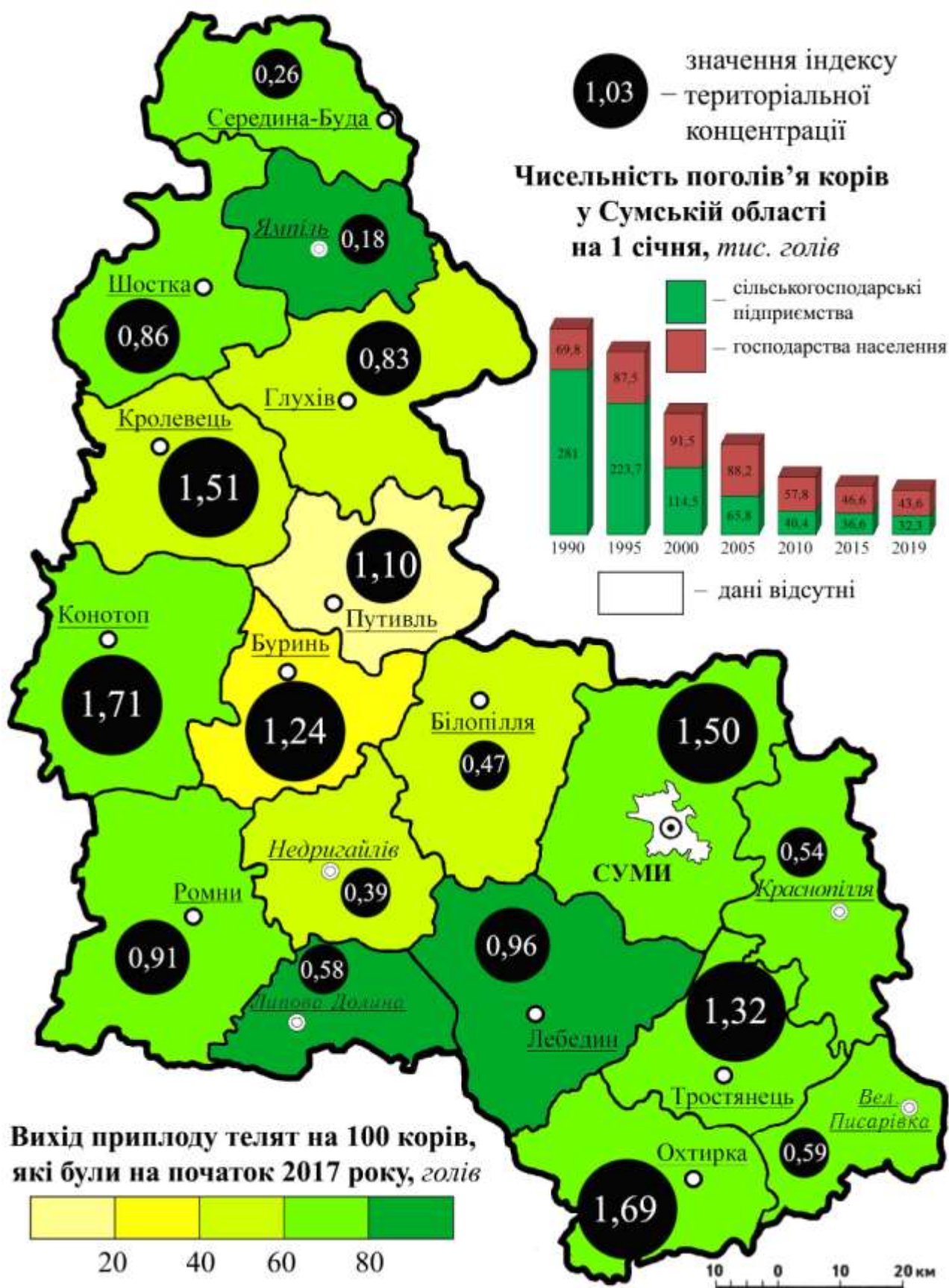

Рис. 2.22. Територіальна концентрація утримання сільськогосподарськими підприємствами корів у 2017 р. за адміністративними одиницями Сумської області (розраховано за [16, 42])

Станом на 1.01.2019 р. у сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення утримується приблизно однакова чисельність поголів'я ВРХ – 74,9 *тис. гол.* і 71,4 *тис. гол.* відповідно. При цьому, порівняно із аналогічною датою попереднього року, у сільськогосподарських підприємствах поголів'я ВРХ скоротилося на 4,9%, а у господарствах населення – зросло на 0,7%.

Близькі риси має територіальна концентрація чисельності поголів'я корів (рис. 2.22), яке переважно сконцентроване у Конотопському ($I_{\text{ТК}} = 1,71$) і Охтирському ($I_{\text{ТК}} = 1,69$), а також у Сумському та Кролевецькому районах ($I_{\text{ТК}} = 1,50-1,51$). Взагалі ж більша частина поголів'я корів сьогодні утримується в господарствах населення 43,6 *тис. голів*, проти 32,3 *тис. гол.* у сільськогосподарських підприємствах. Протягом 2018 р. поголів'я корів у Сумській області скоротилося на 5,7%, у т.ч. в сільськогосподарських підприємствах – на 4,7%, і у господарствах населення – на 6,4%.

Найменша концентрація поголів'я корів у сільськогосподарських підприємствах характерна для північних районів області – Ямпільського (0,18) і Середино-Будського ($I_{\text{ТК}} = 0,26$).

Натомість господарства Ямпільського району мають найбільшу продуктивність з вирощування телят. У сільськогосподарських підприємствах цього району, як і Лебединського на 100 корів, які були на початок року, вихід приплоду телят становить 93 голови. Високими показниками телятництва вирізняються й господарства Липоводолинського, Охтирського, Шосткинського, Тростянецького, Краснопільського і Сумського районів, де на 100 корів отримують 70-80 телят (при середньообласному показнику 60 телят). Найгірші показники з вирощування молодняку ВРХ – у сільськогосподарських підприємствах Глухівського, Недригайлівського, Білопільського, Кролевецького районів, де на 100 корів, які були на початок року, вихід приплоду телят становить 40-45 *гол.*, а у Буринському районі – навіть менше 40 *голів*.

Молочне скотарство – провідна галузь тваринництва, що забезпечує значну частину валової продукції сільськогосподарського виробництва, повноцінне харчування населення, рівномірне надходження коштів протягом року, а також сприяє підвищенню родючості ґрунтів. Середній надій молока на одну корову у 2018 р. становив 5041 *кг*, проти 5276 *кг* – у 2017 р. Крупними господарствами з виробництва молока є ТОВ «Молоко вітчизни»¹

¹ Наприклад, у ТОВ «Молоко Вітчизни» загальна чисельність поголів'я становить 6011 *голів*, у т.ч. 1800 *гол.* корів чорно-рябої, червоно-рябої української і голштинської порід. Надій молока на одну корову за підсумками 2018 р. – 11500 *кг*.

(Конотопський район), ТОВ «Велетень» (Глухівський район), ТДВ «Маяк» (Тростянецький район), Підліснівська філія ПрАТ «Райз-Макисмко», ТОВ АФ «Лан» та СВК АФ «Перше Травня» (Сумський район) (рис. 2.23).

Рис. 2.23. Утримання корів на фермі ТОВ «Велетень» (ліворуч), б) доїльна зала у ТОВ «Молоко Вітчизни» (праворуч)

При всій неоднорідності адміністративних районів області, у молочному виробництві традиційно виділяються Конотопський, Сумський, Роменський, Охтирський, Глухівський, Буринський, Тростянецький, Лебединський райони, у кожному з яких сільськогосподарськими підприємствами виробляється понад 100 тис. ц молока, причому в Конотопському та Сумському районах обсяги виробництва молока наближалися до 300 тис. ц (рис. 2.24). Дещо втратив позиції Путивльський район, який раніше входив до числа лідерів з виробництва молока. Найменше виробництво цієї продукції, як і поголів'я ВРХ та корів, у Середино-Будському і Ямпільському районах, – лише 5-10 тис. ц молока.

Як і чисельність поголів'я корів, так і більша частина молока сьогодні виробляється у господарствах населення – 236,6 тис. т, проти 173,9 тис. т молока, вироблених за 2018 р. у сільськогосподарських підприємствах. У названому році, порівняно з попереднім, виробництво молока у Сумській області скоротилося на 1,3%, тобто значно менше, ніж чисельність поголів'я корів, які дають основну частину товарного молока. Протягом останніх років середній надій молока перевищував 5000 кг на корову, тоді як у 2000 р. цей показник не перевищував 2000 кг.

Дещо відмінною є географія свиначства. Найбільш чисельним поголів'я свиней є у господарствах Сумського (18,1 тис. голів), Краснопільського (12,5 тис. голів) і Лебединського районів (7,4 тис. голів). Відповідно у цих же районах і найвища реалізація свиней на забій (27,8, 16,3 і 4,5 тис. ц відповідно). Варто відзначити, що у окремих районах (Кролевецький, Путивльський, Шосткинський) сільськогосподарські підприємства взагалі не займаються свиначством (рис. 2.25).

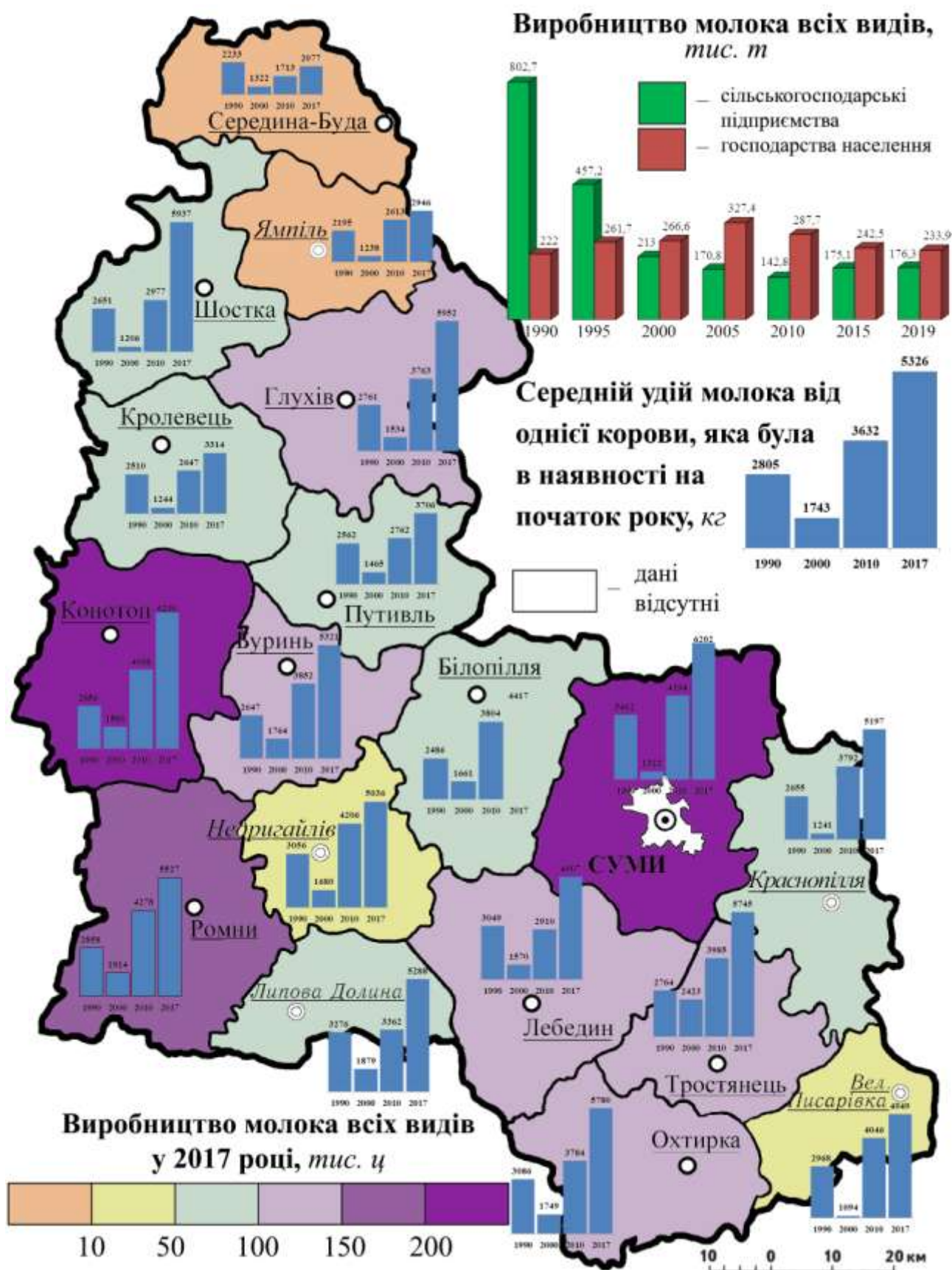

Рис. 2.24. Виробництво молока у всіх категоріях господарств у 2017 р. за адміністративними одиницями Сумської області (розраховано за [42])

Разом з тим, в області є можливості значно збільшити виробництво свинини за рахунок збільшення продуктивності свиногоголів'я. Нарощування виробництва свинини варто проводити за рахунок відновлення свинарської галузі з використанням кращого генетичного потенціалу, пристосованого до місцевих умов годівлі та утримання.

Як і чисельність поголів'я ВРХ і корів та виробництва молока, так і основна частина поголів'я свиней сьогодні виробляється у господарствах населення – 63,5 *тис. голів*, проти 51,2 *тис. голів*, що вирощувалися протягом 2018 р. у сільськогосподарських підприємствах. Хоча протягом названого року у підприємствах чисельність поголів'я свиней зросла на 0,2%, а у господарствах населення скоротилося на 0,5%.

За показниками територіальної концентрації поголів'я свиней у сільськогосподарських підприємствах вирізняються Сумський ($I_{\text{ТК}} = 3,18$) і Краснопільський ($I_{\text{ТК}} = 3,47$) райони. Тут розташовані лідери у галузі свинарства: ТОВ АФ «Вперед» (с. Миколаївка Сумського району) та ТОВ «Краснопільський м'ясо-молочний комплекс» (с. Лісне), де вирощується близько 10 *тис. гол.* свиней у кожному. Високим є значення $I_{\text{ТК}}$ поголів'я свиней і на землях Сумської міської ОТГ ($I_{\text{ТК}} = 1,74$).

За показником живої маси, найбільше свинини вирощується у сільськогосподарських підприємствах Сумського району (32,1 *тис. ц*), а також Краснопільського (17,5 *тис. ц*) і Лебединського (5,3 *тис. ц*). Пріоритетними напрямками прискорення розвитку свинарства, інтенсифікації цієї галузі повинні стати зміцнення кормової бази, підвищення рівня і повноцінності годівлі тварин в громадському секторі. Для повного забезпечення свиногоголів'я кормами, необхідно виробляти їх щорічно в межах 120 центнерів кормових одиниць на кожную складну основну свиноматку [41].

Географія вівчарства та козівництва. У сільськогосподарських підприємствах Сумської області утримується близько 5 *тис. гол.* овець. Основна частина овечого поголів'я вирощується у Охтирському районі, де утримується понад 2 *тис.* цих тварин.

Відносно велике поголів'я овець вирощується також у господарствах Конотопського, Білопільського і Шосткинського районів. Взагалі не займаються розведенням овець та кіз у господарствах Кролевецького, Липоводолинського, Путивльського, а також Сумського і Тростянецького районів. Також господарства Сумської області утримують дуже невелику кількість кіз; основна ж частина поголів'я цих тварин вирощується у господарствах населення.

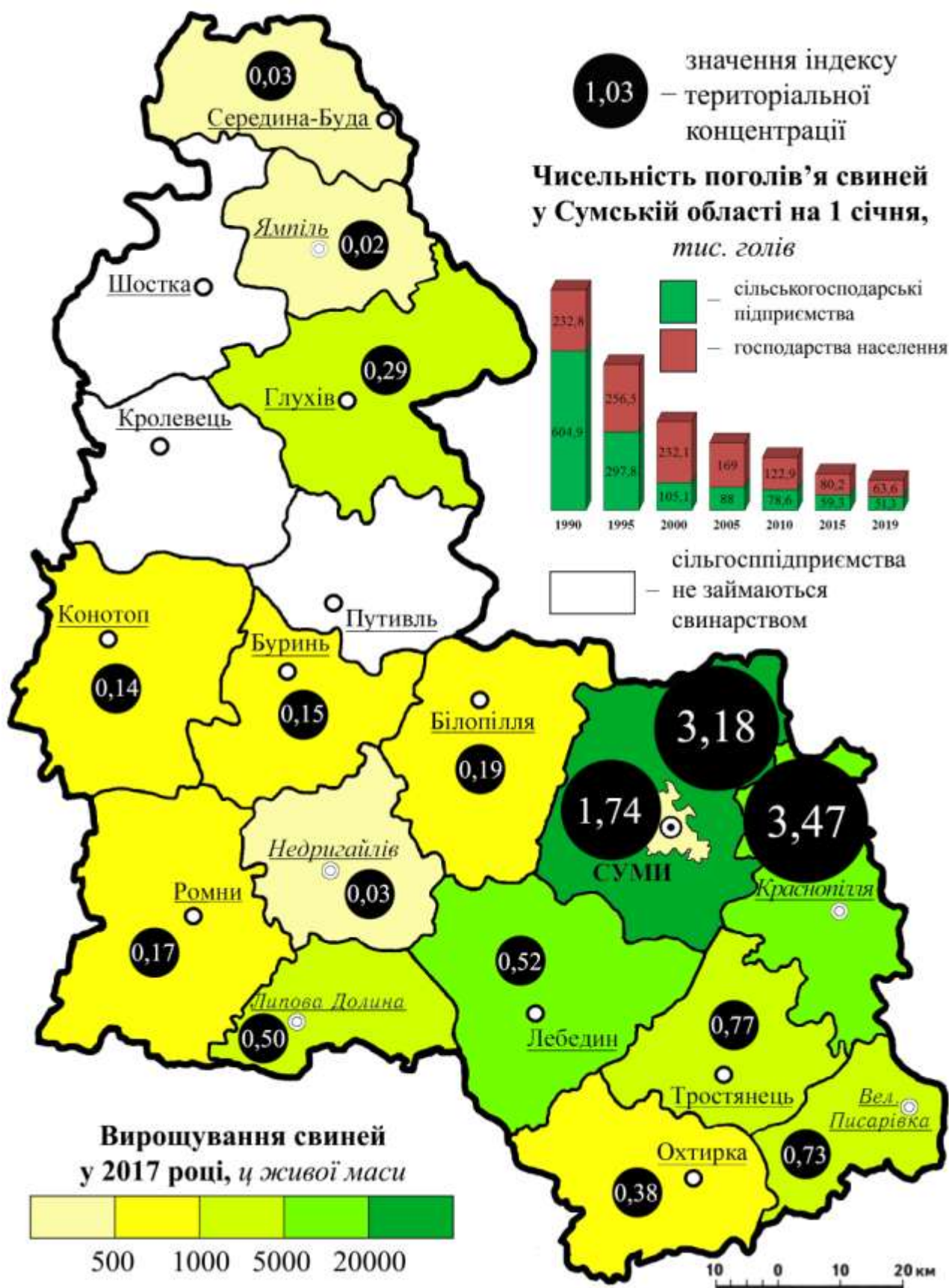

Рис. 2.25. Територіальна концентрація вирощування сільськогосподарськими підприємствами свиней у 2017 р. за адміністративними одиницями Сумської області (розраховано за [16, 42])

Географія конярства. Конярство, як і вівчарство та козівництво, не належить до провідних галузей тваринництва у Сумській області. Поголов'я коней поступово скорочується (*див. додаток Ж*), що пояснюється зменшенням їх ролі у сільському господарстві. Всього у Сумській області станом на 1.01.2018 р. нараховується 6,9 *тис.* коней, основна частина яких знаходиться у господарствах населення. У сільськогосподарських підприємствах утримується лише 816 коней. За поголів'ям коней виділяються сільгосппідприємства Охтирського і Лебединського районів; відносно великою їх чисельність є також у Липоводолинському, Сумському, Кролевецькому і Роменському районах. Практично відсутні коні у сільськогосподарських підприємствах Глухівського, Путивльського, Ямпільського і Шосткинського районів.

Незважаючи на зменшення чисельності поголів'я коней, у Сумській області проводиться племінна робота у цій галузі. Наприклад, вирощування чистокровних і напівкровних коней ахалтекинської породи здійснюється на племінній конфермі «Ахалтекинець України» (с. Жолдаки Конотопського району). Перший Сумський племінний кінний завод, що у с. Патріотівка Лебединського району, спеціалізується на розведенні української верхової та орловської рисистої порід коней. В обох випадках вирощування коней поєднується з рекреаційно-туристською діяльністю.

Географія птахівництва. Птахівництво нерівномірно розвинене за адміністративними одиницями Сумської області. Ця галузь взагалі відсутня у сільськогосподарських підприємствах дванадяти районів (Білопільському, Буринському, Великописарівському, Глухівському, Краснопільському, Кролевецькому, Лебединському, Охтирському, Середино-Будському, Тростянецькому, Шосткинському, Ямпільському). На жаль, варто відзначити втрати, що сталися у птахівництві останніми роками – наприклад, у сільгосппідприємствах Білопільського району ще у 2014 р. нараховувалося близько 50 *тис. гол.* птиці, а Лебединського – понад 15 *тис.* Станом на 1.01.2018 р. найчисельнішим поголів'я птиці було у сільськогосподарських підприємствах Сумського району (понад 700 *тис. голів*). Провідним підприємством птахівничої галузі є ТОВ «Авіс-Україна» (с. Косівщина Сумського району), де утримується більше 600 *тис. гол.* курей яєчних порід, а пташники оснащені сучасним автоматизованим обладнанням кращих світових виробників таких, як «SALMET», «Big Dutchman» (*рис. 2.26*). Крім них підприємство має 18,0 *тис. га* сільгоспугідь, де вирощується кукурудза і соя – сировина для виробництва власного комбікорму, яке здійснюється на власному комбікормовому заводі продуктивністю 29,2 *тис. т* на рік. Значним є поголів'я птиці також у сільськогосподарських підприємствах Конотопського,

Липоводолинського, Недригайлівського (47 тис. голів), Путивльського і Роменського районів.

Рис. 2.26. Вирощування курей у ТОВ «Авіс-Україна»

Назване вище ТОВ «Авіс-Україна» є найбільшим у Сумській області виробником яєць – за підсумками 2017 року тут їх вироблено більше 80 млн. шт (або 50% від яєць вироблених у сільськогосподарських підприємствах регіону). Продукція компанії реалізується на українському ринку під шістьма торговими марками (рис. 2.27).

Рис. 2.28. Курячі яйця – продукція ТОВ «Авіс-Україна» (ліворуч) та ТОВ «Птахопродукт-2007» (праворуч) [6, 43]

Потужним виробником яєць також є ТОВ «Птахопродукт-2007», яке об'єднує виробництва, розташовані у Недригайлівському і Липоводолинському районах (три птахофабрики з об'ємом виробництва курячих яєць до 5 млн. шт/місяць, комбікормовий завод з виробництвом комбікорму 1600 т/місяць,

одночасним зберіганням до 5 тис. т зерна, а також сушку для зерна потужністю 150 т/добу [6, 43].

Крім реалізації через торгівельну мережу, яйця птиці також надходять на інкубацію – щорічно інкубаторними підприємствами області реалізується до 1 млн. гол. молодняку птиці господарствам населення.

Географія бджільництва. Утримування бджіл та вирощування меду здійснюється як у сільськогосподарських підприємствах, так і господарствах населення (за підсумками 2017 р. у сільгоспідприємствах вироблено 38 т меду, а у господарствах населення – понад 3 тис. т). У сільгоспідприємствах Сумської області станом на 1.01.2018 р. утримується 1760 бджолосімей, основна частина яких припадає на господарства Краснопільського (346 бджолосімей), Охтирського (316), Сумського (204), Роменського (164 бджолосім'ї) районів. Також бджільництво розвинене у сільськогосподарських підприємствах Конотопського, Липоводолинського і Недригайлівського районів (понад 100 бджолосім'ї у кожному). Натомість господарства Буринського, Глухівського, Путивльського, Тростянецького і Шосткинського районів взагалі не займаються бджільництвом.

Варто відзначити, що бджільництво одна з небагатьох галузей тваринництва, які розвиваються (передусім за рахунок господарств населення). За підсумками 2017 р. Сумська область посідала 11 місце серед регіонів України за обсягами виробленого меду, а його збір за усіма категоріями господарств склав 195,8% до рівня 1990 р. (у т.ч. в господарствах населення 300%, у сільськогосподарських підприємствах – лише 6,7%) [42].

РОЗДІЛ 3. ФЕРМЕРСЬКІ ГОСПОДАРСТВА ТА ОБСЛУГОВУЮЧІ КООПЕРАТИВИ У СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Фермерське господарство – це форма вільного підприємництва, що функціонує в межах недержавного укладу, зі створенням юридичної особи з використанням приватного та (чи) орендованого майна (земельної ділянки, водних об'єктів, виробничих будівель, іншого нерухомого майна) та інших засобів виробництва на основі праці засновника(ів) і членів його(їх) родин із можливістю залучення найманих працівників, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, переробляти її, реалізовувати та (чи) виконувати інші види агробізнесової діяльності з метою отримання прибутку [15]. Фермерські господарства виникли шляхом виходу їхніх власників із сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм власності.

Як уже вказувалося, станом на 1.01.2019 р. у Сумській області нараховується 649 фермерських господарств, причому починаючи з 1995 р. їх кількість скорочується (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Наявність фермерських господарств за адміністративними одиницями Сумської області (на кінець року) [35, 40]

Адміністративна одиниця	Роки					
	1995	2000	2005	2010	2015	2018
Сумська область	956	797	728	730	721	649
м. Суми	4	4	4	15	11	9
Білопільський	53	46	49	45	45	41
Буринський	106	93	101	97	102	91
Великописарівський	54	48	38	40	41	40
Глухівський	54	36	23	16	20	18
Конотопський	120	75	65	66	61	59
Краснопільський	24	42	33	38	42	38
Кролевецький	58	39	30	32	19	19
Лебединський	31	37	57	68	62	55
Липоводолинський	23	50	42	48	60	58
Недригайлівський	41	29	27	23	21	18
Охтирський	25	26	19	17	20	13
Путивльський	93	43	33	21	17	10
Роменський	48	60	80	66	74	66
Середино-Будський	5	1	-	-	2	2
Сумський	155	115	74	80	70	64
Тростянецький	28	19	17	21	21	17
Шостинський	8	10	11	8	11	12
Ямпільський	26	24	25	29	22	19

Проте в окремих районах області протягом 1995-2018 рр. кількість фермерських господарств збільшилась. Так, в Шосткинському районі їх кількість зросла з 8 до 12, а у Липоводолинському районі – з 23 до 58 господарств.

Головним засобом виробництва продукції фермерства є землі різного сільськогосподарського призначення. Площі сільськогосподарських угідь, що знаходиться у користуванні фермерських господарств області, наведені у *табл. 3.2*.

Таблиця 3.2

Площа сільськогосподарських угідь у фермерських господарствах Сумської області
(на кінець року, га) [35, 40]

Адміністративна одиниця	Рік					
	1995	2000	2005	2010	2015	2016
Сумська область	26192	42033	88563	105911	117288	120217
м. Суми	10	11	193	794	748	821
Білопільський	1954	3747	12043	8829	9285	9636
Буринський	3379	4132	13271	19162	21414	21294
Великописарівський	1420	2579	7442	9997	9982	10819
Глухівський	1608	1435	3462	1432	1835	1796
Конотопський	4139	3196	4380	4818	5044	5364
Краснопільський	657	4481	7862	8355	8440	8070
Кролевецький	1597	2039	1103	1755	1500	2066
Лебединський	1089	2081	5620	6020	5510	5061
Липоводолинський	911	2167	2942	4074	6134	6171
Недригайлівський	1151	1111	1376	1035	1251	1330
Охтирський	678	3000	1184	3218	4110	5582
Путивльський	2690	1293	2052	1749	1209	1032
Роменський	1486	5691	18223	18283	19119	19292
Середино-Будський	162	33	–	–	415	402
Сумський	1863	2446	4299	10840	13509	13899
Тростянецький	697	815	828	1488	1265	1187
Шостинський	130	1256	1721	2514	4689	5451
Ямпільський	571	520	562	1548	1829	944

Як видно з *табл. 3.2*, незважаючи на зменшення загальної кількості фермерських господарств за період з 1995 по 2016 рр., площа сільськогосподарських угідь, які знаходяться у їх користуванні, по області збільшилась на 94025 га (у 4,6 рази). Іншими словами, відбувається укрупнення господарств цього типу. Найбільшу площу сільськогосподарських угідь фермерські господарства обробляють у Буринському (21,3 тис. га) та Роменському (19,3 тис. га) районах, де таких господарств найбільше. Якщо у 1995 р. середній розмір фермерського господарства становив 27,4 га, то у 2017 р. кожне господарство такого типу в середньому обробляло уже більше 185 га. Найкрупнішими ж є господарства Шосткинського і Охтирського

районів, де середній розмір фермерського землеволодіння становить 430-450 га. Найдрібнішими ж земельними ділянками володіють фермери Ямпільського району (менше 50 га), а також господарства Недригайлівського і Тростянецького районів, де середній розмір фермерського земельного угіддя становить 70-75 га.

Найбільшими темпами збільшення площ сільськогосподарських угідь, що знаходяться у користуванні фермерських господарств, відбулося у сільських населених пунктах, підпорядкованих Сумській міськраді (з 10 до 821 га), а також у Шосткинському (зі 130 га до 5451 га), Роменському (зі 1486 га до 19292 га) і Краснопільському районах (із 657 до 8070 га). Разом з тим, є адміністративні райони, де площі земельних угідь, що знаходяться у користуванні фермерів, протягом 1995-2016 рр. практично не зросли, як от у Конотопському, Кролевецькому, Недригайлівському, Глухівському, або навіть зменшилися, як у Путивльському районі (з 2690 га до 1032 га).

Основним показником, що характеризує діяльність будь-якого сільськогосподарського підприємства є виробництво продукції. Дані про виробництво сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах Сумської області за їх видами представлено у *табл. 3.3*.

Таблиця 3.3

**Виробництво сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах
Сумської області (*m*) [35, 40]**

Продукція	Рік					
	1995	2000	2005	2010	2015	2017
Зернові культури	28043	31434	104847	105875	329260	378540
Цукрові буряки	38392	47419	63249	42066	37590	39920*
Соняшник	207	612	2371	13080	53760	59970
Картопля	588	413	982	1337	1930	650
Овочі	160	494	189	55	350	110*
М'ясо (у забійній вазі)	152	44	183	373	390	500
Молоко	942	504	4757	9200	9784	17500
Яйця, <i>тис. шт</i>	422	290	—	—	4808	17755*
Вовна	—	—	2	4	1	1*

* за підсумками 2016 р.

Дані *табл. 3.3* свідчать, що фермерські господарства Сумської області надають перевагу виробництву продукції рослинництва (у фермерських господарствах Глухівського, Недригайлівського і Тростянецького районів, а також у населених пунктах, що входять до складу Сумської міської ОТГ, взагалі не займаються тваринництвом). Найбільшу частку у рослинницькій продукції посідають зернові й зернобобові культури та соняшник, на які припадає і найбільша частка посівних площ (*рис. 3.1*).

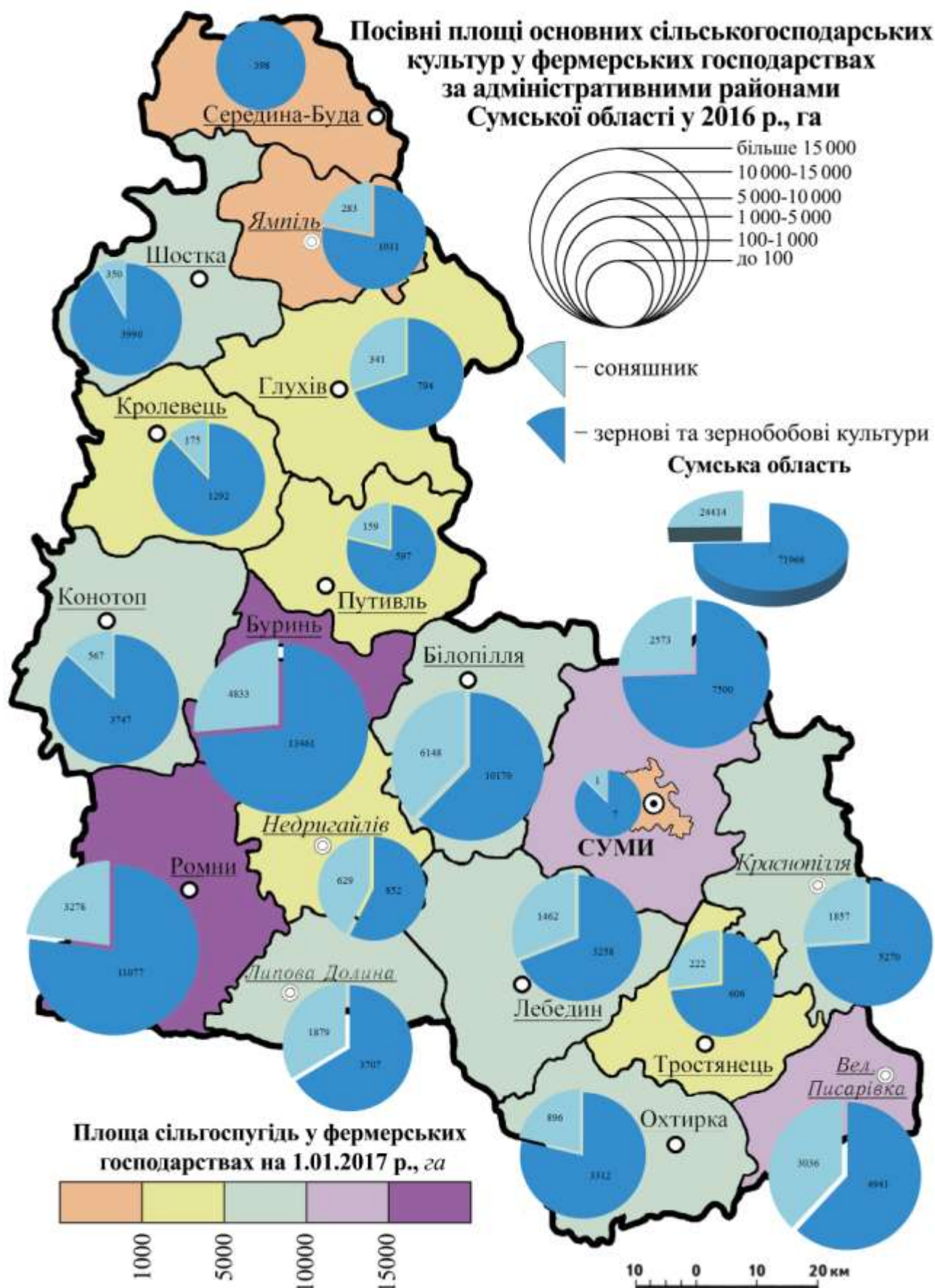

Рис. 3.1. Сільськогосподарські угіддя та посівні площі фермерських господарств Сумської області [36]

Як бачимо з *рис. 3.1*, зернові й зернобобові, передусім кукурудза, є головною групою культур для фермерів у всіх районах Сумської області. У Шосткинському, Кролевецькому, Путивльському, Ямпільському, Конотопському районах і фермерських господарствах сільських населених пунктів, що входять до складу Сумської ОТГ, частка зернових і зернобобових культур у загальній структурі посівних площ перевищує 70%, а у Середино-Будському районі фермери узагалі вирощують лише їх.

Зрозуміло, що збільшення площ фермерських землеволодінь, а відповідно й посівних площ, визначило зростання валового збору сільгоспкультур. Так, протягом 1995-2017 рр. виробництво зернових і зернобобових зросло з 28,043 тис. т до 378,54 тис. т, або більше, ніж у 10 разів. Однак найбільш вражаюче за цей же період збільшилось виробництво соняшнику – з 207 т до 59,97 тис. т, або майже у 300 разів.

Виробництво фермерами окремих видів продукції тваринництва також зростає, хоча й меншими темпами, ніж у галузі рослинництва. Так виробництво молока у фермерських господарствах протягом 1995-2017 рр. збільшилося у 19 разів, виробництво м'яса – у 3,3 рази. Виробництво яєць птиці фермерськими господарствами, яке 2005 р. було призупинилося, з 2015 р. поновилося й за підсумками 2016 р. досягло 17,8 млн. шт, що у 42 рази більше, порівняно із 1995 р.

У Сумській області станом на 1.01.2019 р. зорганізувалися й діють сільськогосподарські кооперативи¹, у т.ч. 9 виробничих і 48 обслуговуючих (з них діючих – 18) [32]. Останні за основними напрямками діяльності поділяються на кооперативи з обробітку землі – 9, молочарські – 6, плодоовочевий, з надання послуг, і з вирощування квасолі та гарбузів – по 1 кооперативу.

¹ Сільськогосподарський кооператив – добровільне об'єднання фізичних і юридичних осіб в іншу юридичну особу на засадах членства, об'єднання пайових внесків, участі у спільній сільськогосподарській виробничій діяльності та обслуговуванні переважно членів кооперативу.

ВИСНОВКИ

Сільське господарство – галузь спеціалізації Сумської області. У 2017 р. обсяг виробництва валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств (розрахунково у постійних цінах 2010 р.) становив 10,2 млрд. грн. (4,1% загальноукраїнського виробництва продукції сільського господарства). Обсяг виробництва сільгосппродукції по Сумській області у розрахунку на одну особу населення склав 9215 грн. (в середньому по Україні – 5805 грн.). У 2018 р. обсяг виробництва валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств Сумщини, розрахований у постійних цінах 2010 р., зріс до 11,4 млрд. грн. У розрахунку на одну особу населення обсяг виробництва сільгосппродукції у Сумській області становив 10352 грн. (у середньому по Україні – 6321 грн.).

На території Сумської області сформувався достатньо потужний агропромисловий комплекс (АПК) представлений рядом галузевих АПК як рослинницьких, так і тваринницьких.

Рослинництво є головною галуззю сільського господарства регіону. За підсумками 2018 р. вирощено 44701 тис. ц зернових та зернобобових культур, у т.ч. 32733,9 тис. ц кукурудзи на зерно, 9069 тис. ц пшениці, 1851,7 тис. ц ячменю. Також було зібрано 1400,8 тис. ц цукрового буряку, 6210,3 тис. ц соняшнику, 515,3 тис. ц ріпаку, 3130,3 тис. ц сої, викопано 10007 тис. ц картоплі, зібрано 1980,9 тис. ц овочів відкритого ґрунту, 212,4 тис. ц урожаю плодових та ягідних культур.

Серед рослинницьких галузевих АПК¹ слід виділити: зернопродуктовий, цукробуряковий, олійнопродуктовий, картоплепродуктовий, плодоовочевий, луб'янопромисловий (льонопромисловий), кормопромисловий. Основою цих АПК є відповідні галузі рослинництва: зернове господарство, бурякосіяння, вирощування соняшнику, картоплярство, овочівництво, вирощування луб'яних культур (перш за все, льону-довгунця). До того ж, всі зазначені вище рослинницькі АПК мають певну обслуговуючу сферу: виробництво мінеральних добрив, насінництво, відповідне наукове обслуговування. У зв'язку з цим, особливо слід відзначити Глухівський науково-дослідний інститут луб'яних культур НААНУ, який займається проблемами коноплярства та льонарства – єдиний на Україні науковий заклад подібного профілю. Разом з тим, окремі обслуговуючі сегменти, як от сільськогосподарське машинобудування, виявилися значною мірою втраченими.

¹ Назви галузевих АПК наводяться за книгою Пістун М. Д., Гуцал В. О., Провотар Н. І. «Географія агропромислових комплексів». Київ, Либідь, 1997. 200 с.

Переробна сфера рослинницьких АПК в області представлена в основному підприємствами та цехами харчової промисловості (мукомельно-круп'яна, м'ясна, молокопереробна, олійна). У той же час луб'яно-промисловий (льонопромисловий) АПК, не зважаючи на те, що він вважався одним із найперспективніших в області, поки що не отримав належного розвитку. Крім того, повністю чи практично повністю втраченими виявилися цукрова, плодоовочево-консервна, спиртова промисловість.

Зернове господарство області – важливе джерело підвищення продуктивності тваринництва, адже є сировиною для комбікормової промисловості. Остання представлена кількома комбікормовими заводами, наприклад, ТОВ «Кролевецький комбікормовий завод», ПрАТ «Сумський комбікормовий завод» та цехами з виробництва комбінованих кормів, хоча свого часу у регіоні працювало близько 20 міжгосподарських комбікормових заводів.

У 2018 р. на Сумщині вироблено 66,7 *тис. т* м'яса (реалізація худоби та птиці на забій у живій масі), 410,1 *тис. т* молока та 390,8 *млн. шт* яєць. Середній надій молока у 2018 р. становив 5041 *кг* проти 5276 *кг* – у 2017 р. Станом на 1 січня 2019 р. чисельність поголів'я худоби та птиці в усіх категоріях господарств становила: великої рогатої худоби – 146,1 *тис. гол.* (у т.ч. корів – 75,9 *тис. голів*), свиней – 114,7 *тис. голів*, овець та кіз – 41,0 *тис. голів*, птиці – 4902,0 *тис. голів*.

Аналіз стану розвитку тваринництва у Сумській області свідчить про те, що за останні роки в господарствах усіх форм власності спостерігається підвищення продуктивності дійного стада, яйценоскості птиці та інших показників, що характеризують продуктивність тваринницької галузі. Пріоритетним напрямом у молочному скотарстві є розвиток великотоварного виробництва шляхом створення крупних модернізованих тваринницьких ферм, комплексів з установкою доїльних залів, молокопроводів, роботів-доярів.

Галузеві *тваринницькі* АПК традиційно представлені м'ясопродуктовим, молокопродуктовим та яйцепродуктовим комплексами, які базуються на скотарстві, свинарстві й птахівництві. Переробна сфера найбільш повно представлена у м'ясопродуктовому (м'ясна промисловість) та молокопродуктовому комплексі (різноманітні галузі молочної промисловості).

Як і у рослинництві, тваринницькі АПК Сумської області також мають певну обслуговуючу сферу, наприклад, уже згадане виробництво комбікормів, племінна справа (перш за все, з великою рогатою худобою та іншими групами сільськогосподарських тварин). Інші тваринницькі АПК – хутропромисловий, вовняно-промисловий, бджолопродуктовий представлені на території області

досить обмежено, головне їх виробництво сконцентроване переважно в особистих підсобних господарствах.

На території області традиційно виділялися такі сільськогосподарські зони:

1) зона м'ясо-молочного тваринництва, картоплярства, льонарства та зернового господарства, яка включала північні райони області (Середино-Будський, Шосткинський, Ямпільський, Глухівський, Кролевецький);

2) зона м'ясо-молочного скотарства, свинарства, бурякоцукрового виробництва, зернового господарства, що охоплювала північну частину лісостепу (Конотопський, Путивльський райони);

3) зона м'ясо-молочного скотарства, свинарства, бурякоцукрового виробництва, зернового господарства з посівами кукурудзи та соняшнику займала більшу частину Сумського лісостепу (Охтирський, Білопільський, Буринський, Великописарівський, Краснопільський, Лебединський, Липоводолинський, Недригайлівський, Роменський, Сумський, Тростянецький райони).

Однак сьогодні відмінності у зональній спеціалізації між окремими адміністративними одиницями суттєво стерлися, особливо у рослинництві. Це підтверджується структурою посівних площ, де майже повсюдно переважають кукурудза та соняшник. Загальна посівна площа в Сумській області у 2014 р. складала 1086,3 тис. га, у 2016 р. вона зросла до 1114,9 тис. га, а у 2018 р. іще на 44,8 тис. га – до 1159,7 тис. га, основна частина яких – 641,6 тис. га використовується під посіви зернових та зернобобових культур (з них на власне зернобобові припадає лише 15,3 тис. га). Із 2000 по 2018 роки посівна площа змінювалася непропорційно для різних груп культур. Так, за вказаний час, площі, відведені під посіви зернових і зернобобових, зросли на 93,1 тис. га (з 548,5 до 647,3 тис. га). Основну частину у їх складі починає займати кукурудза на зерно – 368,1 (57,4 % площ, відведених під посіви зернових і зернобобових культур), хоча пріоритетним для Сумщини в рослинництві завжди було вирощування озимої пшениці, під урожай якої у 2016 р. було відведено 218,6 тис. га, а у 2018 р. – лише 181,6 тис. га.

Площа під посівами технічних культур з 2001 по 2018 р. в Сумській області збільшувалась, перш за все, завдяки збільшенню посівних площ ріпаку, сої і соняшнику. Завдяки цим культурам за вказаний період площа посівів технічних культур у регіоні зросла у 3 рази і досягла 372,8 тис. га. Основну частину (52%) посівних площ технічних культур у регіоні займає соняшник на зерно – 210,8 тис. га. Протягом 2014-2016 рр. площі сільгоспугідь, що відведені під цю культуру, зросли на 38,3 тис. га. Зростають також площі, відведені під сою (від 52,5 тис. га у 2010 р. до 137 тис. га у

2018 р.), яка вийшла за цим показником на друге місце серед технічних культур.

Відповідно посівна площа кормових культур за період з 2001 по 2018 рр. зменшилась у 4,5 рази – до 74,0 тис. га, а землі, які використовувались для цих культур раніше, пішли в обробіток під зернові та, особливо, технічні культури. Посіви соняшника та сої набагато перевищують посівні площі, що відводяться під урожай традиційних і найбільш відповідних природним умовам Сумщини цукрових буряків (посівна площа у 2018 р. лише 3,4 тис. га) і картоплі (59,2 тис. га) разом узятих.

У сучасних умовах у відсотковому співвідношенні на зернові та зернобобові культури припадає 55,3%, на технічні культури – 32,1% і на кормові культури – 6,3% посівних площ (решту угідь відведено під урожай коренеплодів і бульбоплодів, овочевих та баштанних культур). Якщо порівняти ці частки з аналогічними, але станом на 1990 рік, то тоді на зернові та зернобобові культури припадало 44,7%, на технічні культури – 21,3%, на кормові – 34%. Це свідчить про те, стрімко збільшилась посівні площі, зайняті під зернові й зернобобові культури та технічні культури, натомість частка сільгоспугідь, відведених під кормові культури, різко скоротилась. Відтак навіть у районах, що раніше спеціалізувалися на бурякоцукровому виробництві й картоплярстві замість цукрових буряків та картоплі на сьогодні ми спостерігаємо переважання посівів фуражного та продовольчого зерна і олійних культур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атлас вчителя / Ж. Бонк, І. Дрогушевська, І. Європіна та ін. К.: ДНВП «Картографія», 2010. 328 с.
2. Атлас почв Украинской ССР. / Под ред. Крупского Н. К., Полупана Н. И. К. Урожай, 1979. 160 с.
3. Атлас природных условий и естественных ресурсов Украинской ССР. М.: ГУГК при Совете министров СССР, АН УССР. 1978. 184 с.
4. Атлас Сумської області. Київ. Укргеодезкартографія, 1995. 40 с.
5. Валове виробництво сільськогосподарських культур у 2002-2018 роках по всіх категоріях господарств / [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.apk.sm.gov.ua/images/docs/n/ros/valove%20virobnictvo2018.xls> (дата звернення: 28.07.2019 р.)
6. Вертіль О. «Птахопродукт-2007»: економіка виробництва плюс якісна продукція / [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ptahoprodukt-2007-ekonomika-virobnictva-plyus-yaki/> (дата звернення: 28.07.2019 р.)
7. Виробництво культур зернових і зернобобових у підприємствах Сумської області по містах обласного значення та районах у 2018 році / [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=935&level=3> (дата звернення: 28.07.2019 р.)
8. Виробництво сільськогосподарських культур за категоріями господарств у Сумській області у 2018 році / [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=934&article_id=11156 (дата звернення: 28.07.2019 р.)
9. Виробництво основних видів продукції тваринництва за категоріями господарств у Сумській області у 2018 року / [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=958&article_id=11016 (дата звернення: 28.07.2019 р.)
10. Виробництво соняшнику у підприємствах Сумської області по містах обласного значення та районах / [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=936&level=3> (дата звернення: 28.07.2019 р.)
11. Вівчарство / [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.apk.sm.gov.ua/index.php/uk/2013-04-18-21-50-35/32-napryamki-diyalnosti/tvarinnitstvo/zagalna-kharakteristika-tvarinnitstva/48-vivcharstvo> (дата звернення: 28.07.2019 р.)
12. Добування водних біоресурсів за видами по регіонах у 2018 році / [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rg/xls/dvbr_U+E_2018.xlsx (дата звернення: 28.07.2019 р.)

13. Доповідь про стан навколишнього природного середовища у Сумській області / Мінприроди України; Державне управління навколишнього природного середовища по Сумській області. Суми, 1992. 195 с.
14. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Сумській області у 2017 році / Департамент екології та охорони природних ресурсів Сумської обласної державної адміністрації. Суми, 2018. 225 с.
15. Заячук М. Д. Геопросторова організація фермерського укладу України : [монографія] / М. Д. Заячук. Чернівці : Букрек, 2015. 520 с.
16. Кількість сільськогосподарських тварин за категоріями господарств у Сумській області на 1 січня 2019 року / [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=888&article_id=11238 (дата звернення: 28.07.2019 р.)
17. Кількість сільськогосподарських тварин на 1 січня 2019 року (попередні дані) / [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/sg/ksgt/ksgt0119.xls> (дата звернення: 28.07.2019 р.)
18. Кліматичний кадастр України / Український науково-дослідний гідрометеорологічний ін-т; Центральна геофізична обсерваторія. Київ, 2006.
19. Корнус А.О. Географія Сумської області: природа, населення, господарство / А.О. Корнус, І.В. Удовиченко, Г.Г. Леонтєва, В.В. Удовиченко, О.Г. Корнус. Суми: ФОП Наталуха А.С., 2010. 184 с.
20. Корнус А. О. Сучасні термічні показники мезоклімату Північно-східного регіону України // Рельєф і клімат : Матеріали II Міжнародної конференції (26-28 вересня, 2018 р.). Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2018. С. 21–22.
21. Корнус А. О. Гідротермічні особливості мезоклімату Північно-Східного регіону України за результатами спостережень 2005–2016 років / А. О. Корнус, Д. В. Ленок // *Наукові записки СумДПУ імені А. С. Макаренка. Географічні науки*. 2017. Вип. 8. С. 14–18.
22. Корнус А.О. Температура повітря у північній частині Сумської області (за результатами спостережень 2005-2015 рр.) / А.О. Корнус, Д.В. Ленок // Мат-ли наук. конф. за підсумками наук.-досл. і наук.-метод. роботи кафедр СумДПУ ім. А.С. Макаренка у 2016 році. Суми : Вид-во СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2017. С. 127.
23. Корнус А. О. До характеристики температурного режиму атмосферного повітря Північно-східного регіону України (за результатами спостережень 2005-2016 років) / А. О. Корнус, Д. В. Ленок // Актуальні проблеми дослідження довкілля. Мат-ли VII Міжнар. наук. конф., 12-14 жовтня 2017 р., м. Суми). Суми : ФОП Цьома С. П., 2017. С. 89–91.

24. Корнус А.О. Структура рослинництва та її відповідність природним передумовам як чинник сталого розвитку агровиробництва (на прикладі Сумської області). Фінансово-облікове забезпечення сталого розвитку аграрного сектора України: колективна монографія / за заг. ред. Л.І. Катан та Н.І. Демчук. Дніпро: Пороги, 2017. Розділ 2, глава 2.4. С. 163–173.

25. Корнус О. Г. Історико-географічні особливості розвитку спиртової промисловості у Сумській області України / А. О. Корнус, О. Г. Корнус, С. І. Сюткін // Zbiór artykułów naukowych z 13 Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej "Science, Research, Development" (Berlin, 30-31.01.2019). – Warszawa, 2019. – S. 40–42.

26. Коровякова Т. Оцінка продуктивності заплавлених лук р. Роменка (Сумська обл.) в умовах господарського користування // Інноваційні технології та інтенсифікація розвитку національного виробництва: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. 16-17 жовтня 2014 р. Тернопіль, Крок, 2014. С. 42–44.

27. Леонтьєва Г. Г. Економічна і соціальна географія Сумської області. Суми: СДПІ ім. А.С. Макаренка, 1999. 88 с.

28. Леонтьєва Г. Г., Корнус А. О. Географія Сумської області: населення і господарство. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2006. 72 с.

29. Нешатаев Б. Н. Особенности природопользования в Сумском Приднепровье во второй половине XIX века и постантропогенные состояния его ландшафтов // *Наукові записки СумДПУ імені А. С. Макаренка. Географічні науки*. 2015. Вип. 6. С. 15–28.

30. Нешатаев Б. Н., Корнус А. А., Шульга В. П. Региональные природно-территориальные комплексы Сумского Приднепровья // *Екологія і раціональне природокористування: Наукові записки*. Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2005. С. 10-31.

31. Нешатаев Б. Н. Физико-географическое районирование Сумской области. Сумы: СГПИ, 1987. 54 с.

32. Перелік діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, зареєстрованих на території Сумської області / [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.apk.sm.gov.ua/index.php/uk/2013-04-18-21-51-02/28-napryamki-diyalnosti/ekonomika/764-perelik-diiuchykh-silskohospodarskykh-obsluhovuiuchykh-kooperatyviv-zareiestrovanykh-na-terytorii-sumskoi-oblasti> (дата звернення: 28.07.2019 р.)

33. Підсумки галузі рослинництва за 2018 рік / [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.apk.sm.gov.ua/index.php/uk/golovna-storinka/1188-pidsumky-haluzi-roslynnytstva-za-2018-rik> (дата звернення: 28.07.2019 р.)

34. Площі, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур за їх видами та по регіонах у 2018 році (остаточні дані) / [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/pvzu/pvzu2018_xl.rar (дата звернення: 28.07.2019 р.)

35. Рослинництво у Сумській області (1995-2018 pp.) / [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=175&level=3> (дата звернення: 28.07.2019 р.)

36. Рослинництво Сумщини у 2017 році : Статистичний збірник / За ред. В.В. Куніциної; Сумське обласне управління статистики. Суми, 2019. 170 с.

37. Сільське господарство України : Статистичний збірник / Київ: Державна служба статистики України, 2018. 245 с.

38. Структура сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами / [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.apk.sm.gov.ua/index.php/uk/2013-04-18-21-51-02/57-napryamki-diyalnosti/ekonomika/infrastruktura-silskykh-terytorii/814-struktura-silskohospodarskykh-pidpriemstv-za-orhanizatsiino-pravovymy-formamy> (дата звернення: 28.07.2019 р.)

39. Сумщина у цифрах : Статистичний збірник / Сумське обласне управління статистики. Ч.1. Суми, 1997. 168 с.

40. Статистичний щорічник Сумської області за 2016 рік. Головне управління статистики у Сумській області. Суми, 2017. 482 с.

41. Сучасний стан галузі тваринництва / [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.apk.sm.gov.ua/index.php/uk/2013-04-18-21-50-35/32-napryamki-diyalnosti/tvarinnitstvo/zagalna-kharakteristika-tvarinnitstva/45-suchasnij-stan-galuzi> (дата звернення: 13.08.2019 р.)

42. Тваринництво Сумщини у 2017 році : Статистичний збірник / За ред. В.В. Куніциної; Сумське обласне управління статистики. Суми, 2019. 97 с.

43. Технічне забезпечення АПК області / [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.apk.sm.gov.ua/images/docs/n/ros/tech-support-region-2018.pdf> (дата звернення: 28.07.2019 р.)

44. ТОВ «Птахопродукт-2007» / [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://ptahoprodukt-2007.uaprom.net/> (дата звернення: 28.07.2019 р.)

45. Тодорова Л. В. Луківництво (лучне кормовиробництво). Природні кормові угіддя України. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.tsatu.edu.ua/ros1/wp-content/uploads/sites/20/lekciya-7.lukivnyctvoluchne-kormovyrobnyctvo.pryrodni-kormovi-uhiddja-ukrayiny.pdf> (дата звернення: 28.07.2019 р.)

Додаток А

Якісний стан основних видів сільськогосподарської техніки та потреба в коштах на її підготовку до проведення комплексу сільськогосподарських робіт (станом на 1.01.2018 р.)

Вид техніки	Амортизаційний термін (років)	Наявність техніки		Відратовали амортизаційний термін		Будуть використувуватись у 2018 році	Використання від наявних, %	3 нх підлягає ремонту	Потреба в коштах на ремонт, тис. грн.	
		всього, одиниць	з них використується у роботі	всього, одиниць	% від наявних	з них використується у роботі			всього	на одну одиницю
Трактори, всього	10	4898	4643	3283	67	3044	92	1987	101347,5	51,0
у т.ч.: К-700, К-701	10	50	48	44	88	42	92	29	1543,2	53,2
Т-150	10	142	128	130	92	119	89	72	4928,2	68,4
Т-150К	10	786	744	717	91	689	92	397	20758,74	52,3
ДТ-75	8	148	117	143	97	124	76	81	3224,4	39,8
ЮМЗ, МТЗ	11	2781	2676	1920	69	1793	94	1154	43034,7	37,3
інші трактори	10	413	341	301	73	235	77	143	6054,1	42,3
у т.ч. іноземного виробництва	10	577	576	111	19	132	92	139	15600,3	112,2
Зернозбиральні комбайни, всього	10	1119	1061	655	59	612	93	593	84867,2	143,1
у т.ч. Дон-1500, Славутин	10	302	284	261	86	243	92	172	13213,2	76,8
СК-5, Сінсей 1200	10	264	235	258	98	227	85	180	13725,4	76,3
іноземного виробництва (John Deere та ін.)	10	505	501	102	20	114	99	243	58086,5	239,0
Бурикозбиральні комбайни, всього	9	79	17	64	81	5	11	5	540	108,0
у т.ч. КС-6, РК-6	9	57	8	46	81	1	5	3	354	118,0
іноземного виробництва	9	25	4	19	76	3	12	2	744	372,0
трьохкозиральні машини	9	52	7	46	88	4	12	3	320	106,7
бурикозавантажувачі	9	37	8	34	92	5	14	6	266,2	44,4
Кормозбиральні комбайни, всього	8	201	171	159	79	137	85	97	7997,3	82,4
у т.ч. іноземного виробництва	8	82	75	61	74	57	89	42	3285,1	78,2
Кукурудзобиральні комбайни	9	49	34	37	76	26	69	26	1830,6	70,4
Важкі лискові борони	6	1037	992	650	63	610	96	498	17533,4	35,2
Культиватори, всього	6	2093	1933	1626	78	1450	94	1008	21841,7	21,7
у т.ч. суцільного обробітку	6	1437	1347	1162	81	1087	97	682	13650,6	20,0
міжрядного обробітку	6	615	558	456	74	448	90	296	7185,4	24,3
Комбіновані ґрунтообробні агрегати	6	227	225	134	59	138	98	117	4336,8	37,1
Сівалки, всього	9	2298	2061	1499	65	1315	89	1077	23324,4	21,7
з них зернові	9	1604	1455	999	62	900	91	712	14342,65	20,1
у т.ч. СЗТ-3,6	9	322	281	257	80	223	87	163	1984,8	12,2
бурикові	9	106	38	83	78	15	15	8	175,9	22,0
кукурудзяні	9	530	523	320	60	313	98	265	6135,71	23,2

Посівні площі основних груп сільськогосподарських культур (усі категорії господарств;
тис. га)

Рік	Зернові та зерно- бобові культури	Технічні культури	Картопля та овоче- баштанні культури	Кормові культури
1985	689,1	153,9	115,2	429,5
1990	609,8	162,4	100,6	489,9
1991	635,3	156,3	103,0	435,9
1992	598,9	151,9	109,5	454,0
1993	590,6	146,0	96,7	462,3
1994	596,6	137,3	89,7	463,4
1995	601,5	146,8	86,5	448,1
1996	607,2	123,3	85,2	445,2
1997	625,6	115,3	85,6	427,1
1998	606,6	106,1	84,4	402,2
1999	578,0	110,1	84,5	379,7
2000	548,5	104,9	90,3	315,8
2001	594,5	94,2	87,4	285,6
2002	546,7	86,9	86,2	273,8
2003	457,4	117,2	86,6	248,8
2004	534,2	95,1	82,2	216,9
2005	539,7	86,9	78,0	203,3
2006	490,8	114,8	75,9	172,1
2007	553,9	128,4	74,6	142,2
2008	667,5	131,6	74,1	121,5
2009	664,9	125,8	74,3	116,3
2010	616,9	187,1	73,8	112,4
2011	670,3	207,6	77,7	103,6
2012	667,0	247,4	78,2	100,3
2013	671,5	269,7	74,4	89,9
2014	635,1	298,3	71,8	84,9
2015	668,3	295,4	69,2	81,0
2016	647,9	325,7	69,6	79,1
2017	613,7	371,3	72,0	78,5
2018	641,6	372,9	71,2	74,0

Динаміка виробництва основних груп сільськогосподарських культур (усі категорії господарств, тис. ц)

Рік	Зернові та зернобобові культури	Цукровий буряк фабричний	Соняшник	Картопля	Овочеві культури	Плодові та ягідні культури
1985	15098,0	22717,0	208,0	13158,2	2314,4	826,5
1990	18867,0	29729,2	267,7	9393,4	1917,0	383,1
1991	14475,0	22166,4	259,4	9683,4	1902,0	65,1
1992	16092,6	18934,9	257,7	9939,7	1472,7	138,2
1993	18484,0	21407,9	182,9	10566,0	1562,1	164,5
1994	16541,3	14879,0	175,5	7887,7	1032,6	49,2
1995	13801,0	16575,0	386,7	6178,3	992,9	76,7
1996	10655,8	11055,9	338,9	10285,0	1219,8	101,0
1997	12041,1	9715,2	220,5	7601,2	1218,0	362,4
1998	9885,1	7633,8	221,0	7969,3	1160,6	128,7
1999	8778,0	6796,3	276,6	3436,2	966,7	17,4
2000	9676,1	7728,1	402,0	9274,2	1376,7	47,4
2001	12081,3	7777,4	162,8	8308,0	1399,2	46,6
2002	13054,4	7061,0	266,1	7718,8	1436,8	45,9
2003	8074,3	8393,9	346,6	9268,3	1729,0	70,0
2004	12841,9	7956,6	134,6	9392,5	1619,3	78,5
2005	11191,9	6443,4	274,3	9172,7	1398,5	87,0
2006	8897,3	8951,0	340,5	7816,1	2054,7	56,2
2007	12884,6	5016,8	545,9	10492,7	1783,1	78,9
2008	23656,9	3279,8	1122,8	8964,2	1365,7	90,9
2009	20050,0	3331,5	973,8	9871,6	1909,5	94,9
2010	13238,9	3355,9	1290,2	9800,2	1536,8	137,3
2011	25222,1	8216,0	2376,9	11534,0	1892,9	151,3
2012	26677,4	5919,4	2907,1	11285,7	1853,5	138,6
2013	35880,6	309,0	4189,3	10918,8	1894,2	159,9
2014	39405,7	771,2	4238,3	13264,1	1943,1	164,5
2015	37345,0	746,3	4712,2	10683,8	1891,6	171,7
2016	38162,3	791,5	4884,2	10655,5	2004,4	155,6
2017	36862,4	2522,7	5162,9	11073,7	1838,7	170,1
2018	44701,0	1400,8	6210,3	10007,0	1980,9	212,4

Додаток В.2

Валове виробництво основних сільськогосподарських культур у Сумській області (по всіх категоріях господарств, тис. тонн)

Культури	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Кукурудза на зерно	28,0	31,0	130,0	127,0	98,0	118,0	334,0	702,0	564,0	476,6	1505,4	1558,1	2412,4	2690,0	2342,4	2616,5	2387,9	3276,1
Пшениця, всього	574,0	663,0	113,0	547,0	480,0	252,0	522,0	905,0	832,0	535,8	634,4	684,5	864,5	880,8	1135,6	939,7	1030,8	909,9
у т.ч.: озима пшениця	549,0	642,0	79,0	503,0	436,0	184,0	483,0	860,0	785,0	505,4	605,0	666,4	853,1	859,5	1084,3	927,7	1021,6	897,2
яра пшениця	25,0	21,0	34,0	44,0	44,0	68,0	39,0	45,0	47,0	30,2	29,2	18,1	11,4	21,3	16,1	12,0	9,2	12,7
Ячмінь ярий	333,0	365,0	372,0	358,0	337,0	377,0	300,0	470,0	372,0	201,8	229,6	239,1	170,5	242,0	176,2	156,0	140,4	180,9
Озиме жито	107,0	104,0	38,0	106,0	71,0	34,0	41,0	99,0	97,0	36,4	48,8	66,0	63,0	35,0	25,7	18,1	26,9	20,7
Соняшник	16,0	27,0	35,0	13,0	27,0	34,0	55,0	112,0	97,0	128,7	237,7	288,7	418,9	423,8	470,8	488,4	516,3	621,0
Соя	2,0	5,0	9,0	7,0	8,0	14,0	28,0	39,0	38,0	43,4	78,0	89,8	118,9	168,3	220,8	327,1	271,9	313,0
Цукровий буряк	778,0	706,0	839,0	796,0	644,0	895,0	502,0	328,0	333,0	335,6	821,6	585,2	30,9	77,1	74,6	79,2	252,3	140,1
Ріпак, всього	1,5	1,7	2,3	4,4	8,7	19,8	34,5	39,5	40,1	45,2	29,6	52,7	70	58,7	23,7	8,42	46,44	51,5
у т.ч.: озимий	0,9	0,3	0,0	0,5	1,3	0,2	13,3	23,0	31,0	27,7	11,7	30,9	53	49,4	21,6	4,1	44,5	49,2
ярий	0,6	1,4	2,3	3,9	7,4	19,6	21,2	16,5	9,1	17,5	17,9	21,9	17	9,3	2,1	4,4	1,9	2,3
Картопля	830,8	771,8	926,8	939,2	917,2	781,6	1049,3	896,4	987,2	980,0	1153,4	1128,6	1091,9	1326,4	1068,4	1065,6	1107,4	1000,7
Овочі	139,9	143,6	172,9	161,9	139,8	205,4	171,2	129,9	190,9	149,6	184,5	185,4	185,2	189,7	184,8	200,4	183,9	201,16

Урожайність основних сільськогосподарських культур (усі категорії господарств, ц/га)

Рік	Зернові та зернобобові культури	Цукровий буряк фабричний	Соняшник	Картопля	Овочеві культури	Плодові та ягідні культури
1985	22,0	191,4	13,4	136,1	151,3	33,7
1990	31,1	248,8	16,0	111,9	138,2	16,7
1991	22,8	190,0	15,3	111,9	127,7	3,0
1992	26,9	170,0	14,1	106,3	100,0	6,5
1993	31,4	191,8	10,3	128,9	114,0	7,8
1994	27,9	145,0	9,0	104,3	80,7	2,3
1995	23,0	167	13,2	85	75	3,7
1996	17,7	157	11,3	143	96	4,8
1997	19,5	146	6,9	106	99	17,5
1998	18,5	149	6,7	109	108	10,9
1999	16,1	133	7,9	48	90	1,5
2000	18,2	171	9,7	120	111	5,8
2001	21,3	168	6,2	110	124	7,3
2002	25,5	191	9,5	104	126	8,6
2003	18,2	182	9,0	124	149	14,0
2004	25,1	181	6,1	132	152	19,1
2005	21,2	216	9,5	136	136	23,7
2006	18,7	275	10,3	119	207	16,8
2007	24,2	234	16,8	163	188	24,8
2008	35,7	345	17,8	141	143	28,8
2009	30,6	389	16,1	155	204	30,2
2010	22,1	232	15,1	154	167	41,6
2011	38,3	388	20,4	174	188	47,3
2012	40,5	415	21,6	170	178	43,4
2013	54,0	298	25,9	175	185	50,1
2014	62,2	437	24,1	222	189	52,0
2015	56,0	424	26,9	186	189	53,9
2016	59,1	433	24,8	185	189	49,4
2017	60,1	402	25,6	186	165	55,0
2018	69,7	441	29,1	169	182	69,0

Перелік основних виробників продукції тваринництва*

№ з/п	Назва підприємства	Адміністративний район
Виробництво молока		
1	ТОВ АФ «Вікторія»	Білопільський
2	ПСП АФ «Колос»	Білопільський
3	Білопільська філія ДП «Укрліктрави»	Білопільський
4	СФГ «Віталія»	Буринський
5	Буринська філія ПрАТ «Райз-Максимко»	Буринський
6	ТОВ «Агророзсоші»	Великописарівський
7	ТОВ «Велетень»	Глухівський
8	СТОВ «Вітчизна»	Конотопський
9	СТОВ «Надія»	Конотопський
10	ТОВ «Козацька»	Конотопський
11	ТОВ «Бочечківське»	Конотопський
12	ВАТ Р-г Шевченківський	Конотопський
13	СТОВ «Вікторія»	Краснопільський
14	ТОВ «Псьол»	Краснопільський
15	СТОВ «Десна»	Кролевецький
16	СТОВ ім. Шевченка	Лебединський
17	ПАТ ПЗ «Михайлівка»	Лебединський
18	ТОВ «Беєво»	Липоводолинський
19	СВК АФ «Семенівська»	Липоводолинський
20	ТОВ АФ «Хоружівка»	Недригайлівський
21	ПрАТ «Сад»	Охтирський
22	ТОВ «Перше Травня»	Охтирський
23	ПСП «Комишанське»	Охтирський
24	ДГ АФ «Надія»	Роменський
25	СФГ «Урожай»	Роменський
26	Роменська філія ПрАТ «Райз-Максимко»	Роменський
27	СВК АФ «Перше Травня»	Сумський
28	Підліснівська філія ПрАТ «Райз-Максимко»	Сумський
29	ТОВ АФ «Лан»	Сумський
30	ПАТ «Іскра»	Сумський
31	ТОВ АФ «Косівщинська»	Сумський
32	ТОВ АФ «Владана»	Сумський
33	ДП «Дослідне господарство Ін-ту сільського господарства Північного Сходу НААН України	Сумський
34	ТДВ «Маяк»	Тростянецький
35	Шевченківська філія ПрАТ «Райз-Максимко»	Тростянецький
36	ТОВ «УГАК»	Шосткинський
Виробництво яловичини		
1	ТОВ «Аквітан»	Буринський
2	Хухрянська філія ПрАТ «Райз-Максимко»	Охтирський
3	ТОВ АФ «Низи»	Сумський
4	ТДВ «Маяк»	Тростянецький
5	СВК АФ «Семенівська»	Липоводолинський
6	ТОВ «Беєво»	Липоводолинський
7	Лебединський	Лебединський

Продовження додатку Д

№ з/п	Назва підприємства	Адміністративний район
8	Лебединський	Лебединський
9	СТОВ «Вікторія»	Краснопільський
10	ПрАТ АК «Мрія»	Конотопський
Виробництво свинини		
1	ТОВ «Ряснянське»	Краснопільський
2	ТОВ «АХ»	Лебединський
3	ТОВ АК «Маяк»	Сумський
4	ТОВ «Сумипостачфонд»	Сумський
5	ТОВ АФ «Вперед»	Сумський
6	ТОВ САП «Родючість»	Сумський
7	ТОВ АФ «Низи»	Сумський
8	СТОВ «Піщане»	м. Суми
9	СВК «Колядинець»	Липоводолинський
10	ТДВ «Маяк»	Тростянецький
Виробництво яєць і м'яса птиці		
1	ТОВ «Авіс-Україна»	Сумський
2	ТОВ «Сумський бекон»	Сумський
3	ТОВ «Колос-Агротрейд»	Конотопський
4	ВАТ «Птахопродукт-2007»	Липоводолинський
5	ТОВ «Ромниптахоспілка»	Роменський
6	ВАТ ППР «Посульський»	Недригайлівський
7	ТОВ «Пташине подвір'я»	Недригайлівський, Путивльський
8	СТОВ ім. Шевченка	Лебединський

* Станом на 2018 р.

Перелік суб'єктів племінної справи у тваринництві*

№ з/п	Назва господарства	Адміністративний район	Тип підприємства	Порода сільгосп-тварин
1.	ТОВ «Сумський селекційний центр»	Сумський	підприємство з племінної справи у тваринництві III категорії	
Молочне скотарство				
1.	ТОВ «Вітчизна»	Конотопський	племінний завод	голштинська
2.	ДП «ДГ Ін-ту сільського господарства Північного Сходу НААН України»	Сумський	племінний завод	українська чорно-ряба молочна, українська бура молочна
3.	ПАТ «Іскра»	Сумський	племінний завод	українська чорно-ряба молочна
4.	СВК Агрофірма «Перше Травня»	Сумський	племінний завод	українська чорно-ряба молочна
5.	Підліснівська філія ПАТ «Райз-Максимко»	Сумський	племінний завод	українська чорно-ряба молочна
6.	ТОВ Агрофірма «Владана»	Сумський	племінний завод	голштинська
7.	ПАТ «Племзавод «Михайлівка»	Лебединський	племінний репродуктор	українська чорно-ряба молочна, швіцька, лебединська
8.	Шевченківська філія ПАТ «Райз-Максимко»	Тростянецький	племінний репродуктор	українська чорно-ряба молочна
9.	ПАТ «Комишанське»	Охтирський	племінний репродуктор	українська червоно-ряба молочна, лебединська
10.	СФГ «Урожай»	Роменський	племінний репродуктор	українська червоно-ряба молочна, симентальська
11.	ДП «ДГ Агрофірма «Надія» Інституту сільського господарства Північного Сходу НААН України»	Роменський	племінний репродуктор	українська бура молочна
Свинарство				
1.	ДП «ДГ Ін-ту сільського господарства Північного Сходу НААН України»	Сумський	племінний репродуктор	велика біла
2.	ТОВ Виробничо-сервісне підприємство «Сумипостачфонд»	Сумський	племінний репродуктор	ландрас
Конярство				
1.	ПАТ «Комишанське»	Охтирський	племінний репродуктор	орловська рисиста
Птахівництво				
1.	ТОВ «Колос-Агро Трейд»	Конотопський	племінний птахо-репродуктор I-II порядку	качки: крос «Благоварський», крос «Башкирські кольорові»

Продовження додатку Е

№ з/п	Назва господарства	Адміністративний район	Тип підприємства	Порода сільгосп-тварин
Бджільництво				
1.	ФОП Єгошин Леонід Ратмирович	Охтирський	племінний бджоло-розплідник	українська степова
Рибництво				
1.	ТОВ «Лебединська рибоводно-меліоративна станція»	Лебединський	племінний завод	малолускатий внутрішньопородний тип української рамчатої породи коропа, нивківський внутрішньопородний тип української лускатої породи коропа

* Станом на 2018 р.

Поголів'я сільськогосподарських тварин у всіх категоріях господарств

(на 1 січня; тис. голів)

Роки	Велика рогата худоба	у т.ч. корови (без корів на відгодівлі та нагулі)	Свині	Вівці та кози	у т.ч. вівці	Коні	Птиця всіх видів
1916	349,2	179,9	305,1	335,5	...	315,0	...
1941	430,0	225,7	455,4	250,5	211,4	208,8	...
1951	510,5	215,4	391,3	277,3	200,8	76,9	...
1956	533,8	272,2	540,6	323,9	276,6	97,2	...
1961	658,7	320,8	780,7	298,6	281,2	82,0	...
1966	860,8	372,5	907,5	297,5	274,9	72,3	...
1971	845,5	357,6	914,3	278,0	265,6	61,1	...
1976	902,9	354,2	776,9	278,0	268,1	49,4	...
1981	927,0	386,9	897,3	255,9	245,0	39,8	...
1986	974,6	372,5	898,4	254,0	1,9 ¹	...	...
1991	929,3	350,8	839,6	264,4	228,6	33,5	2982,3
1992	898,6	339,4	743,3	246,0	5,8 ¹	...	...
1993	859,5	330,9	698,6	237,5	7,6 ¹	...	...
1994	831,0	333,7	672,1	231,8	9,5 ¹	...	...
1995	772,9	324,2	603,3	181,6	9,4 ¹	...	...
1996	706,4	311,2	554,3	132,0	7,8 ¹	...	...
1997	656,4	304,4	508,3	99,6	6,0 ¹	...	...
1998	548,9	266,3	411,0	71,8	29,4	31,7	3428,6
1999	487,7	237,7	404,3	59,8	19,2	29,5	3517,1
2000	438,0	219,5	394,8	55,2	15,5	28,2	3296,2
2001	405,1	206,0	337,2	60,1	13,7	26,9	3555,9
2002	394,3	197,1	340,3	56,9	12,8	26,0	4216,8
2003	367,2	182,8	363,3	54,5	12,0	25,1	3997,1
2004	323,9	174,7	287,4	49,7	10,6	23,1	4014,9
2005	295,4	165,4	251,3	47,5	10,8	20,7	4012,7
2006	275,0	154,0	257,0	44,3	10,9	18,9	4286,2
2007	245,8	136,1	256,1	41,1	11,8	17,4	3969,9
2008	212,4	123,7	216,0	40,5	13,5	15,6	3895,3
2009	191,1	112,3	174,8	39,4	14,2	14,0	3602,3
2010	178,1	104,8	199,3	40,1	15,1	13,1	3510,0
2011	163,9	98,2	201,5	38,1	15,0	11,9	3726,2
2012	159,7	95,3	155,7	39,6	15,4	10,9	3891,8
2013	167,6	91,4	165,0	40,5	16,1	9,6	4388,8
2014	163,4	90,3	173,2	39,7	15,5	8,7	4951,7
2015	148,3	84,8	159,4	36,1	14,1	7,5	4557,9
2016	146,9	83,2	139,5	37,7	14,4	7,5	5104,5
2017	148,9	82,6	131,1	39,2	10,7	7,2	5228,7
2018	149,7	80,5	115,1	39,8	11,0	6,9	4923,8
2019	146,1	75,9	114,7	41,0	...	...	4902,0

¹ у особистих підсобних господарствах населення, включаючи селянські (фермерські) господарства і приватні орендні підприємства.

Виробництво основних видів продукції тваринництва у Сумській області (всі категорії господарств)

Роки	Реалізація на забій сільсько-господарських тварин, тис. т		Молоко всіх видів, тис. т	Яйця від птиці всіх видів, млн. шт	Вовна всіх видів, т	Мед, т
	у живій масі	у забійній масі				
1985	...	150,4	953,4	532,0	696	...
1990	226,7	153,6	1024,7	532,2	703	1589
1991	...	148,0	906,0	502,0	693	...
1992	...	127,0	765,8	450,8	585	...
1993	...	108,4	763,4	369,9	548	...
1994	...	99,5	766,6	331,0	478	...
1995	...	90,5	718,9	298,7	308	...
1996	...	79,0	662,8	313,4	194	...
1997	124,3	79,3	555,7	294,4	113	4399
1998	112,0	72,3	540,8	296,8	67	4020
1999	109,8	71,5	517,7	295,3	52	3577
2000	103,0	67,5	479,6	284,7	45	3290
2001	97,6	63,5	512,1	287,7	44	3907
2002	102,1	65,7	511,9	299,6	39	1946
2003	103,6	65,0	497,6	325,9	36	1413
2004	98,2	61,0	502,2	335,5	33	1560
2005	94,3	56,4	498,2	371,6	31	2510
2006	93,9	56,0	487,1	384,3	29	2800
2007	68,6	43,6	457,0	322,5	37	1907
2008	63,8	41,6	454,5	270,2	37	2106
2009	59,4	36,7	456,2	265,3	36	2929
2010	63,2	40,4	430,5	267,9	37	2554
2011	63,5	40,6	418,3	344,2	35	2351
2012	63,1	40,1	427,3	377,7	32	2591
2013	66,2	42,2	427,3	425,4	33	2782
2014	69,6	45,0	427,1	441,4	30	3069
2015	66,5	43,8	417,6	415,5	25	2956
2016	68,2	45,5	414,6	400,6	26	2899
2017	65,0	44,1	416,0	382,7	21	3112
2018	66,7	...	410,1	390,8	25	...

Виробництво сільськогосподарських культур за категоріями господарств у Сумській області у 2018 році (за даними Головного управління статистики у Сумській області)

	Зібрана площа		Валовий збір		Урожайність, ц/га	
	га	у % до 2017 р.	ц	у % до 2017 р.	ц	у % до 2017 р.
Господарства усіх категорій						
Культури зернові та зернобобові ¹	640899	104,4	44700965	121,3	69,7	116,0
пшениця	181201	90,4	9069011	88,2	50,0	97,5
ячмінь	46210	124,6	1851725	128,6	40,1	103,4
кукурудза на зерно	367879	115,1	32733938	137,1	89,0	119,1
Буряк цукровий фабричний	3177	50,7	1400841	55,5	440,9	109,6
Соняшник ¹	213323	105,8	6210299	120,3	29,1	113,7
Ріпак озимий та кольза (ріпак ярий)	20229	152,2	515318	111,0	25,5	73,1
Соя	137900	93,7	3130328	115,1	22,7	122,7
Картопля	59156	99,4	10006992	90,4	169,2	90,9
Культури овочеві відкритого ґрунту	11009	99,2	1980868	109,5	179,9	110,4
Культури плодові та ягідні	3377 ²	99,0	212369	124,9	69,0 ³	125,5
Підприємства						
Культури зернові та зернобобові ¹	570795	104,3	41837857	122,0	73,3	117,1
пшениця	158484	88,3	8161175	85,7	51,5	97,0
ячмінь	23983	138,8	1016843	143,1	42,4	103,2
кукурудза на зерно	351262	116,0	31760200	138,5	90,4	119,4
Буряк цукровий фабричний	2720	47,3	1285860	53,7	472,7	113,6
Соняшник ¹	205324	106,0	6028586	121,5	29,4	114,8
Ріпак озимий та кольза (ріпак ярий)	20115	151,6	513386	110,6	25,5	72,9
Соя	136179	93,7	3101295	115,4	22,8	123,2
Картопля	178	52,2	51399	65,6	289,0	125,6
Культури овочеві відкритого ґрунту	54	64,8	13142	87,2	243,3	134,5
Культури плодові та ягідні	673 ²	95,1	18481	107,1	33,7 ³	109,8
Господарства населення						
Культури зернові та зернобобові ¹	70104	106,0	2863108	111,4	40,8	104,9
пшениця	22717	108,1	907836	119,8	40,0	111,1
ячмінь	22227	112,3	834882	114,5	37,6	102,2
кукурудза на зерно	16617	99,0	973738	103,0	58,6	104,1
Буряк цукровий фабричний	457	89,1	114981	89,6	251,6	100,6
Соняшник ¹	7999	100,5	181713	90,0	22,7	89,4
Ріпак озимий та кольза (ріпак ярий)	114	574,9	1932	594,1	16,9	103,0
Соя	1721	92,6	29033	91,7	16,9	99,4
Картопля	58978	99,7	9955593	90,5	168,8	90,8
Культури овочеві відкритого ґрунту	10955	99,4	1967726	109,7	179,6	110,3
Культури плодові та ягідні	2704 ²	100,00	193888	126,9	76,6 ³	126,8

¹ у масі після доробки.

² загальна площа насаджень.

³ із площі насаджень у плодоносному віці.

Виробництво основних видів продукції тваринництва за категоріями господарств у Сумській області у 2018 році (за даними Головного управління статистики у Сумській області)

	2018 р.	у % до 2017 р.
Господарства усіх категорій		
М'ясо (реалізація на забій сільськогосподарських тварин у живій масі), <i>тис. т</i>	66,6	102,5
Молоко, <i>тис. т</i>	410,1	98,7
Яйця, <i>млн. шт</i>	390,8	102,1
Підприємства		
М'ясо (реалізація на забій сільськогосподарських тварин у живій масі), <i>тис. т</i>	23,1	103,6
Молоко, <i>тис. т</i>	173,9	98,6
Яйця, <i>млн. шт</i>	139,8	104,0
Господарства населення		
М'ясо (реалізація на забій сільськогосподарських тварин у живій масі), <i>тис. т</i>	43,5	101,9
Молоко, <i>тис. т</i>	236,6	98,7
Яйця, <i>млн. шт</i>	251,0	101,1

ЗМІСТ

Передмова	3
Розділ 1. Природні умови та технічне забезпечення розвитку сільського господарства.....	5
1.1. Агрокліматичні умови	5
1.2. Агрогрунтові умови	9
1.3. Природні умови розвитку тваринництва	13
1.4. Технічне забезпечення сільського господарства Сумської області.....	16
Розділ 2. Географія сільського господарства Сумської області	19
2.1. Географія рослинництва	21
2.1.1. Галузева структура рослинництва.....	21
2.1.2. Територіальна структура рослинництва	28
2.2. Географія тваринництва	48
2.1.1. Галузева структура тваринництва	51
2.1.2. Територіальна структура тваринництва	60
Розділ 3. Фермерські господарства та обслуговуючі кооперативи у Сумській області.....	73
Висновки	78
Список використаних джерел	82
Додатки.....	86

Наукове видання

Корнус Анатолій Олександрович

**Сільське господарство Сумської області
(економіко-географічне дослідження)**

Монографія

Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019 р.
Свідоцтво ДК № 231 від 02.11.2000 р.

Відповідальний за випуск **В. І. Шейко**
Комп'ютерна верстка **А. О. Корнус**

Підписано до друку 30.09.2019 р. Формат 60х84/16.
Гарнітура Times New Roman. Друк. ризогр. Ум. друк. арк. 4,2. Обл.-вид. арк. 4,8.
Наклад 300 прим.

Редакційно-видавничий відділ СумДПУ імені А. С. Макаренка
40002, м. Суми, вул. Роменська, 87
Виготовлено на обладнанні СумДПУ імені А. С. Макаренка